

ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
KARS ARKEOLOJİ MÜZESİ'NDE BULUNAN BİR GRUP
DAMGA VE SİLİNDİR MÜHÜR
HAZIRLAYAN
Sercan AYDEMİR
YÜKSEK LİSANS TEZİ
DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Hacer KUMANDAŞ
KARS-2024

T. C.

**KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI**

**KARS ARKEOLOJİ MÜZESİ'NDE BULUNAN BİR
GRUP DAMGA VE SİLİNDİR MÜHÜR**

Hazırlayan

Sercan AYDEMİR

Danışman ve Jüri Üyeleri

Dr. Öğr. Üyesi Hacer KUMANDAŞ

Üye: Doç. Dr. Sezin SEZER

Üye: Doç. Dr. Rabia AKARSU

KARS-2024

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Sercan AYDEMİR tarafından hazırlanan “*Kars Arkeoloji Müzesi’nde Bulunan Bir Grup Damga ve Silindir Mühür*” başlıklı bu çalışma *04/07/2024* tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda başarılı/başarısız bulunarak jürimiz tarafından Arkeoloji Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak oy birliğiyle kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Danışman	: Dr. Öğr. Üyesi Hacer KUMANDAŞ	İmza:.....
Üye	: Doç. Dr. Sezin SEZER	İmza:.....
Üye	: Doç. Dr. Rabia AKARSU	İmza:.....

ONAY

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../..... tarih ve/..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Yaşar KOP
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım *Kars Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Damga ve Silindir Mühür* adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Scientific Ethic Statement

I declare that I complied with the rules of academic and scientific ethics from the proposal stage to the process of completion of the study titled *A Group of Stamps and Cylinder Seals Found in the Kars Archaeological Museum* as a Master Thesis I prepared, that I obtained all information in term Project with the framework of scientific ethics and traditions, that I showed sources to the each quotation I made directly or indirectly in this study I prepared as a term Project in accordance with the writing rules and works which I used have been shown in the bibliography.

.../.../2024

Sercan AYDEMİR

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
KISALTMALAR	iv
HARİTALAR LİSTESİ.....	v
RESİMLER LİSTESİ.....	vi
LEVHALAR LİSTESİ	viii
TABLolar LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM MÜHÜRLER

1.1. Mühürlerin Tanımı ve Anlamları	3
1.2. Mühürlerin Kullanım Alanları	5
1.3. Mühür Yapımında Kullanılan Malzemeler	8
1.4. Mühür Yapım Tekniği.....	10
1.4.1. Matkap Yöntemi.....	12
1.4.2. Çarkla Kesme Yöntemi	13
1.4.3. Micro Chipping Yöntemi.....	13
1.4.4. Kazıma Yöntemi	13
1.4.5. Kesme Yöntemi.....	14
1.4.6. Oyma (Gouging) Yöntemi	14

II. BÖLÜM MÜHÜR TIPLERİ

2.1. Damga Mühürler.....	16
2.2. Silindir Mühürler	18

III. BÖLÜM MÜHRÜN TARİHSEL GELİŞİMİ

3.1. Anadolu'da Mührün Tarihsel Gelişimi.....	22
3.1.1. Eski Asur Grubu	27

3.1.2. Eski Babil Grubu.....	28
3.1.3. Eski Suriye Grubu	29
3.1.4. Yerli Anadolu Grubu	31
3.2. Ön Asya’da Mührün Tarihsel Gelişimi	35

IV. BÖLÜM

KARS MÜZESİ’NDE BULUNAN DAMGA VE SİLİNDİR MÜHÜRLER

4.1. Mühürlerin Tipleri.....	47
4.2. Mühürlerin Yapımında Kullanılan Malzemeler	47
4.2.1. Kalsedon	47
4.2.2. Kireçtaşı.....	48
4.2.3. Lapis Lazuli	48
4.2.4. Hematit	49
4.3. Mühürlerin Yapım Teknikleri	49
4.3.1. Linear.....	50
4.3.2. Delgi Tekniği	50
4.4. Mühürler Üzerinde Yer Alan Figürlü Sahneler, Konular ve Bezemeler	51
4.4.1. Kanatlı Keçi / Dağ Keçisi.....	51
4.4.2. Geyik	51
4.4.3. Kanatlı Koç.....	52
4.4.4. Grifon	52
4.4.5. Av Sahnesi	53
4.4.6. Hayat Ağacı.....	54
4.4.7. Yazıtlı Mühür	55
4.4.8. Sakallı Hayvan Figürü Üzerinde Kahraman.....	55
4.5. Sembollerle Betimlenen Mühür Sahneleri	55
4.5.1. Rozet.....	55
4.5.2. Hilal	56
4.5.3. Balık	56
4.5.4. Yıldız	57

V. BÖLÜM

5.1. Katalogda Yer Alan Mühürlerin Benzer Örnekler Işığında Değerlendirilmesi ...	58
SONUÇ	65
KATALOG	69
KAYNAKÇA	79
EKLER	89
LEVHALAR	111
TABLolar	123

ÖNSÖZ

Çalışma konumuz olan mühürler M.Ö. 7. bin yıldan itibaren farklı coğrafyalarda farklı toplum ve kültürlerde hiyerarşinin, gücün, toplumsal statünün, zenginliğin bir işareti olarak uzun yıllar boyunca kullanılmıştır. Ayrıca kişiler tarafından belgelerin imzalanmasında, mal ve mülklerin dokunulmazlığının sağlanmasında kullanılan mühürler, aidiyet ve mülkiyeti gösteren birer araçtır.

Bu tez çalışmasında Kars Arkeoloji Müzesi'ne satın alma veya mahkeme kararı ile gelen grup silindir ve damga mühür ele alınmıştır. Çalışmanın birinci bölümü bizlere mühürün tanımı, kullanım alanları, kullanılan malzemeler, yapım teknikleri hakkında bilgiler sunmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümü de mühür tipolojisi ile ilgili bilgiler içermektedir. Çalışmanın üçüncü bölümü mühürlerin tarihsel gelişimi hakkında bilgiler sunmaktadır. Çalışmanın dördüncü bölümünde Kars Arkeoloji Müzesi'nde bulunan silindir ve damga mühürler incelenerek tarihlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise benzer örnekler ışığında değerlendirme yapılmıştır.

Tez çalışmam sırasında fikir ve önerileri ile katkıda bulunan desteklerini esirgemeyen Sn. Prof. Dr. Süleyman Özkan hocama teşekkürlerimi sunarım. Çalışmam boyunca her konuda destek olan, bana yol gösteren kıymetli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Hacer Kumandaş'a, aynı zamanda hocam Doç. Dr. Sezin Sezer'e ve Doç. Dr. Rabia Akarsu'ya teşekkür ederim. Lisans eğitimimden beridir her türlü desteklerini gördüğüm değerli hocam Doç. Dr. Mustafa Karageçi'ye ve hocam Dr. Öğr. Üyesi Abdülhadi Durukan'a teşekkür ederim. Kars Arkeoloji Müzesi, Müze Müdür vekili Yavuz Çetin, Hakim Aslan ve fotoğrafların çekiminde yardımcı olan Arkeolog Bilal Yetim ve Hamdiye Erkmen'e teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca yüksek lisans eğitimim boyunca her konuda bana destek olup yardımlarını esirgemeyen kıymetli kardeşim Muhammed Çağrı Dinç'e teşekkürü bir borç bilirim. Yine tez süreci boyunca yanımda duran bana destek olan kıymetli arkadaşım Sümeyye Kılıç'a ve Ramazan Bilgin'e teşekkür ederim. Ayrıca hayatımın her aşamasında desteklerini benden esirgemeyen kardeşim Hasan Hüseyin Keleş'e teşekkürü bir borç bilirim. Tez çalışmam sırasında hayatımın her aşamasında yanımda duran ve desteklerini esirgemeyen sevgili ailem ve özellikle annem Ayten Aydemir'e teşekkür ediyorum.

Kars-2024

Sercan AYDEMİR

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
KARS ARKEOLOJİ MÜZESİ'NDE BULUNAN BİR GRUP DAMGA ve
SİLİNDİR MÜHÜR
YÜKSEK LİSANS TEZİ
Sercan AYDEMİR
Dr. Öğr. Üyesi Hacer KUMANDAŞ
2024 – IX+124

ÖZET

En erken örneklerine Neolitik Dönem'den (yak. M.Ö. 7. Bin yıl) itibaren rastlanılan mühürler, hemen hemen her kültür ve medeniyette görülmüş ve insanların yerleşik yaşama geçmesiyle birlikte doğal bir ihtiyaç olarak karşımıza çıkmıştır. Bu mühürler, her çağda insanlar için sosyal statünün, gücün ve nüfuzun birer sembolü olarak uzun yıllar boyunca kullanılmıştır.

Neolitik Dönem'in ilk evrelerinde pişmiş toprak ve kilden yapılan mühürler; sonraki dönemlerde sırasıyla basit, yarı değerli ve değerli taşlar, kemik, fildişi, fayans, cam, metal ve ahşap gibi malzemelerden üretilmiştir. Mühürlerin üzerindeki tasvir ve yazılar birer tarihsel doküman niteliğinde olup içinde bulunduğu toplumun kültürü, yaşam tarzı, mitolojisi ve inancı hakkında önemli bilgiler sunması açısından birer tarihsel belge niteliğindedir. Yazı ve resim ile desteklenmiş görsel kompozisyonlarının beraberinde getirdiği sunum zenginliğiyle de sanatsal açıdan büyük önem arz etmektedir.

Çalışma konumuz olan Kars Arkeoloji Müzesi'ne kaçak kazı, mahkeme yolu ile intikal eden ya da halkın bulduğu malzemeyi müzeye hibe etmesi ya da satması gibi farklı yollarla gelen mühürlerin malzeme, form, teknik ve üzerinde işlenen konular bakımından incelemesi yapılmıştır.

Kars Arkeoloji Müzesi'nde bulunan ve bugüne kadar üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamış olan bir grup silindir ve damga mühürlerin tarihlendirilmesi yapılarak katalog oluşturulmuş ve değerlendirilmesi yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mühür, Damga Mühür, Silindir Mühür, Mitanni, Urartu, Sasani

Kafkas University
Institute of Social Sciences
Department Of Archaeology
A GROUP OF STAMP AND CYLINDER SEALS FOUND IN KARS
ARCHAEOLOGICAL MUSEUM
Master's Thesis
Sercan AYDEMİR
Assist. Prof. Dr. Hacer KUMANDAŞ
2024 – IX+124

ABSTRACT

Seals, the earliest examples of which have been found since the Neolithic Period (ca. 7th millennium BC), have been seen in almost every culture and civilisation and have emerged as a natural necessity with the transition of people to settled life. These seals have been used for many years as a symbol of social status, power and influence for people of all ages.

Seals made of terracotta and clay in the early stages of the Neolithic Period were produced from materials such as simple, semi-precious and precious stones, bone, ivory, faience, glass, metal and wood in the following periods. The depictions and writings on the seals are historical documents in the sense that they provide important information about the culture, lifestyle, mythology and beliefs of the society in which they are found. It is also of great artistic importance with the richness of presentation brought by the visual compositions supported by writing and painting.

The seals that came to the Kars Archaeological Museum through different means such as illicit diggings, court cases, or the public donating or selling the material they found to the museum were analysed in terms of material, form, technique and the subjects engraved on them.

A group of cylinder and stamp seals in the Kars Archaeological Museum, which have not been studied so far, have been dated, catalogued and evaluated.

Keywords: Seal, Stamp Seal, Cylinder Seal, Mitanni, Urartian, Sasanian

KISALTMALAR

A.Ü.D.T.C.	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
Bkz.	: Bakınız
Ed.	: Editör
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
No.	: Numara
s.	: Sayfa
SUSBID	: Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TÜBA-KED	: Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi
vb.	: Ve benzeri
Vol.	: Volume
yak.	: Yaklaşık
yy.	: Yüzyıl

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: Hurri-Mitanni Devleti	89
Harita 2: Urartu Yayılım Alanı	89
Harita 3: Sasani Yayılım Alanı	90

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1: Mühür Baskı Örneği	91
Resim 2: Kültepe'den mühür baskılı iki değişik tipte bulla	91
Resim 3: Sepetin mühürlenmesi işlemi	91
Resim 4: Küplerin mühürlenmesi işlemi	92
Resim 5: Ürün depolama malzemelerini güvence altına almak amacıyla yapılan damgalama işlemi	92
Resim 6: Çuval, eşya, sepet ve küplerin mühürleme işlemi	93
Resim 7: Çuval ve küplerin mühürlenmesini gösteren resimleme	94
Resim 8: Kapı üzerinde yapılan mühürleme işlemi	94
Resim 9: Kapı kilidi üzerine yapılan mühürleme işlemi	94
Resim 10: Kültepe'den zarf üzeri mühür baskısı	95
Resim 11: Mühürlerin üretiminde kullanılan bazı yarı değerli taşlar	95
Resim 12: Gem mühür örneği	96
Resim 13: Kameo mühür örneği	96
Resim 14: Yaylı matkap Örneği	97
Resim 15: Kesim Çarkı	97
Resim 16: Thebes'te Rekh-mire'nin mezarındaki duvar resimleri	98
Resim 17: Damga mühür çizimi	99
Resim 18: Tutamaksız Damga mühür örneği	99
Resim 19: Tutamaklı Damga mühür örneği	99
Resim 20: Silindir Mühür örneği	100
Resim 21: Eski Asur Grubu silindir mühür örneği	100
Resim 22: Eski Babil Grubu silindir mühür örneği	100
Resim 23: Eski Suriye Grubu silindir mühür örneği	101
Resim 24: Yerli Anadolu Grubu silindir mühür örneği	101
Resim 25: Tarsus Mührü (Çekiç başlı mühür örneği)	101
Resim 26: III. Mursili'ye ait mühür baskısı	102
Resim 27: II. Mursili'ye ait bir mührün çizimi	102
Resim 28: Frig Dönemi yaban keçisi veya geyik biçimli tutamaklı damga mühür ..	102
Resim 29: Silindir damga (kompozit) mühür örneği	103
Resim 30: Çan biçimli Urartu damga mühür örneği	103

Resim 31: Urartu Dönemi silindir mühür örneği.....	103
Resim 32: Urartu Dönemi beş yüzlü damga mühür örneği	104
Resim 33: Halaf Dönemi damga mühür örneği.....	104
Resim 34: Geç Uruk Dönemi silindir mühür örneği.....	105
Resim 35: Cemdet Nasr Dönemi silindir mühür örneği.....	105
Resim 36: Er Hanedanlar Dönemi silindir mühür örneği.....	105
Resim 37: Akkad Dönemi silindir mühür örneği.....	106
Resim 38: III. Ur Dönemi silindir mühür örneği	106
Resim 39: İsin/Larsa Dönemi silindir mühür örneği.....	106
Resim 40: Eski Babil Dönemi silindir mühür örneği.....	107
Resim 41: Eski Asur Dönemi silindir mühür örneği.....	107
Resim 42: Kassit Dönemi silindir mühür örneği	107
Resim 43: Mitanni Dönemi silindir mühür örneği.....	108
Resim 44: Mitanni Dönemi silindir mühür örneği.....	108
Resim 45: Orta Asur Dönemi silindir mühür örneği.....	108
Resim 46: Yeni Asur Dönemi silindir mühür örneği.....	109
Resim 47: Yeni Babil Dönemi silindir mühür örneği.....	109
Resim 48: Akhamenid Dönemi silindir mühür örneği.....	109
Resim 49: Sasani Dönemi damga mühür örneği.....	110

LEVHALAR LİSTESİ

Kat. No I: Kars Arkeoloji Müzesi'nde bulunan damga mühür ve mühür baskı yüzeyinin çizimi ve benzer örnekleri	111
Kat. No II: Kars Arkeoloji Müzesi'nde bulunan beş yüzlü damga mührün baskı yüzeylerinin çizimi ve benzer örnekleri	112
Kat. No III: Kars Arkeoloji Müzesi'nde bulunan damga mühür ve mühür baskı yüzeyinin çizimi ve benzer örnekleri	113
Kat. No IV: Kars Arkeoloji Müzesi'nde bulunan yarım küre formu damga mühür ve mühür baskı yüzeyinin çizimi ve benzer örnekleri	114
Kat. No V: Kars Arkeoloji Müzesi'nde bulunan damga mühür ve mühür baskı yüzeyinin çizimi ve benzer örnekleri	115
Kat. No VI: Kars Arkeoloji Müzesi'nde bulunan dikdörtgen prizması biçimli damga mühür ve mührün baskı yüzeyinin çizimi ve benzer örnekleri	117
Kat. No VII: Kars Arkeoloji Müzesi'nde bulunan damga mühür ve benzer örnekleri	119
Kat. No VIII: Kars Arkeoloji Müzesi'nde bulunan silindir mühür ve mühür baskı yüzeyinin çizimi ve benzer örnekleri	120
Kat. No IX: Kars Arkeoloji Müzesi'nde bulunan silindir mühür ve mühür baskı yüzeyinin çizimi ve benzer örnekleri	121
Kat. No X: Kars Arkeoloji Müzesi'nde bulunan silindir mühür ve mühür baskı yüzeyinin Çizimi ve benzer örnekleri	122

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1: Mühürlerin Formları.....	123
Tablo 2: Silindir ve Damga Mühürlerin Dönemlerine Göre Dağılımı.....	123

GİRİŞ

Mühürler M.Ö. 7. bin yıldan itibaren farklı coğrafyalarda farklı toplum ve kültürlerde hiyerarşinin, gücün, toplumsal statünün, zenginliğin bir işareti olarak uzun yıllar boyunca kullanılmıştır. Ayrıca şahıslar tarafından mal ve mülklerin dokunulmazlığını sağlamak ve belgelerin imzalanmasında kullanılan mühürler, aidiyet ve mülkiyeti gösteren birer araçtır. İçinde buldukları toplumlar ve uygarlıklar hakkında bize değerli bilgiler sunan ve birer tarihi belge niteliği taşıyan mühürler bu toplumların dini inançları, mitolojileri, yaşam tarzları, estetik ve sanat anlayışları, sosyal ve kültürel yapıları hakkında sağladığı bilgiler neticesinde bilim dünyasına ışık tutmaktadır. Mühürler, üzeri işlenmiş bir nesne olarak tanımlanmakta olup; fayans, ahşap, kemik, cam, fildişi gibi malzemelerden, çoğunlukla da taş ya da güneşte kurutulan ve pişirilmiş sert kil gibi katı malzemelerden yapılmıştır.

Çalışma konumuzu; malzemesi kireçtaşı, hematit, bronz, kalsedon gibi malzemelerden üretilen damga ve silindir mühürler oluşturmaktadır. Bu mühür grubu incelenerek çizimleri yapıp katalogu çıkarılmıştır. Mühürler üzerinde insan, bitki motifleri, hayvan motifleri, mitolojik varlıklar ve semboller linear ve matkap teknikleri ile yapılmıştır. Çoğunluğu satın alma ve mahkeme kararı gibi yollarla müzeye kazandırılmış olan bu eserlerin buluntu yeri bilinmemektedir.

Bu tez çalışmasının amacı; Kars Arkeoloji Müzesi'ne mahkeme kanalı ile gelen ve kişilerin bulunduğu eserleri müzeye satması sonucu ele geçen Mitanni, Urartu ve Sasanî krallıklarına ait silindir ve damga mühürlerin dönemleri dikkate alınarak tarihlendirilmesini ve değerlendirilmesini yapmaktır. Kars Arkeoloji Müzesi'nde yer alan ve günümüze değin haklarında belirli bir araştırma yapılmamış olan bu mühürler dönemine göre tarihlendirilerek, katalogları oluşturularak detaylı bir şekilde irdelenmiştir.

Bu tez çalışmasının kapsamı; Kars Arkeoloji Müzesi envanterlerine kayıtlı olan 30 mühür incelenmiştir. Mühürler ile ilgili yapılan incelemeler ve araştırmalar neticesinde sahte olduğu anlaşılan 20 mühür teze dahil edilmeyerek Mitanni, Urartu ve Sasanî uygarlıklarına tarihlendirilen 10 adet silindir ve damga mühürleri kapsamaktadır.

Bu tez çalışmasının yöntemi; Mitanni, Urartu ve Sasani uygarlıklarına ait silindir ve damga mühürlerinin üzerlerinde yer alan betimlemeleri yorumlayarak bu mühürlerin tiplerini, yapım tekniklerini ve hangi malzemeden üretildiklerini sistematik olarak tespit ederek mühürlerin tarihlendirilmesini yapmaktır. Bu inceleme ve değerlendirmelerin neticesinde mühürlerin tarafımızca fotoğrafları çekilip, çizimleri ve gruplandırılması yapılmıştır. Bu mühürlerin çizimleri ve baskı yüzeyleri bilgisayarda CorelDraw programı ile ölçekli olarak hazırlanmıştır. Photoshop programı ile de mühürlerin arka plan temizleme işlemleri yapılmıştır. Ayrıca mühürlerin tanımı, tarihlendirilmesi ile ilgili raporlar, kitaplar, akademik makaleler, lisansüstü tezleri ve bilumum sayıdaki akademik arşivler araştırılarak literatür taraması yapılmıştır.

Çalışma konumuzun birinci bölümünde mühürlerin tanımı ve anlamları, mühür kullanım alanları, yapım teknikleri, üretildikleri malzemeler hakkında detaylı bilgiler içermektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde mühür tipolojisi hakkında bilgiler sunularak damga ve silindir mühürler ile ilgili detaylı bir anlatıma gidilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde mührün tarihsel gelişimi anlatılmış olup Anadolu ve Ön Asya'da mühür sanatı ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Çalışmamızın dördüncü bölümünde Kars Arkeoloji Müzesi'nde bulunan bir grup damga ve silindir mühür form, teknik, malzeme, üzerlerinde işlenen konular, semboller, hayvanlar, mitolojik varlıklar ve mühür üzerindeki anlatılar irdelenerek açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise katalogda yer alan mühürler form ya da üzerinde işlenen konular veya sahneler yönünden benzer örnekler ışığında değerlendirilmiştir.

I. BÖLÜM

MÜHÜRLER

1.1. Mühürlerin Tanımı ve Anlamları

Mühür; “bir kimsenin, bir kuruluşun adının veya ünvanının tersine kazılı bulunduğu, metal, lastik vb.nden yapılmış araç; kaşe, bu araçla basılan ve imza yerine geçen ad”¹ olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda bu tanımla birlikte diğer bir tanım ise “Üzerinde yazı ve isim bulunan madenden, değerli taşlardan ya da ağaçtan yapılan, imza yerine de kullanılan damga”² dır.

Mühürler Eski Ön Asya toplumlarında; Sümerce “*kısib*”, Akadça “*kunukku*”, Hititçe “*şiyatar*”, kelimeleri mühür anlamında kullanılmaktadır. Fransızca “*sceau*”, Almanca “*siegel*”, İngilizce de ise “*seal*” olarak yazılmaktadır³.

Erken Neolitik Dönem’den beri kullanılan mühürleri bazı araştırmacılar farklı biçimlerde tanımlamışlardır. Mubibbe Darga mühürleri “*dilimize Arapça’dan geçmiş bir sözcük olan mühür; üzerinde isim veya betim/işaret kazılı olup, düzen, yetki ve mülkiyet belgesi olarak mektup, senet ve diğer kağıtlara basılan, ayrıca üzerinde dualar yazılan, sihir ve tılsımla ilgili yazılar bulunan ve koruyucu niteliğe inanılan, çeşitli taşlardan veya madenlerden yapılan küçük bir gereçtir.*”⁴ şeklinde tanımlamaktadır. Armağan Erkanal ise “*Mühür günümüzde imzanın yerini tutan bir kişilik simgesidir. Sahibinin meşru olduğunu belgeler ve mülkiyetin hukuksal açıdan garantisidir*”⁵ şeklinde ifade etmektedir. Diğer bir araştırmacı Dominique Collon ise “*genellikle taş bazen de kemik, fildişi, fayans, cam, metal, ahşap veya güneşte kurutulmuş ya da pişirilmiş sert kil gibi katı bir maddeden yapılmış, üzeri işlenmiş*

¹ Bkz. Güncel TDK sözlüğü, <https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim Tarihi 10.01.2024)

² Secda Saltuk, **Arkeoloji Sözlüğü**, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1997, s. 123.

³ A. Muhibbe Darga, **Hitit Sanatı**, İstanbul, Anadolu Sanat Yayınları, 1992, s. 68-96.; Esra Kaçmaz Levent, **Diyarbakır Arkeoloji Müzesi’ndeki Urartu Damga Mühürleri**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2006, s. 9.; Burcu Özdemir, Müge Sayrum Kortanoğlu, “Halûk Perk Müzesi’nden Bir Grup Damga Mührün Değerlendirilmesi”, **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 20, (2020), s. 175.; Armağan Erkanal, “Mühür”, **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi II**, Cilt 2, (1997), s. 1314.; Bilge Duman, **Mardin Müzesi’nden Bir Grup Silindirik Mührün Anadolu ve Yakınoğu’daki Benzerleriyle Karşılaştırılması**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2023, s. 4.

⁴ Darga, **Hitit Sanatı**, s. 68.

⁵ Erkanal, **Mühür**, s. 1314.

bir obje” şeklinde mühürlerin nitelik yönünü vurgulayarak yapımında ne tür malzemelerin kullanıldığını belirtmiştir⁶.

Mühür baskısı olarak bilinen “cretula” ya da “bulla” ise üzerinde en az bir mühür baskısı olan hayvan dışkısı, balmumu, sıva veya kil gibi yumuşak maddelerden üretilmiş olan parçalara verilen addır (resim 1-2). Mühür baskılı bullaların, nesnelerin korunması veya nesnelerin içindekilerini güvence altında tutmak için kullanıldığı düşünülmektedir⁷. Gliptik sözcüğü Yunanca’da “taş ve metal üzerine kazılarak figürleri işleme sanatı” anlamını taşıyan ve “oyuyorum” anlamına gelen bir terimdir ve genel anlamla mühür ve mühür baskıları için kullanılan bir tabirdir⁸.

En erken mühür örneklerine Neolitik Dönem’den itibaren rastlanılır ki hemen hemen her kültür ve medeniyette görülmektedir ve insanların tarım ile uğraşarak yerleşik yaşama geçmesiyle beraber tabii bir ihtiyaç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu mühürler, her çağda insanlar için sosyal statünün, gücün ve nüfuzun birer sembolü olarak uzun yıllar boyunca kullanılmıştır⁹.

Mühürlerin üzerindeki tasvir ve yazılar birer tarihsel doküman niteliğinde olup içinde bulunduğu toplumun kültürü, yaşam tarzı, mitolojisi ve inancı hakkında önemli bilgiler sunması açısından birer tarihsel belge niteliğindedir. Görseller ve metinlerle desteklenen betimlerin beraberinde getirdiği sunum zenginliği ile estetik bakımdan büyük önem taşımaktadır¹⁰.

⁶ Dominique Collon, **Interpreting The Past Near Eastern Seals**, London, British Museum, 1990, s. 11.; Deniz Kutlu, **Batı Anadolu’da Geç Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı Damga Mühürleri**, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Burdur, 2023, s. 5-6.

⁷ Enrica Fiandra, “Mühürler, Kil Mühür Baskıları”, **Arkeo Atlas II**, Sayı: II, (2003), s. 32.; Kaçmaz Levent, **Diyarbakır Arkeoloji Müzesi’ndeki Urartu Damga Mühürleri**, s. 9.; Burcu Özdemir, **Halûk Perk Müzesi’nden Bir Grup Damga Mühür**, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2019, s. 6.; Canan Karataş Yüksel, **Neolitik Dönemden Erken Tunç Çağı Sonuna Kadar Batı Anadolu’da Mühürlerin Gelişimi**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2017, s. 21.; M. Gökçe Dede, **Anadolu’da Bulunmuş Eski Tunç Çağı’na Ait Silindir ve Damga Mühürler**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014, s. 7.

⁸ Collon, **Interpreting The Past Near Eastern Seals**, s.11.; Darga, **Hitit Sanatı**, s. 68.; Dede, **Anadolu’da Bulunmuş Eski Tunç Çağı’na Ait Silindir ve Damga Mühürler**, s. 7.

⁹ Esra Kaçmaz Levent, “Diyarbakır Arkeoloji Müzesi’nden “Antitetik Duran Kartal” Betimli Bir Urartu Damga Mühürü”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 10, (2015), s. 394.; Esra Kaçmaz Levent, “Diyarbakır Müzesine Satın Alma Yoluyla Gelen Yarım Küre Formlu Bir Urartu Damga Mühüründen Yola Çıkarak Urartu Mühürleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi**, Cilt 6, Sayı: 2/1, (2016), s. 368.

¹⁰ Yücel Yazgın, “Kıbrıs Arkeolojik Silindir Mühür Görsellerinin Analizi”, **Euroasia Journal Of Social Sciences & Humanities**, Cilt: 8, Sayı: 3, (2021), s. 11.

1.2. Mühürlerin Kullanım Alanları

Mühürler, toplumların eski dönemlerinden geç dönemlerine kadar şüphesiz oldukça fazla bir kullanım alanı bulmuş olup, dua ve resimlerle süslenmiş, sihir ve tılsımla ilişkilendirilmiş, mülkiyet ve yetki belgesi olarak kullanılmıştır. İlk ortaya çıktığı dönemden itibaren mühürlerin kullanım alanları oldukça genişir¹¹. Ayrıca şahıslar tarafından belgelerin imzalanmasında, mal ve mülkiyetlerin dokunulmazlığının ve güvenliğinde kullanılan mühürler, aidiyeti gösteren birer araçtır¹².

Neolitik Dönem'in ilk evrelerinde ortaya çıkan mühürler geçmişten günümüze özel mülkiyet, onay, güvenlik olarak üç esas amaca hizmet etmektedir. Yazının henüz keşfedilmediği dönemlerde sepet ve seramiklerin üstleri bez ve kaplarla örtülüp iplere konulan bullalar güvenlik kaygısıyla mühürlenmişlerdir (Resim 3-4-5-6-7). İnsanların yerleşik yaşama geçmesinden Bronz Çağ'ına kadar mühürler ticari ve ekonomik amaçla üretilip kullanıldığı tahmin edilmektedir. Özel mülkiyeti sembolize eden mühürler bu anlamda mühür sahibini temsil eden bir imza niteliğindedir. Aynı zamanda buldukları dönemin sosyo-kültürel anlayışını, değerlerini, inançlarını yansıtan bir belge niteliğindedir¹³.

Mühürlerin hizmet ettiği üç ana görevden birincisi; onama/tasdik etme günümüzdeki gibi imzanın gerektiği durumlarda mektup veya zarflarda bunları metin haline getiren şahıslar ve şahitlerin mühürlerinin bu belgelere basılmasıyla onama görevi görmektedir¹⁴. Mühür kullanımının ikinci görevi; yazının henüz icat edilmediği dönemde bir paket, kap veya bir yerin içeriğinin güvenliğinin sağlanmasıdır. Mühür kullanımının üçüncü görevi; Yakın Doğu toplumlarında malların içine konduğu çanak çömlek, çuval ve sepet gibi eşyaların ağızlarının bağlanmasında kullanılan iplere veya depo gibi mekanlarının kaplarına tutturulan kil topaklarına, tutturulan bu kil topaklar üzerine baskı uygulayarak böylece her türlü özel mekân ve eşyanın kilitlenmesidir (Resim 8-9). Nitekim yapılan bu mühürleme işleminin hangi şahsa

¹¹ Kaçmaz Levent, **Diyarbakır Arkeoloji Müzesi'ndeki Urartu Damga Mühürleri**, s. 13.;

¹² Süleyman Özkan, "Kaniş'te Mühür Sanatı", **Anadolu'nun Önsözü Kültepe Kaniş-Karumu; Asurlular İstanbul'da**, (Ed. Fikri Kulakoğlu & Selmin Kangal), Kayseri, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, (2011), s. 148.

¹³ Kaçmaz Levent, **Diyarbakır Arkeoloji Müzesi'ndeki Urartu Damga Mühürleri**, s. 13.; Özdemir, Kortanoğlu, **Halûk Perk Müzesi'nden Bir Grup Damga Mührün Değerlendirilmesi**, s. 175-176.; Duman, **Mardin Müzesi'nden Bir Grup Silindirik Mührün Anadolu ve Yakındoğu'daki Benzerleriyle Karşılaştırılması**, s. 5.

¹⁴ Ali Dinçol, Belkıs Dinçol, "Büyükler, Persler, Beyler: Mühürleri Işığında İmparatorluk Yönetiminin Zirvesindekiler", **Hititler ve Hitit İmparatorluğu 1000 Tanrılı Halk**, (2002), s. 428.

veya kuruma (saray–tapınak vb.) ait olduğu da böylelikle belirlenirdi. Mühür baskılı kil topaklar, mühürlerin mülkiyet veya güvenlik göstergesi olarak kullanılmasına ilişkin önemli bir kanıt niteliğindedir¹⁵.

Mühürlerin farklı toplumlar içerisinde ayrı kullanım işlevlerine sahip olduğu görülmektedir. Erken dönem mühürleri üzerinde çalışma yapan araştırmacılardan Collon¹⁶, Porada¹⁷ ve Erkanal¹⁸ mühürlerin öncülerinin amulet (muska)¹⁹ olduğunu savunmuştur. Ayrıca bu mühürler geçmişten günümüze değin değerini yitirmemiştir²⁰. Mühürlerin öncüsü olarak bilinen ve kolye olarak taşınan amuletlerin içerisinde bir takım sihir güçleri barındırdığına inanılmış; kötülüklerden, tehlikelerden koruduğuna ve şans getirdiğine inanılarak kullanılmıştır. Ayrıca mühürlerin üzerinde yer alan tanrı figürleri ya da başka sembollerin bulunması da bu mühürlerin amulet olarak kullanıldığına dair birer kanıt niteliğindedir²¹. Aynı zamanda mezarlarda ele geçen hayvan biçimli damga mühür ve örneklerinin kötülüklerden koruduğuna ve şans getirdiğine inanılmasından ötürü amulet olarak kullanıldığı görülmüştür²². Mühürlerin amulet olarak; kötülüklerden korumak, şans getirmek, kehanet, muska ya da tılsım gibi inanca dayalı kullanım şekilleri dışında bilinen en yoğun kullanım alanının ticari faaliyetler olduğu görülmüştür²³.

M.Ö. 7. bin yıldan başlayarak ortaya çıkmasından günümüze değin uzanan tarihsel süreç içerisinde mühürlerin kullanım alanlarını; eşya ya da özel mekânların güvenliğini sağlamak, mülkiyeti gözetmek, hukuki işlemlerde ortaklığı göstermek,

¹⁵ Güzel Öztürk, **Yeni Kazılar Işığında M.Ö. 3. Binyıl'ın Sonunda ve M.Ö. 2. Binyıl'ın Başında Kültepe Mühür ve Mühür Baskıları**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2019, s. 36.; Abdulhamit Kavak, “Eski Mezopotamya’da Silindir Mührün Gelişimi”, **Turkish Studies-Historical Analysis**, Sayı: 15/1, (2020), s. 125.

¹⁶ Dominique Collon, **First Impressions: Cylinder Seals in the Ancient Near East**, London, British Museum Publications, 1987, s. 129.

¹⁷ Edith Porada, “Why Cylinder Seals? Engraved Cylindrical Seal Stones of the Ancient Near East”, **Fourth to First Millennium B.C.**, Vol. 75, No: 4, (1993), s. 563.

¹⁸ Erkanal, **Mühür**, s. 1314.

¹⁹ Mezopotamya inancında mühürleri muska olarak kullanan kişileri, kötü ruhlardan ve onların olası zararlarından koruyabileceği anlamına gelen mühür muskasıdır. Çağatay Yücel, Umut Parıltı, “A Group Of Cylinder Seals From The Diyarbakır Museum”, **SUSBID**, Sayı: 15, (2020), s. 41.; İçinde dinsel ya da büyüleyici bir gücün saklı olduğu düşünülen, taşıyanı, takanı veya üzerinde takı olarak kullanan bir kişiyi; kötülük veya zararlı etkilerden koruyup iyilik getirdiğine inanılan bir nesne, yazılı bir kâğıt vb. Bkz. Güncel TDK sözlüğü, <https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim Tarihi 22.01.2024).

²⁰ Kutlu, **Batı Anadolu’da Geç Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı Damga Mühürleri**, s. 10.

²¹ Ali Güney, **Anadolu’da Başlangıcından MÖ. I. Binin Sonuna Kadar Hayvan Biçimli Damga Mühürleri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014, s. 6-7.

²² Gamze Sezen, **M.Ö. I. Bin’de Anadolu’da Geç Asur ve Geç Babil Mühürleri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2015, s. 4.

²³ Kutlu, **Batı Anadolu’da Geç Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı Damga Mühürleri**, s. 10.

malları hırsızlığa karşı korumak ve genel anlamda güvenliğini sağlamak mühürleme işleminin temel işlevlerini oluşturmaktadır²⁴. Mühürlerle ilgili çalışmalar yapan bazı araştırmacılar mühürlerin kullanım alanlarını şu şekilde sınıflandırmıştır;

Armağan Erkanal'a göre mühürlerin kullanım alanları şu şekildedir:

1. En yaygın mühür kullanımına çivi yazılı tabletlerin veya zarfların üzerlerinde rastlanmıştır.
2. Çeşitli kapların kapakları üstünde, tapa, tıkaç ya da kabın ağzına gelen koruyucu maddenin bağlanmasından sonra iplerin üzerine sıvıyan kil gibi kullanılmıştır.
3. Günümüzde paketlenme işleminde kullanılan ve kurşunla yapılan mühürleme işlemine benzer bir şekilde kilden bullalar üzerinde kullanılmıştır.
4. Piramidimsi, yassı veya yuvarlak biçimli etiketler üzerinde kullanılmıştır.
5. Keramikler üzerinde de mühürleme işlemi görülmektedir.
6. Kerpiç parçaları ve dokuma tezgâhlarında kullanılan ağırlıklar üzerinde de mühür baskısı görülmektedir²⁵.

Muhibbe Darga ise mühürlerin kullanım alanlarını şu şekilde sınıflandırmıştır:

1. Bir eşya ya da objenin kime ait olduğunu bildirmek
2. Bir eşya ya da objenin zarar görmesini engellemek, güvenliğini sağlamak
3. Bir eşyanın ağırlığı, ölçüsü, niteliğini kati surette bildirmek veya bunları açıklamak
4. Bir eşya ya da objeyi üreten ya da göndereni bildirmek
5. Ferman, tüzük, sözleşme, mektup vb. belgeleri onaylayarak imza işlevi görmek
6. Bir otorite ya da kişi tarafından yapılan aleti onaylamak
7. Bir metnin ifadesinin doğru olduğunu tasdik etmek
8. Yapılan bir antlaşmada kişilerin ya da tarafların varlığını kanıtlamak²⁶

²⁴ Sezen, M.Ö. I. Bin'de Anadolu'da Geç Asur ve Geç Babil Mühürleri, s. 3.; Duman, Mardin Müzesi'nden Bir Grup Silindir Mühürün Anadolu ve Yakındoğu'daki Benzerleriyle Karşılaştırılması, s. 5.

²⁵ Erkanal, Mühür, s. 1314.

²⁶ Darga, Hitit Sanatı, s. 69.

Mühürleri yaygın olarak kullananların başında tüccarlar gelmektedir. Ticari faaliyetlerini kayıt altına almak isteyen tüccarlar mühürlerini; çivi yazılı tablet, bulla ve zarfların mühürlenmesinde kullanmışlardır (Resim 10). Ayrıca devlet yöneticileri ve devlet memurlarına ait mühür ya da mühür baskıları da bulunmaktadır. Bunun dışında kraliyet mensuplarına ait mühür baskıları resmî belgelerde, mektuplarda ya da bullalar üzerinde görülmektedir²⁷.

Mülkiyet anlayışının doğal bir sonucu olarak özellikle ticari işlemlerle beraber kullanılmaya başlanan mühürler genel anlamda damga ve silindir formlarında karşımıza çıkmaktadır. Mezopotamya ve Anadolu'da en çok tercih edilen ve yaygın kullanılan mühür formunu damga mühürler oluşturmaktadır. Damga mühür veya "Pintadera"²⁸ yani "boyalı damga" ya da "boyama damga" olarak isimlendirilen tarih öncesi damga mühür formlarının Anadolu coğrafyasındaki erken örneklerine Bademağacı ve Neolitik Dönem Çatalhöyük yerleşmelerinde rastlanılmaktadır. Sonraki dönemlerde Güney Mezopotamya'da Sümerlerin etkisi ile silindir mühürler kullanılmaya başlanmış ve Asurlu tüccarlar tarafından en çok tercih edilen bu mühür formu bu tüccarların Anadolu'ya gelmesiyle birlikte Anadolu insanı tarafından benimsenerek yerli mühür ustalarına yaptırılmıştır²⁹.

1.3. Mühür Yapımında Kullanılan Malzemeler

İlk ortaya çıktığı dönemden itibaren hemen hemen her çağda kullanılan ve kullanıldığı dönemlerde toplumların ve medeniyetlerin inançlarını, sosyal veya siyasi yapılarını, kültürlerini, sanatsal ve ticari faaliyetlerini yansıtan mühürlerin yapımında çok çeşitli malzemeler kullanılmıştır. Erken dönemlerden en geç dönemlere kadar ister damga ister silindir mühür olsun, her türlü mührün yapımında doğada bulunan çeşitli taşlar (serpantin, steatit, hematit, kuvarsit gibi), yarı değerli taşlar (akik,

²⁷ Özkan, **Kaniş'te Mühür Sanatı**, s. 151.; Süleyman Özkan, **Eski Anadolu Mühür Sanatı**, Ankara, Akademisyen Kitabevi, 2022, s. 4.;

²⁸ Arkeoloji literatüründe iri boyutlu damga mühürler için pintadera/pintaderas tanımları kullanılmıştır. Kil veya ahşaptan yapılan, teknik olarak iki formdan oluşan gövde ve eklenti kısımları olan nesnelere. Pintadera İspanyolca kökenli bir kelime olup boyama anlamını içermektedir. Meksika ve Kanarya Adaları'nda yerlilerin vücut baskısı için kullandıkları damga örnekleri nedeni ile literatürde bu isimle yerini almıştır. Halil Tekin, "Hakemi Use'den Bir Pintadera", **Samsat'tan Acmhöyük'e Eski Uygarlıkların İzinde Aliye Öztan'a Armağan**, (Ed. Süleyman Özkan, Halime Hüryılmaz, Atıla Türker), İzmir, Ege Üniversitesi Rektörlüğü Basımevi Müdürlüğü, 2017, s. 232.

²⁹ Buşra Lort, **Kültüpe-Kanis Kazıları ve Sonuçları (1890-2013)**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2018, s. 86.; Ali Umut Türkan, "Çatalhöyük Damga Mühürleri", **Topraktan Sonsuzluğa Çatalhöyük**, (Ed. Mine Haydaroglu), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2006, s. 45.

turkuvaz, lapis lazuli gibi), çeşitli maden (altın, gümüş, bakır), ve alaşımlar (tunç) ile kil, asfalt, kemik, fildişi, fayans, ahşap, cam ve frit gibi maddelerin yanı sıra değerli taşlar (safir, yakut, zümrüt gibi) da kullanılmıştır. Mühürlerin yapımında kullanılan ya da tercih edilen malzemeler dönemin ekonomik koşulları ya da kişilerin statüsüne göre değişiklik göstermektedir³⁰.

Mühürlerin üretiminde yer alan materyallerin en önemlilerini çeşitli taşlar oluşturmaktadır. M.Ö. 3. bin yılın sonlarına doğru; mermer, alçıtaşı, serpantin, deniz kabuğu, sumermeri, sabuntaşı (steatit), kumtaşı, lapis lazuli ve kalkertaşı gibi sert olmayan taşlar kullanılmıştır (Resim 11). M.Ö. 3. bin yılın sonlarında kullanılan alet ve malzemelerin teknik anlamda ilerleme kaydetmesiyle birlikte; diyorit, çeşitli porfirler, hematit, akik, bazalt, kalsedon, kaya kristali, pembe kuvars, safir, oniks, ametist vb. yumuşak taşlara oranla daha sert taşlar da kullanılmıştır. Mühür yapımında kullanılan taşların yanı sıra en çok tercih edilen bir diğer materyal ise cam macunudur (frit). Bir tür cam maddesi olan bu materyal yumuşak haldeyken şekil verilerek işlenmektedir. Oldukça dayanıksız olan bu malzeme ile yapılan mühür baskılarının konturları siliktir. Frit, M.Ö. 2. bin yılın ikinci yarısından itibaren Hurriler tarafından seri üsluptaki mühürlerin yapımında sevilerek kullanılmıştır³¹.

Kemik vb. malzemelerden yapılan mühürlerin Neolitik Çağ'da yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Ahşaptan yapılan mühürler ise uzun süre toprak altında kalarak çürüdükleri için ele geçmemiştir. Kil ise hemen hemen her dönemde mühür yapımında kullanılan bir maddedir. M.Ö. 2. bin yıldan itibaren mühür yapımında kullanılan cam ve fritin özellikle Suriye, Filistin ve Mısır'da yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir³².

Altın veya gümüş gibi değerli madenler, genellikle zengin veya yüksek statüye sahip kişilerin mühürlerinin yapımında kullanılan materyallerdir. Ayrıca gümüş alaşımlı veya tunçtan yapılmış mühürlerin yanı sıra bakır ve kurşundan yapılmış mühürler de bulunmaktadır. Madeni mühürler Kalkolitik Çağ'da birkaç örnekle karşımıza çıkmış ancak yaygın olarak Eski Tunç Çağı'ndan itibaren daha çok yapılmışlardır.

³⁰ Kaçmaz Levent, **Diyarbakır Arkeoloji Müzesi'ndeki Urartu Damga Mühürleri**, s. 13.; Özkan, **Eski Anadolu Mühür Sanatı**, s. 7.; Duman, **Mardin Müzesi'nden Bir Grup Silindir Mühürün Anadolu ve Yakınoğu'daki Benzerleriyle Karşılaştırılması**, s. 10.;

³¹ Erkanal, **Mühür**, s. 1314.; Kaçmaz Levent, **Diyarbakır Arkeoloji Müzesi'ndeki Urartu Damga Mühürleri**, s. 13.

³² Özkan, **Kaniş'te Mühür Sanatı**, s. 152.; Özkan, **Eski Anadolu Mühür Sanatı**, s. 7.

Madenden yapılan silindir mühür örnekleri oldukça azdır, madeni mühür örneklerini kalıplara dökülerek yapılmış olan damga mühürler oluşturmaktadır. Eski Mısır, Halaf ya da Urartu yerleşmelerinde yoğun bir biçimde rastlanılan mühürler daha çok fildişi, boynuz ve kemik gibi materyallerden yapılmıştır³³.

1.4. Mühür Yapım Tekniği

Eskiçağ mühürleri, arkeolojik bağlamda silindir mühür ve damga mühür olmak üzere iki grup olarak kategorize edilmiştir. Bu mühürlerin şekil ve boyutları kullandıkları döneme göre değişiklik göstermiştir. Damga mühürler ebat olarak genellikle 2-8 cm arasındadır. Silindir mühürlerin yükseklikleri 1-5 cm arasında değişiklik gösterirken, 5-8 cm aralığında boyutlara sahip büyük olan örnekleri de mevcuttur. Silindir mühürlerin yüksekliği ve çapı orantılı değildir, çap yükseklikten ya biraz fazla ya da yarısı ölçüsündedir. Mühürlerin tasvirleri her zaman negatif yani oyuk olarak işlenmiştir ki mühürleme işleminde baskıların pozitif olarak elde edilmesi istenmiş olmalıdır. Bu tarzda biçimlendirilmiş mühürlere “gem” adı verilmektedir (Resim 12). Fakat az da olsa pozitif işlenmiş mühürler de bulunmaktadır. Bu tür mühürlerde yüzeye pozitif olarak betimlenmiş figürler baskı üzerinde negatif iz bırakmaktadır. Bu şekilde biçimlendirilmiş mühürler “kameo” olarak adlandır ve amulet niteliği taşımaktadır (Resim 13)³⁴.

Genel olarak sert ve dayanıklı malzemelerden üretilen mühürlerin üretim materyalleri arasında en yaygın kullanıma sahip değerli ve yarı değerli taş grupları oluşturmaktadır. Mühür yapımında kullanılan taşlar arasında serpartin, steait, hematit, mermer, kireçtaşı, akik ve nefes taşı, kalsedon benzeri taşlar yoğunluktadır. Aynı zamanda madenler ve alaşımlar, organik malzeme gruplarından ağaç, boynuz, kemik gibi materyallerin de mühür yapımında kullanıldığı görülmektedir³⁵.

³³ Özkan, *Eski Anadolu Mühür Sanatı*, s. 8.

³⁴ Erkanal, *Mühür*, s. 1314-1315.; Kaçmaz Levent, *Diyarbakır Arkeoloji Müzesi’ndeki Urartu Damga Mühürleri*, s. 14.; Özdemir, *Halûk Perk Müzesi’nden Bir Grup Damga Mühür*, s. 8.; Basmaz, *M.Ö. 3000-M.Ö. 500 Yılları Arasında Anadolu Uygarlıklarında Kullanılan Mühürler ve Seramiğin Mühürlerdeki Yeri*, s. 15.; Merve Erin, *Mardin Müzesi’nde Bulunan Bir Grup Silindir Mühür*, Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Batman, 2023, s. 6.

³⁵ Darga, *Hitit Sanatı*, s. 68.; Özkan, *Kaniş’te Mühür Sanatı*, s. 152.; Kutlu, *Batı Anadolu’da Geç Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı Damga Mühürleri*, s. 7.; Özdemir, Kortanoğlu, *Halûk Perk Müzesi’nden Bir Grup Damga Mührün Değerlendirilmesi*, s. 177.

Tarihsel çerçeve içerisinde mühür yapım teknikleri dönemin yaşam şartlarına, kültürel yapısına ve teknolojik gelişmelerine bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Mühürlerin kazım/oyma işlemi ya da biçimlendirilmesi sırasında kullanılacak yapım teknikleri ve kesme aletler işlenecek materyale göre seçilmiştir. Yalnızca yumuşak formdaki metal ve taşlar aletler yardımıyla elle şekillendirilmiştir. Ancak bu durum kültür ve dönemlere göre değişiklik göstermektedir³⁶.

Yazının henüz keşfedilmediği dönemlerde mühür işçiliği için genellikle obsidyen ya da çakmaktaşıdan (sileks) yapılan kalemler veya kazıyıcı, delici aletler kullanılırken Tunç Çağı'ndan itibaren mühürlerin yüzeylerinin işlenip şekillendirilmesi için metal aletlerin de kullanıldığı görülmektedir³⁷.

Mühürlerin üretildiği atölyelerle ilgili arkeolojik bilgiler son derece sınırlı olmakla beraber bu mühürlerin üretiminde kalem keski, bilek çarkı, hakkâk kalemi, küre oyan matkap ve basit matkaplar gibi aletlerin kullanım gördüğü saptanabilmiştir. Demir madeninin keşfedilmesinden sonra sert taşların işlenip biçimlendirilmesinde demir aletlerin kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca kuvars ve topuz gibi dayanıklı taşlarla yapılmış uçlara sahip matkapların M.Ö. 2. bin yılın ikinci yarısından itibaren kullanıldığı düşünülmektedir³⁸.

Maden kullanımı ile mühür işleme tekniklerinin gelişimi arasında bir paralellik göze çarpmaktadır. Dominique Collon, mühür işleme tekniklerinin gelişimini M.Ö. 3000 öncesi ve sonrası şeklinde iki evre olarak ele almaktadır. M.Ö. 3000 öncesi evrede kolay şekillendirilen taşlar kullanılarak; bu taşların üst kısımları büyük olasılıkla çakmaktaşı aletler yardımıyla biçimlendirilmiştir. Aynı zamanda Collon bu mühürlerin üzerinde yer alan baskı deliklerinin ucu sivri çakmaktaşı aletlerin döndürülmesi sonucu açılmış olabileceğini ileri sürmüştür. M.Ö. 3000 sonrası evrede ise mühür işleme tekniklerinde bakır ve bronz aletlere geçilerek sert yapıdaki taş ya

³⁶ Berna İşbilir Aydın, **Kimlik Betimleyici Tasarımlar: Mühürler**, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2007, s. 30.; Duman, **Mardin Müzesi'nden Bir Grup Silindir Mühürün Anadolu ve Yakınoğu'daki Benzerleriyle Karşılaştırılması**, s. 11.

³⁷ Karataş Yüksel, **Neolitik Dönemden Erken Tunç Çağı Sonuna Kadar Batı Anadolu'da Mühürlerin Gelişimi**, s. 25.; Duman, **Mardin Müzesi'nden Bir Grup Silindir Mühürün Anadolu ve Yakınoğu'daki Benzerleriyle Karşılaştırılması**, s. 18.

³⁸ Erkanal, **Mühür**, s. 1315.; Kaçmaz Levent, **Diyarbakır Arkeoloji Müzesi'ndeki Urartu Damga Mühürleri**, s. 13.; Özkan, **Eski Anadolu Mühür Sanatı**, s. 14.; Birgül Yıldız, **Frig Dönemi Mühür ve Mühür Baskıları**, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2010, s. 20.; Duman, **Mardin Müzesi'nden Bir Grup Silindir Mühürün Anadolu ve Yakınoğu'daki Benzerleriyle Karşılaştırılması**, s. 11-12.

da materyallerin şekillendirilmesi mümkün olmuştur. M.Ö. 18. yy.ın ikinci yarısından sonra ise mühürleri biçimlendirmek amacıyla kesim çarkı kullanılmaya başlanmıştır³⁹.

Mühür yapımları dört aşama şeklinde tanımlanmaktadır: Mikro-yongalama, keskin uçlu, dayanıklı ve kaliteli bir alet yardımıyla küçük yongacıklar çıkarılır. Törpüleme (eğeleme), kenarları düz bir alet ile yapılır. Çarkta kesme, kazınacak ya da şekillendirilecek yüzeye paralel olarak kendi ekseninde dönen bir disk testere (modern spiral veya taşlama aletine benzer) yardımıyla kesilir. Oyma, oyulacak yüzeye dik bir şekilde kendi ekseninde dönen bir matkapla oyuklar açılır⁴⁰.

Mühürlerin yapımında obsidyen, çakmaktaşı, zımpara taşı, kalaylı bronz ve demirden üretilen aletlerin kullanıldığı görülmektedir. Yapım esnasında aşındırmayı sağlamak amacıyla üretilen malzeme üzerine zeytinyağı ve su karışımında elde edilen bir sıvı uygulanmıştır. Mühür üretim aşamalarında malzemelerin türü ve karakterine göre farklı teknikler kullanılmış olup bu tekniklerin bölgelere göre de farklılıklarının olduğu bilinmektedir. Mühür kesme teknikleri incelendiğinde birbirinden farklı tekniklerin olduğu görülmektedir. Bu teknikler; çark ile kesme yöntemi, el ile tutulan bir alet yardımıyla yapılan kesme yöntemi, micro chipping yöntemi ve matkap yöntemidir⁴¹.

1.4.1. Matkap Yöntemi

“Matkap stili” olarak isimlendirilen bu yöntemin kullanılmaya başlanmasıyla mühürler üzerinde daha karmaşık, kıvrımlı ve derinliği olan şekillerin yapımının kolaylaştığı görülmektedir. Bu yöntemde, mühür üzerindeki kazıma/oyma işlemi çubuk ucuna takılan farklı boyutlardaki sert materyallerin yaylı bir mekanizma yardımıyla döndürülerek yapılmaktadır (Resim 14). Matkap stilinin uygulanmasının asıl amacı; bir yay yardımıyla çevrilen matkabin bakır veya sert bir taştan

³⁹ Karataş Yüksel, **Neolitik Dönemden Erken Tunç Çağı Sonuna Kadar Batı Anadolu’da Mühürlerin Gelişimi**, s. 26.; Özdemir, **Halûk Perk Müzesi’nden Bir Grup Damga Mühür**, s. 8.; Özdemir, Kortanoğlu, **Halûk Perk Müzesi’nden Bir Grup Damga Mührün Değerlendirilmesi**, s. 177.

⁴⁰ Murat Türkteki, **Taşa Kazınan Sanat Emre Gürcan Koleksiyonu Damga ve Silindir Mühürleri**, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2022, s. 28-29.

⁴¹ Kutlu, **Batı Anadolu’da Geç Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı Damga Mühürleri**, s. 8.; Sezen, **M.Ö. I. Bin’de Anadolu’da Geç Asur ve Geç Babil Mühürleri**, s. 6.; Duman, **Mardin Müzesi’nden Bir Grup Silindir Mühürün Anadolu ve Yakınoğu’daki Benzerleriyle Karşılaştırılması**, s. 12.

(çakmaktaşı, zımpara taşı, kum taşı, kuvarsit vb.) yapılan uç kısmının mührü dairesel hareketlerle şekillendirmesidir⁴².

1.4.2. Çarkla Kesme Yöntemi

Mühür üretiminde M.Ö. 18. yy. dan itibaren matkap tekniğinin yanında çarkla kesme yönteminin kullanıldığı da görülmektedir. Bu kesme yönteminde bakır bir çarkın ince bir çubuğun aksında döndürülmesi ile yapılmaktadır (Resim 15). Çarkla kesme yöntemi, Eski Babil Dönemi'yle kullanılmaya başlanmış ve Akhamenid Dönemi'ne dek yaygın bir biçimde kullanılmıştır⁴³.

1.4.3. Micro Chipping Yöntemi

“Micro Chipping” olarak adlandırılan bu yöntemde öncelikle mühür bir yere sıkıştırılmış sonrasında elde tutulan sivri uçlu bir alet yardımıyla doğrudan ya da dolaylı olarak birçok kez çekiklenerek işlenirdi. Elde tutularak kullanılması gereken sivri uçlu taş aletler mühürlerin işlenmesinden kullanılan bir araçtır. Ayrıca bu yöntemde küçük boyutlu çakmaktaşı bıçaklar düzeltme işleminde kullanılmaktadır. Micro Chipping yönteminin kullanımı Cemdet Nasr Dönemi'nden başlayarak Orta Asur Dönemi'ne kadar devam ettiği görülmektedir⁴⁴.

1.4.4. Kazıma Yöntemi

Mühür yapımında kullanılacak aletler, mühür hammaddesinin sertliğine veya işlenecek olan şeklin yapısına göre seçildiği görülmektedir. İlk ortaya çıktığı dönemlerde mühürlerin üzerinde basit çizgi ve şekillerin olduğu bilinmektedir. Özellikle Erken Tunç Çağı'nda kullanılan mühürlerin en temel özelliği, “çizgisel kazıma” yönteminin sivri uçlu bir alet ile biçimlendirilmesidir. Bu yöntemde biçimlendirilecek olan mühür yüzeyi aşağıya doğru sıkıştırılarak ileri geri hareketler uygulanarak işlenmektedir. Kazıma yöntemi Eski Asur Dönemi'nden itibaren Geç

⁴² Gülden Basmaz, **M.Ö. 3000-M.Ö. 500 Yılları Arasında Anadolu Uygarlıklarında Kullanılan Mühürler ve Seramiğin Mühürlerdeki Yeri**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2011, s. 14-15.; Duman, **Mardin Müzesi'nden Bir Grup Silindir Mühürün Anadolu ve Yakınoğu'daki Benzerleriyle Karşılaştırılması**, s. 12.

⁴³ Sezen, **M.Ö. I. Bin'de Anadolu'da Geç Asur ve Geç Babil Mühürleri** s. 7-8.

⁴⁴ Sezen, **M.Ö. I. Bin'de Anadolu'da Geç Asur ve Geç Babil Mühürleri**, s. 7.; Duman, **Mardin Müzesi'nden Bir Grup Silindir Mühürün Anadolu ve Yakınoğu'daki Benzerleriyle Karşılaştırılması**, s. 12.

Asur ve Geç Babil dönemlerinde de yaygın olarak mühür işleminde kullanılan bir yöntem olmuştur⁴⁵.

1.4.5. Kesme Yöntemi

Mühür yapımında kullanıldığı tespit edilen diğer bir yöntem ise kesme stildir. Bu yöntem ile şekillendirilen mühürler üzerinde elektro mikroskop ile yapılan incelemeler neticesinde birbirinden farklı iki kesme stili olduğu görülmüştür. Bu stiller; ege ile yapılan kesme stili ve çark ile yapılan kesme stildir. Ege stili ile şekillendirilen mühürlerde kazıma izleri görülürken, çark stili ile yapılan mühürlerdeki bezemelerin daha düzgün ve pürüzsüz olduğu dikkat çekmektedir⁴⁶.

1.4.6. Oyma (Gouging) Yöntemi

Mühür yapımında kullanılan alet malzemeye 45 derecelik bir açı ile temas ettirilip, hammadde üzerinde ileri doğru kuvvetli bir hareket ile aşağı doğru yapılan baskı neticesinde kesme işlemi yapılmaktadır. Çizme tekniğinde kullanılan başlıca metod gouging yöntemidir⁴⁷.

Mühür üretiminde ilk olarak bir tutamak kısmı ile baskı tabanından oluşan mühür kabaca şekillendirilmiş sonraki evrede ise itinalı bir çalışma neticesinde rötuşlanarak kazıma eylemi tamamlanmıştır. İşlenen desenlerin baskı tabanına nizami bir biçimde yerleştirilmesi kazıma eyleminin mührün tutamak ve gövdesinin şekillendirilmesinden sonra gerçekleştiğini göstermektedir. Boncuk veya figürin üretiminde olduğu gibi taş yontuculuğunu yapan ustaların olduğu da düşünülmektedir. Anadolu ve Mezopotamya'da geç dönem mühürcü atölyeleri ya da ustaları hakkında detaylı bilgiye sahip olunmamakta ancak yazının keşfi ve ticaretin gelişmesiyle bu sanat dalının öneminin ne denli arttığı bilinmektedir. Bu durum daha sonraki dönemlerde ele geçen buluntularla da desteklenmektedir⁴⁸.

Taşların şekillendirilmesindeki ilk evreyi ham haldeki taş bloğundan kullanılacak parçaların yontulması oluşturur ve sonrasında ise pedallı bir torna tezgâhı ile çalışan

⁴⁵ Sezen, M.Ö. I. Bin'de Anadolu'da Geç Asur ve Geç Babil Mühürleri, s. 7.

⁴⁶ Basmaz, M.Ö. 3000-M.Ö. 500 Yılları Arasında Anadolu Uygarlıklarında Kullanılan Mühürler ve Seramiğin Mühürlerdeki Yeri, s. 15.

⁴⁷ Sezen, M.Ö. I. Bin'de Anadolu'da Geç Asur ve Geç Babil Mühürleri, s. 7.

⁴⁸ Gülsüm Umurtak, "Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağlar'da Burdur-Antalya Bölgesi Mühürcülüğü Üzerine Bazı Gözlemler", ADALYA, Sayı: 4, (1999-2000), s. 5-6.; Özdemir, Kortanoğlu, Halûk Perk Müzesi'nden Bir Grup Damga Mührün Değerlendirilmesi, s. 177.

kalın olmayan bir çarkın üstüne taşlar sürülerek, henüz son biçimi oluşturulmamış parçalara ayrılırdı. Bu kıymetli taşlar yukarıda bahsedilen sürtünme neticesinde arzu edilen forma getirilerek, başta zımpara tozu, daha sonra ince toz şeklindeki hematitle parlak bir görünüm elde etmesi amacıyla cilalanırdı. Sözü edilen parlak görünüm kazandırılan parça, yapılan işlemde hemen sonra yağdan meydana gelen ve aşındırıcı bir karışıma konularak, bakırdan meydana getirilen delgilerin desteğiyle işlenirdi. Adı geçen delgiler çoğunlukla el yordamıyla kullanılan veya sabit yay delgiler şeklindeydi. Delginin miline sicim bağlamak suretiyle sert bir yay ileri ve geri hareket ettirilirdi⁴⁹.

Eski dönemlerde Mezopotamya ve Anadolu’da mühür ustaları ve atölyeleri konusunda bilgi sahibi olunması zor olmakla beraber yazı ve ticaretin ilerlemesiyle bu uğraşın değerinin yükseldiği gözlemlenmektedir. Ayrıca bu durum buluntularla da desteklenmektedir. Mühür ustalarının mesleklerine dair ya da yaşamları hakkında eski metinlerde yer alan bilgiler kısıtlıdır. Sümerce’de mühür yontucuları için “bur-gul” kelimesi kullanılmıştır. (Akkadça: purkullu ya da parkullu) Bur-gul, kelimesinin ilk hecesi “Bur” taş kap (por, çürük taş) anlamındayken kelimenin ikinci hecesinde ki “-gul” kesmek, kazmak anlamındadır⁵⁰.

Mısır’da bulunan M.Ö. 2000 yılına tarihlendirilen Thebes’te Rekh-mire’nin mezarındaki bir duvar resmi üzerinde yer alan sahnede yaylı matkabın nasıl kullanıldığı betimlenmiştir. M.Ö. 3. bin yılın ortalarında Sakkara’daki bir duvar resminde oturan bir erkek figür elindeki matkapla mühür üretirken, karşı tarafında ayakta tasvir edilen diğer erkek figür ise içerisinde aşındırıcı maddelerin olduğu bir çanta ile beraber betimlenmiştir (Resim 16). Ayrıca hiyeroglif yazıda “bir mühür yapımıcısı tarafından bir silindir mührün delinmesi” şeklinde bir ibare yazmaktadır⁵¹.

⁴⁹ İşbilir Aydın, **Kimlik Betimleyici Tasarımlar: Mühürler**, s. 30.

⁵⁰ Güney, **Anadolu’da Başlangıcından MÖ. I. Binin Sonuna Kadar Hayvan Biçimli Damga Mühürler**, s. 30.; Duman, **Mardin Müzesi’nden Bir Grup Silindir Mührün Anadolu ve Yakınoğu’daki Benzerleriyle Karşılaştırılması**, s. 13-14.

⁵¹ Leonard Gorelick, A. John Gwinnett, “The Origin and Development Of The Ancient Near Eastern Cylinder Seal”, **Expedition**, Summer, (1981), s. 24.; Holly Pittman, Joan Aruz, **Ancient Art In Miniature: Near Eastern Seals From The Collection of Martin And Sarah Cherkasky**, The Metropolitan Museum of Art, New York, 1987, s. 14-15

II. BÖLÜM

MÜHÜR TIPLERİ

Tarihsel süreç içerisinde mühürler geçmişten günümüze kadar farklı biçimsel özellikler ve materyallerle karşımıza çıkmaktadır. Mühürler ayrıca yapıldığı dönemin teknolojik imkânlarına uygun olarak biçimlendirilebilecek malzemelerden üretilmiştir. Mührü kullanacak kişi, birey ya da kurumların isteğine veya işlevlerine göre mühürlere uygun biçimler verilmiştir. Günümüze kadar hemen hemen her kültür ve medeniyette kullanım alanı bulan mühürler, biçimsel olarak iki grup altında toplanmaktadırlar. Bu iki grubu; damga mühürler, silindir mühürler oluşturmaktadır. Ayrıca bu mühür çeşitleri dışında silindir-damga (kompozit) mühürler, amuletler ve pintaderalar da mühür özelliği göstermektedir⁵².

2.1. Damga Mühürler

Damga kelimesi, Eski Türkçe’de “tamga” olarak bilinmekle beraber geometrik biçimlere sahip üzerlerinde çeşitli desen ya da bezemeler olan herhangi bir obje üzerine işaret veya nişan basmaya yarayan aletlerdir (Resim 17). Bu mühür formlarının üretiminde hematit, obsidyen, ametist, akik ve lapis lazuli gibi malzemeler kullanılmıştır⁵³. Damga mühürler, Anadolu’da Neolitik Dönem’den itibaren kesintisiz bir şekilde günümüze kadar görülen mühür biçimini oluşturmaktadır. Anadolu’da ilk ortaya çıktığı dönemden Demir Çağı’na kadar devam eden her dönemde yerli mühür biçiminin “damga” olduğu görülmüş ve bu mühür formunun silindir mühürlerin görüldüğü dönemlerde de kesintisiz bir şekilde devam ettiği tespit edilmiştir⁵⁴.

Tarih öncesi damga mühür buluntularına ait en erken bilgiler Neolitik Dönem’de M.Ö. 7. bin yıllarına tarihlendirilen Mezopotamya, Anadolu ve Suriye’de ele geçmiş olan damga mühürler ile sağlanmaktadır. Damga mühürlerin en eski örneklerini Ras

⁵² Yücel Yazgın, **Kıbrıs Arkeolojik Silindir Mühürlerinin Analizi ve Baskı Resme Yansımaları**, Yakınoğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Lefkoşa, 2017, s. 14.; Basmaz, **M.Ö. 3000-M.Ö. 500 Yılları Arasında Anadolu Uygarlıklarında Kullanılan Mühürler ve Seramiğin Mühürlerdeki Yeri**, s. 9.

⁵³ Yazgın, **Kıbrıs Arkeolojik Silindir Mühürlerinin Analizi ve Baskı Resme Yansımaları**, s. 15.

⁵⁴ Erkanal, **Mühür**, s. 1316.; Nimet Dinçer, “Anadolu Damga Mühürleri”, **A.Ü.D.T.C. Fakültesi Dergisi**, Sayı: 2: (1943), s. 81.

Şamra, Tell Buqras, Tell al-Kaum ve Shir gibi önemli merkezlerde ele geçmiş olan buluntular oluşturmaktadır⁵⁵.

Yazının henüz keşfedilmediği tarih öncesi çağlarda Anadolu'da görülen damga mühürlerim ilk örnekleri Neolitik Dönem Bademağacı ve Çatalhöyük yerleşmelerinde bulunan pişmiş topraktan yapılmış damga mühürler oluşturmaktadır. Çatalhöyük'te yapılan kazılarda ortaya çıkarılan mühürlerin yuvarlak veya oval yapıda olduğu görülmüş ve mühürler üzerinde sıklıkla karşılaşılan motiflerin pseudo-meander olduğu görülmüştür. Pseudo-meander olarak adlandırılan bu motifler; ortalarında bir nokta ile vurgulanan ve birbiri içine giren iç içe açılı (zig zag) şeklindeki motiflerden oluşmaktadır. Ayrıca Neolitik Dönem Bademağacı yerleşmesinde ele geçirilen mühür buluntuları üzerinde kullanılan motiflerin Çatalhöyük mühür buluntularıyla benzerlik gösterdiği görülmektedir⁵⁶.

Damga mühürler, ortaya çıktığı dönemden günümüze değin çok farklı form ve şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Mühürler üzerine çalışmalar yapan bazı araştırmacılar damga mühürleri; "tutamaksız" ve "tutamaklı" mühürler olarak iki başlık altında değerlendirmiştir (Resim 18-19). Daha sonra yapılan inceleme ve çalışmaların artmasıyla bu iki başlık altına alt başlıkların eklendiği de görülmektedir. Gerçekleştirilen araştırmalar neticesinde tutamaklı mühürlerin, tutamak kısmı üç ayaklı, hayvan biçimli, çekiç başlı, ip delikli, ayak ve yüzük biçimli olduğu görülmektedir. Tutamaksız mühürler ise prizma, koni, huni, skaraboid ya da düğme biçimli olarak karşımıza çıkmaktadır⁵⁷.

Neolitik dönemle beraber ortaya çıkan yenilikler ve tarım ile birlikte yerleşik yaşamın başlaması sonucu özellikle üretim ve ticaretin de gelişmesiyle, mülkiyet kontrolü ve üretilen malların güvenliğini sağlamak, damga mühür kullanımının temel bir ihtiyaç haline geldiğini göstermektedir. Bu gereksinimler doğrultusunda damga mühür kullanımının yaygınlaştığı görülmektedir⁵⁸.

⁵⁵ Güney, **Anadolu'da Başlangıcından MÖ. I. Binin Sonuna Kadar Hayvan Biçimli Damga Mühürler**, s. 18.; Erin, **Mardin Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Silindir Mühür**, s. 8.

⁵⁶ Yıldız, **Frig Dönemi Mühür ve Mühür Baskıları**, s. 14.

⁵⁷ Özdemir, Kortanoğlu, **Halûk Perk Müzesi'nden Bir Grup Damga Mührün Değerlendirilmesi**, s. 176-177.

⁵⁸ İşbilir Aydın, **Kimlik Betimleyici Tasarımlar: Mühürler**, s. 38-39.; Duman, **Mardin Müzesi'nden Bir Grup Silindir Mühürün Anadolu ve Yakınoğu'daki Benzerleriyle Karşılaştırılması**, s. 17.

Çiler Çilingiroğlu Neolitik Dönem damga mühürlerinin kullanım alanlarını Şu Şekilde sınıflandırmıştır:

1. Ekmek veya sepet gibi malzemelerin damgalanması
2. Bir bireye ait olan eşyaların damgalanması
3. Amulet (muskalar)
4. EŞyaların sayımı ve kaydedilmesi için kullanılan jetonlar
5. mleki iŐaretleri
6. Sürü hayvanlarını iŐaretlemek için yapılan mühürleme işlemi
7. Vücut damgası, deri ya da tekstil veya diğer kültürel nesnelere⁵⁹

Damga Mühürler, baskı yuzyellerindeki oldukça kısıtlı tasvir sahnelerinden uturu M.Ö. 4. bin yıldan başlayarak yerini oldukça geniş baskı alanı üzerine karmaşık ve öyküsel nitelikte göze çarpan sahneleri içeren silindir mühürlere bırakmıŐtır⁶⁰. Yazının keŐfedilmesi ve ticaretinde gelişmesiyle Mezopotamya’da M.Ö. 3200’lerden itibaren damga mühürlerden daha geniş yuzyeller üzerine işlenen silindir Şeklindeki mühürlerin ortaya çıktığı gorulmektedir⁶¹.

2.2. Silindir Mühürler

Silindir mühürler; yuzyelleri sivri uçlu bir alet ile kazınarak Şekillendirilen ve boyutları santimetre ölçeğinde olan, yuzyeli üzerinde yer alan resmin yumuşak bir kil üzerine baskılanarak ya da yuvarlatılarak aktarılan silindir biçiminde olan gereerlerdir (Resim 20). üzerlerine bol fiğruylu tasvirler kazınmıŐ olan silindir mühürleri, çeşitli taşlardan veya seramik vb. malzemelerden uretilmiŐ olup herhangi bir eşya veya nesnenin kime ait olduğu ya da belgelerin hukuki açıdan geçerlilik kazanması amaçlarıyla kullanılmış olduğu gorulmektedir⁶².

⁵⁹ iler ilingiroğlu, “Of Stamps, Loom Weights and Spindle Whorls: Contextual Evidence on the Function(s) of Neolithic Stamps From Ulucak, İzmir, Turkey”, **Journal Of Mediterranean Archaeology**, Sayı: 22.1, (2009), s. 7.

⁶⁰ ağatay Yücel, “Diyarbakır Arkeoloji Müzesi’nden Bir Grup Silindir Mühür”, **Arkeoloji ve Sanat Dergisi**, Sayı: 165, (2020). s. 1.

⁶¹ Veli Sevin, **Eski Anadolu ve Trakya Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar**, İstanbul, İletifŐim Yayınları, 2003, s. 170.; Kaçmaz Levent, **Diyarbakır Müzesine Satın Alma Yoluyla Gelen Yarım Küre Formlu Bir Urartu Damga Mühüründen Yola ıkararak Urartu Mühürleri üzerine Bir Değerlendirme**, s. 369.

⁶² Gülbin Koçak, **Sümer Silindir Mühür Resimleri**, Anadolu üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitusu Sanatta Yeterlilik Tezi, Eskişehir, 1996, s. 4.; M. Hamdi Okatan, **Seyitömer Höyük Erken Tunç ağı III Silindir Mühürleri**, Kutayha Dumlupınar üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitusu Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2019, s. 4.

Silindir mühür baskısı ise silindir biçimindeki mühür yüzeyi üzerinde tersine kazınan tasvirlerin kendi etrafında yuvarlatılarak balmumu ya da kil gibi yumuşak malzemeler üzerinde baskı sonucu kazınan şekillerin pozitifinin kabartma olarak aktarılması olarak tanımlanmaktadır. Silindir mühürler, çivi yazılı tabletlerin ortaya çıkmasıyla hemen hemen aynı zaman diliminde kullanılmaya başlanmış, özellikle M.Ö. 4. bin yılın sonlarına doğru ticaretin de gelişmesiyle mühür kullanımında artış olduğu gözlenmektedir. Silindir mühürler ilk olarak M.Ö. 3300-3000 yılları arasında Mezopotamya’da Geç Uruk Dönemi boyunca kullanım görmüştür⁶³. Uzunlamasına kazınarak şekillendirilen bu mühür formu taştan, kilden zaman zaman metal gibi malzemelerden üretilmiş ve yapılan araştırmalar neticesinde M.Ö. 4. bin yılın ortalarında Güneybatı İran ve Güney Mezopotamya’da icat edilmiş olmalıdır. Özellikle Güney Mezopotamya’daki Uruk ve İran’ın Kuzistan bölgesindeki Susa yerleşmeleri ile Kuzeybatı Suriye’deki Tell Brak silindir mühürler hakkında önemli bilgiler elde edeceğimiz yerleşmelerdendir⁶⁴.

İlk kez Sümerliler tarafından kullanılan silindir mühürler, Eski Ön Asya toplumları tarafından kısa sürede benimsenmiş ve zamanla diğer coğrafi bölgelere yayılım göstererek farklı medeniyetlerce de uzun yıllar boyunca kullanılmıştır. Silindir mühürlerin yapımı Obeyd Dönemi ile başlamış Akhamenid Dönem’ine kadar devam ettiği görülmüştür. Zamanla farklı medeniyet ve toplumlar tarafından da kabul görmüş olan bu mühür formu İran, Suriye, Filistin, Kıbrıs, Girit ve Mısır’da kendi üsluplarında tasvirlerle sahip örneklerle karşımıza çıkmaktadır⁶⁵.

M.Ö. 3. bin yıllarında Anadolu’da sınırlı miktarda silindir mühürler görülmüştür. Ancak bu mühürlerin Anadolu’ya ithal yolla geldiği düşünülmektedir. Anadolu halkı Asurlu tüccarların, Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda Anadolu’ya gelmesiyle silindir

⁶³ Basmaz, *M.Ö. 3000-M.Ö. 500 Yılları Arasında Anadolu Uygarlıklarında Kullanılan Mühürler ve Seramiğin Mühürlerdeki Yeri*, s. 11.; Güney, *Anadolu’da Başlangıcından MÖ. I. Binin Sonuna Kadar Hayvan Biçimli Damga Mühürler*, s. 20.; Erin, *Mardin Müzesi’nde Bulunan Bir Grup Silindir Mühür*, s. 9.; Karataş Yüksel, *Neolitik Dönemden Erken Tunç Çağı Sonuna Kadar Batı Anadolu’da Mühürlerin Gelişimi*, s. 22.

⁶⁴ Türkteki, *Taşa Kazınan Sanat Emre Gürçan Koleksiyonu Damga ve Silindir Mühürleri*, s. 24.

⁶⁵ Ayşe Neval Türkmen, *Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda Kültepe Mühür ve Mühür Baskıları Üzerinde Sunak Tasvirleri*, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019, s. 18.; Özkan, *Kaniş’te Mühür Sanatı*, s. 149.; Özkan, *Eski Anadolu Mühür Sanatı*, s. 2.

mühür formu ile tanışarak kullanmaya başlamıştır⁶⁶. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda önemli bir ticaret merkezi haline dönüşen Kayseri Kültepe'de bulunan Kaniş'te ele geçen mühürlerin çoğunlukla Asur, Babil ve Suriye'den ithal yolla geldiği düşünülmektedir. Ayrıca bu ithal mühürlerin yanı sıra yerli yapım mühürler de karşımıza çıkmaktadır. Bu yerli ve ithal mühürler kendi sanatlarını yansıtan üslupta bezemelere sahiptir. Kendi sanat yapısını yansıtan bezemelere sahip üsluptaki bu zenginlik hem Eski Asur hem de Eski Suriye mühür sanatını öğrenmemiz konusunda olanak sağlamaktadır⁶⁷.

Çoğunlukla sert yapıdaki taşlardan üretilen silindir mühürler; obsidyen (volkan camı), ametist (kuvars), hematit (kan taşı), lapis lazuli (lacivert taş), akik, soapstone (sabun taşı) silindir mühür yapımında kullanılan taşlardır. Özellikle lapis lazuli (lacivert taş) oldukça cezbedici mavi renkte bir taş olması sebebiyle diğer taşlara oranla daha fazla kullanılmıştır⁶⁸.

Silindir mühürlerin üretim aşamasında kullanılan malzemeler dönemsel olarak farklılık göstermektedir. Gelişim gösterdiği dönem içerisinde popüler olarak kullanılan malzemelerle birlikte farklı dönemlerde farklı malzemelerden üretilen mühürler bir arada kullanılmıştır. Dolayısıyla silindir mühürlerin üretiminde kullanılan malzemelerin özelliklerine bakıldığında tam anlamıyla bir tarihlendirme yapmak oldukça güçtür. Bu duruma örnek olarak Uruk Dönemi ve Yeni Asur Dönemi mühürlerinin üretiminde kullanılan malzemeleri gösterebiliriz. Örneğin Uruk Dönemi mühürlerinde beyaz ve pembe renkli mermerden üretilen mühürler nispeten daha fazla iken, Yeni Asur Dönemine bakıldığında diğerlerine oranla daha yumuşak bir malzemeye sahip serpantin, sabuntaşı, kireçtaşı ve mermer gibi malzemelerden elde edilen mühürler çoğunlukta⁶⁹.

Silindir mühürlerin, çivi yazısını kullanan hemen hemen her devlet tarafından oldukça kısa bir sürede benimsendiği görülmektedir. Üzerlerinde yer alan zengin

⁶⁶ Kaçmaz Levent, **Diyarbakır Arkeoloji Müzesi'ndeki Urartu Damga Mühürleri**, s. 11.; Duman, **Mardin Müzesi'nden Bir Grup Silindir Mühürün Anadolu ve Yakınoğu'daki Benzerleriyle Karşılaştırılması**, s. 22.; Erin, **Mardin Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Silindir Mühür**, s. 9.

⁶⁷ Özkan, **Kaniş'te Mühür Sanatı**, s. 149.; Duman, **Mardin Müzesi'nden Bir Grup Silindir Mühürün Anadolu ve Yakınoğu'daki Benzerleriyle Karşılaştırılması**, s. 22.;

⁶⁸ Yazgın, **Kıbrıs Arkeolojik Silindir Mühürlerinin Analizi ve Baskı Resme Yansımaları**, s. 14.

⁶⁹ Abdülhamit Kavak, "Yeni Asur Döneminde Silindir Mühürler Üzerinde Çizgisel Üslupta Betimlenen Mücadele, Hayat Ağacı, Savaş Arabası Ziyafet Sahneleri", **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 101, (2020), s. 136.

tasvirler ve çivi yazısı neticesinde silindir mührü üreten toplumların günlük yaşantısı, sosyal yapısı ve dini inançları hakkında bizlere önemli bilgiler aktarmaktadırlar⁷⁰.

⁷⁰ Gülcan Yağcı, **İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde Saklanmakta Olan Kalkolitik Çağ'a Ait Bir Grup Mühür**, s. 13.

III. BÖLÜM

MÜHRÜN TARİHSEL GELİŞİMİ

Mühürler, arkeolojik açıdan büyük önem arz etmesinin yanı sıra kullanıldığı döneminin sanatsal özelliklerini yansıtmasına ve buldukları tabakaların tarihlendirilmesine de bizlere büyük imkanlar sağlamaktadır. En erken örneklerine Neolitik Dönem’de rastlanılan mühürler imza olarak kullanımının yanı sıra malların denetimi, korunması ve güvencesinin sağlanmasında bir mülkiyet sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır⁷¹. Ön Asya ve Anadolu’da ilk mühür veya mühür baskısı örneklerine M.Ö. 8. bin yılın ikinci yarısından itibaren yani yaklaşık olarak M.Ö. 7500-7000 yılları arasına tarihlendirilen Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B evresi (PPNB) ile karşımıza çıkmış ve bütün çağlar boyunca kullanılmıştır⁷². Mühür kullanım ve yapımına dair en erken bilgiler M.Ö. 7. bin yılına tarihlenen Kuzey Mezopotamya, Anadolu ve Suriye’de ele geçmiş olan damga mühür örnekleri ile sağlanmaktadır. Güneybatı Asya’da M.Ö. 7. ve 6. bin yıllarına tarihlendirilen Tell Bukras, Ras Şamra, Tel Ramad, Biblos Anadolu Yarımadası’nda ise Hacılar, Çatalhöyük, Höyücek, Bademağacı, Tepecik-Çiftlik, Yeşilova, Ege Gübre gibi Neolitik Dönem yerleşim yerlerinde pişmiş toprak ve taştan üretilmiş, geometrik desenli damga mühür buluntuları ele geçmiştir. Ancak bu mühürlere ait baskıların bulunamamış olması, mühürlerin işlevleriyle ilgili belirsizliklerin olduğunu göstermektedir. Kuvvetle muhtemel bu mühürler günümüze değin ulaşamayan dayanıksız malzemenin üzerine baskılanmış olmalıdır. Bu mühürler; tekstil, deri, ekmek damgalamak veya insan cildine dövme yapmakta kullanılmış olmalıdır⁷³.

3.1. Anadolu’da Mührün Tarihsel Gelişimi

Neolitik Dönem ile birlikte tarımla tanışıp yerleşik yaşama geçen toplumlarda M.Ö. 8. bin yıllarında taşlar üzerine kazınan şekiller dikkat çekmektedir. Bu taşlar üzerine kazınan tasvirler o dönemki toplumların sosyal, kültürel ve ekonomik dokusu

⁷¹ Demet Örnek, *Telkari ve Mühür (Gliptik) Sanatı Açısından Cumhurbaşkanlığı Mührü*”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 111, (2020), s. 233.

⁷² Öztürk, *Yeni Kazılar Işığında M.Ö. 3. Binyıl’ın Sonunda ve M.Ö. 2. Binyıl’ın Başında Kültepe Mühür ve Mühür Baskıları*, s. 36-37.

⁷³ Gülcan Yağcı, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri’nde Saklanmakta Olan Kalkolitik Çağ’a Ait Bir Grup Mühür*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010, s. 9.; Erin, *Mardin Müzesi’nde Bulunan Bir Grup Silindir Mühür*, s. 11.

hakkında bizlere bilgiler sunmaktadır. Tarımsal üretimin artmasıyla gelişen ticari ilişkiler neticesinde ekonomik kullanımda yaygın olarak kullanılan mühürler, malların kontrolü, denetimi, güvenliği, korunması ve tanımlanmasında kullanılmıştır⁷⁴.

Anadolu'da karşılaşılan ilk mühür örnekleri damga mühür biçimindedir. M.Ö. 7. ve 6. bin yıllarına tarihlendirilen ve Çatalhöyük kazılarında ortaya çıkarılan bu mühür örnekleri terracotta ile yapılmış olup Anadolu'nun en erken mühür örneklerini oluşturmaktadır. Yuvarlak ve oval yapılı olan bu mühürler üzerinde kazıma tekniği kullanılarak yapılan baskı yüzeyleri; çiçek motifleri, geometrik motifler, spiral ve meander motifleriyle bezenmiştir. Ayrıca Çatalhöyük dışındaki diğer merkezlerde yapılan kazılar neticesinde Erken Neolitik Dönem'e tarihlenen mühürler tespit edilmiştir. Bademağacı, Höyücek, Yeşilova ve Tepecik-Çiftlik yerleşmelerinde Erken Neolitik Dönem buluntuları olan geometrik desenli pişmiş toprak mühürler ele geçirilmiştir⁷⁵.

Batı Anadolu'da bulunan Bademağacı ve Küllüoba yerleşmeleri yoğun mühür buluntusunun karşımıza çıktığı merkezlerdir. Bu yerleşmelerde ele geçen mühürler geometrik desenlerle bezenmiş, baskı yüzeyleri dikdörtgen veya oval biçimlidir. Bademağacı yerleşmesinde karşılaşılan mühürlerin hemen hemen hepsi geometrik desenlerle bezenmiş olup ele geçen yaklaşık 100 adet mührün sosyal ve ekonomik anlamda bir ihtiyacı karşılamak için kullanılmış olduğu düşünülmektedir⁷⁶.

M.Ö. 5700-5400 yıllarında Anadolu'da bilinen en eski taş mühür örnekleri Kahramanmaraş Domuztepe yerleşiminde ele geçmiştir. Ayrıca M.Ö. 5. bin yıllara tarihlenen ve Malatya Değirmentepe'de ortaya çıkan taştan damga mühürler üzerinde hayvan, bitki, güneş motifleri ile mitolojik tasvirlerin olduğu görülmektedir. Bu

⁷⁴ Yazgın, **Kıbrıs Arkeolojik Silindir Mühürlerinin Analizi ve Baskı Resme Yansımaları**, s. 15.; Duman, **Mardin Müzesi'nden Bir Grup Silindir Mühürün Anadolu ve Yakınoğu'daki Benzerleriyle Karşılaştırılması**, s. 25.

⁷⁵ Kaçmaz Levent, **Diyarbakır Arkeoloji Müzesi'ndeki Urartu Damga Mühürleri**, s. 10.; Yağcı, **İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde Saklanmakta Olan Kalkolitik Çağ'a Ait Bir Grup Mühür**, s. 9.; İsmail Coşkun, Nesim Kılıç, "Erken Tunç Çağı'nda (MÖ 3000-2000) Anadolu'da Çeç Mühürler", **Güncel Sosyal Bilimler Araştırmaları**, (Ed. Sadık Erol Er), Ankara, Akademisyen Yayınevi Bilimsel Araştırmalar Kitabı, 2020, s.171.

⁷⁶ Özdemir, Kortanoğlu, **Halük Perk Müzesi'nden Bir Grup Damga Mührün Değerlendirilmesi**, s. 180.; Duman, **Mardin Müzesi'nden Bir Grup Silindir Mühürün Anadolu ve Yakınoğu'daki Benzerleriyle Karşılaştırılması**, s. 26.

dönemde Kuzey Irak'taki Tepe Gawra yerleşimi dışındaki en önemli mühür koleksiyonu Anadolu'da Değirmentepe yerleşim yerinde ele geçirilmiştir⁷⁷.

Güneybatı Asya'da kullanılan ilk mühür örnekleri, M.Ö. 5. bin yıla tarihlendirilen ve Kuzey Irak'taki Tepe Gawra ve Ninova'da ortaya çıkarılan taş mühürlerde insan ve hayvan biçiminde bezemelere rastlanılmıştır. Ayrıca M.Ö. 5500 yıllarında Halaf Dönemi tabakalarına tarihlenen kil etiketleri ve yuvarlak biçimli kil diskleri şeklindeki erken mühür örnekleri Kuzey Irak'taki Arpaciyah yerleşmesinde ele geçmiştir⁷⁸.

Halaf Dönemi'nde kullanılan damga mühürlerin geometrik tarzda yapıldığı ve zaman geçtikçe şekil ve tasvir olarak çeşitliliğin arttığı görülmektedir⁷⁹. Ayrıca bu dönemde bullalara da rastlanılmıştır. Halaf Dönemi'nde üretilen mühürlerin büyük bir bölümü çeşitli türlerdeki yumuşak taşlardan (steatit, serpantin vb.), pişmiş toprak ve kemikten yapılmıştır. Halaf Dönemi mühürleri, Çavi Tarlası Kazene Höyük, Samsat Höyük ve Domuztepe gibi Halaf Dönemi kazılarının yapıldığı merkezlerde bulunmuştur⁸⁰.

Kalkolitik Çağ'da görülen damga mühür buluntularında tutamak ve baskı yüzeyinde farklılıklar görülmeye başlanmıştır. Neolitik Dönem mühür örneklerinde çoğunlukla karşılaşılan; spiral, haç ve sepet motiflerinin yanı sıra Kalkolitik Çağ'da insan, hayvan ve bitkisel motiflerin kullanıldığı görülmektedir. Mühür kullanımı M.Ö. 4500 ile 3000 yılları arasında oldukça çok önem kazanarak artmıştır. Anadolu'da gerçekleştirilen arkeolojik kazılar neticesinde Yukarı Fırat Havzası'nda Hassek Höyük, Arslantepe, Değirmentepe ve Norşuntepe gibi yerleşim yerlerinde karşılaşılan kanıtlar mühür kullanımının yoğun olduğunu göstermektedir⁸¹.

Mühür kullanımı Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağ'ında Mezopotamya'da yaygın olarak kullanım görürken Anadolu Yarımadası'nda tam tersi durum söz konusudur. Bu dönemde karşılaşılan mühür formlarına bakıldığında eski geleneğin devam

⁷⁷ Kaçmaz Levent, **Diyarbakır Arkeoloji Müzesi'ndeki Urartu Damga Mühürleri**, s. 10.; Esin Ufuk, "Değirmentepe", **Arkeo Atlas I**, Sayı: I, (2002), s. 118.

⁷⁸ Collon, **First Impressions: Cylinder Seals in the Ancient Near East**, s.14.; Holly Pittman, "Cylinder Seals and Scarabs in the Ancient Near East", **Civilization Of The Ancient Near East**, (Ed. Jack M. Sasson), New York, (1995), s. 1591.

⁷⁹ Erin, **Mardin Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Silindir Mühür**, s. 12.

⁸⁰ Özkan, **Eski Anadolu Mühür Sanatı**, s. 18.

⁸¹ Özdemir, Kortanoğlu, **Halûk Perk Müzesi'nden Bir Grup Damga Mührün Değerlendirilmesi**, s. 178.; Erin, **Mardin Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Silindir Mühür**, s. 12.

ettiğine işaret eden yassı damga mühürler göze çarpmaktadır. Bu mühürler genel olarak taş, pişmiş toprak ve az da olsa maden kullanılarak biçimlendirilen delikli ya da deliksiz veya düğme tipli mühürlerdir. Şekillendirilen bu mühürler çoğunlukla düz çizgilerden az da olsa dalgalı çizgilerden oluşan geometrik motiflerle süslenmiştir. Geometrik motiflerle bezeli olan bu mühür formu Anadolu'nun güneybatı ve orta kesimlerinde yer alan yerleşmelerinden biri olan Küllüoba ve Bademağacı'nda karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca üzerinde kır yaşamının sahnelenmiş olduğu basit formu silindir mühür izleri Erken Tunç Çağı I'e tarihlendirilen Hassek Höyük yerleşiminde ele geçirilen keramiklerin üstünde görülmektedir. Ayrıca Karahöyük, Tarsus Gözlükule ve Küllüoba gibi yerleşim yerlerinde ayak biçimli damga mühürlere de Erken Tunç Çağı tabakalarında rastlanılmıştır⁸². Ayak şeklindeki mühürler oldukça geniş bir kullanım alanı bulmuş olup daha sonraki dönemlerde de baskıları görülmüştür. Bu tarz mühürlerin ticaret ile doğrudan ilişkisinin olduğu düşünülmüştür. Öyle ki Orta Anadolu ve Batı Anadolu'da ki merkezlerde ele geçirilen ayak şeklindeki mühür ve silindir mühür buluntuları Mezopotamya ve çevresiyle ticari ilişkilerin olduğunu bizlere düşündürmektedir⁸³.

Son Kalkolitik Çağ'da, M.Ö. 3. bin yıllarında Güney Mezopotamya'da kent merkezlerinde ele geçirilen silindir mühürler yaklaşık olarak hemen hemen aynı tarihlerde Kuzey Irak, Suriye ve Anadolu'nun güneydoğusunda da kullanılmaya başlanmıştır⁸⁴.

Erken Tunç Çağı'nda, Anadolu'da karşılaşılan damga mühürlerin tutamak bölümleri, konik, ip delikli, ayak ya da çan biçimli olmakla beraber baskı yüzeylerinde kazıma yöntemleri ile yapılan yatay ve dikey çizgiler, iç içe açılı, zigzag motifleri, daire motifi, stilize hayvan ve insan motifleri, üçgen motifleri, hayvan ve insan karışımı yaratıklar ve ayrıca geometrik desenler işlenmiştir⁸⁵.

⁸² Yıldız, **Frig Dönemi Mühür ve Mühür Baskıları**, s. 15.

⁸³ Özdemir, Kortanoğlu, **Halûk Perk Müzesi'nden Bir Grup Damga Mührün Değerlendirilmesi**, s. 180.

⁸⁴ Holly Pittman, "Son Kalkolitik Çağ Mühürleri", **Arkeo Atlas II**, İstanbul, Sayı: II, (2003), s. 35.; Duman, **Mardin Müzesi'nden Bir Grup Silindir Mührün Anadolu ve Yakınoğudaki Benzerleriyle Karşılaştırılması**, s. 27.

⁸⁵ Remzi Yağcı, **Anadolu Medeniyetler Müzesi Koleksiyonundaki Geç Asur-Yeni Babil, Akamenid Damga Mührleri**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1996. s. 3.; Özdemir, Kortanoğlu, **Halûk Perk Müzesi'nden Bir Grup Damga Mührün Değerlendirilmesi**, s. 179.

Mezopotamya, İnan ve Suriye’de silindir mühür kullanımı devam ederken Anadolu halkı belli bir süre daha damga mühür kullanımına devam etmiştir. Sümerlerden nce Mezopotamya’da silindir mühür yerine damga mühürler yaygın bir biçimde kullanım görürken Sümerlerle birlikte silindir mühürler ortaya çıkmış ve damga mühürler yerine silindir mühürler daha fazla kullanım alanına sahip olmuştur. Anadolu’da silindir mühür yapımı ve kullanımı Asurlu tüccarların, Asur Ticaret Kolonileri ağı’nda buraya gelmesinin etkisiyle başlamıştır. Fakat Anadolu’da bulunan Asurlu tüccarların bu bölgeden zamanla ayrılmasını takip eden süreçte Anadolu insanı tekrardan eski mühür geleneği olan damga mühür yapım ve kullanımına devam etmiřtir⁸⁶.

Suriye ve Mezopotamya’dan, Anadolu’ya getirilen silindir mühür ve mühür baskıları Kayseri civarındaki Kültepe Kaniş’te ele geçirilen en önemli arkeolojik buluntulardır. Kaniş’te yapılan araştırma ve kazılar neticesinde II. katta kapılar, paketler, zarflar ve kapların ağız kısımlarındaki bullarar silindir mühürler ile damgalandığı saptanmıştır. Ib döneminde zarfları olmayan tabletler de silindir mühürlerin yanı sıra damga mühürlerle de mühürleme işlemi yapılmıřtır⁸⁷.

Anadolu’da, Asur ticaret kolonilerinin ana ticaret merkezi olarak bilinen Kaniş’te gerçekleştirilen kazılarda kil üzerindeki baskıların yanında özgün silindir ve damga mühürler de bulunmuştur. Kültepe’de ele geçirilen iviyazılı vesikalar 23 bin kadar olmaktadır. Bu ele geçen belgelerin yarısı etiket, bulla ve mühür baskılı zarflardır. Silindir ve damga mühür baskılarının sayısı binlerce olmakla beraber yaklaşık 2000 bin kişinin mühür baskısı saptanmıştır. İncelemeler neticesinde bu mühürlerin çoğunun Asurlu tüccarlara ait olup Suriyeli, Hurrili ve bu coğrafyadaki diğer yerli unsurlar tarafından kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu mühürlerde yerli beylerin ve memurların, III. Ur kralı İbbi-Sin’in hizmetkrının, Eski Asur krallarının mühür baskılarına da rastlanmıştır. Ayrıca ele geçen diğer mühür ve mühür baskıları farklı üsluplarda yapılmış olduğu görülmektedir. Kültepe Kaniş’te gerçekleştirilen araştırmalar ve kazılar sonucunda ele geçirilen özgün silindir ve damga mühürlerin

⁸⁶ zkan, **Kaniş’te Mühür Sanatı**, s. 148.; Sezen, **M.. I. Bin’de Anadolu’da Geç Asur ve Geç Babil Mühürleri**, s. 5.; rnek, **Telkari ve Mühür (Gliptik) Sanatı Açısından Cumhurbaşkanlığı Mührü**, s. 233.; Duman, **Mardin Müzesi’nden Bir Grup Silindir Mühürün Anadolu ve Yakındoğu’daki Benzerleriyle Karşılaştırılması**, s. 28.

⁸⁷ Fikri Kulakoğlu, “Kültepe Kaniş-Karumu: Anadolu’nun En Eski Uluslararası Ticaret Merkezi”, **Anadolu’nun nsz Kültepe Kaniş-Karumu; Asurlular İstanbul’da**, Kayseri, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, (2011), s. 49.

sayısı 300'ü bulmaktadır. Bundan ötürü Kültepe mühür buluntularına bakıldığında bu mühür sanatının Ön Asya'da oldukça önemli bir yere sahip olduğu görülmüştür⁸⁸.

Kayseri yakınlarında bulunan Kültepe Kaniş'te yapılan kazı çalışmaları sonucunda ele geçirilen mühür ve mühür baskıları üzerine ilk çalışmalar Prof. Dr. Nimet Özgüç tarafından gerçekleştirilmiştir. Nimet Özgüç'ün yapmış olduğu araştırmalar ve çalışmalar neticesinde Kaniş'te ele geçen mühür buluntularını dört ana grup altında toplayarak ayrıntılı bir inceleme yapmıştır. Nimet Özgüç'ün üslup olarak dört grup altında topladığı mühürlerin üçünün ithal mühürler olduğu görülmektedir. Araştırma ve çalışmalar yaptığı grupları; Eski Babil, Eski Asur, Eski Suriye ve en önemlisi Yerli Anadolu grubu oluşturmaktadır⁸⁹. Ayrıca Yerli Anadolu grubu, diğer üsluplara oranla bakıldığında konu bakımından en zengin olan üsluptur. Anadolu'daki mühür kazıyıcıları Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda silindir mühür yapmaya başlayarak oldukça geniş alana sahip sahneleri üzerinde barındıran mühürleri üretmişlerdir.

Nimet Özgüç yaptığı çalışmalar sonucunda üslup açısından dört ana gruba ayırdığı Kültepe Kaniş mühürleri şu şekilde açıklanmaktadır:

3.1.1. Eski Asur Grubu

Asur kentlerinde üretilen ve mühür baskıları Kaniş'te ele geçirilen bu üslubun kimliğinin belirlenmesinde Asurlu kralların ve yüksek dereceli memurların kullanmış olduğu mühürlerin üslubu örnek alınarak bir inceleme yapılmıştır. Eski Asur üslubu, Asur'da ele geçmiş olan aynı üsluptaki mühürlere dayanarak bu isimle adlandırılmıştır. III. Ur Sülalesi'nin geleneğine bağlı olarak işlenen Eski Asur mühürleri üzerinden araştırmalar yapan bilim insanları bu üsluba ait mühürleri iki başlık altında gruplandırmıştır. Bu mühür grubu Klasik Asur/Asur-Kapadokya ve Erken Asur/Geç Asur şeklindeki başlıklar altında incelenmektedir. Bu üslup grubuna ait mühürler Asurlu tüccarların ve Anadolu insanının ticari faaliyetler neticesinde birlikte ortaya çıkardıkları kültürel birlikteliğin birer yansıması olarak karşımıza

⁸⁸ Özkan, **Kaniş'te Mühür Sanatı**, s. 148.; Duman, **Mardin Müzesi'nden Bir Grup Silindir Mühürün Anadolu ve Yakınoğu'daki Benzerleriyle Karşılaştırılması**, s. 29.

⁸⁹ Erkanal, **Mühür**, s. 1316.; Kaçmaz Levent, **Diyarbakır Arkeoloji Müzesi'ndeki Urartu Damga Mühürleri**, s. 11.; Duman, **Mardin Müzesi'nden Bir Grup Silindir Mühürün Anadolu ve Yakınoğu'daki Benzerleriyle Karşılaştırılması**, s. 29.

çıkılmaktadır⁹⁰. Bu üsluba ait mühürlerde yer alan figürler çizgisel üslupta kalın bir uçla, derin bir biçimde yapılmaktadır. İnsan figürleri yatay çizgilerle yapılmış olan bir başlık takmaktadır. Figürlerin yüz hatlarına bakılacak olursa üçgen şeklinde burun, yatay iki çizgiden oluşan ağız ve çeneden oluşmaktadır. Bu dönemde üretilen mühürlerin kompozisyonları ve motiflerine bakıldığında kendine has betimlemelerin olduğu görülmektedir. Bunlar arasında; çatal biçiminde eller, köşeli vücut hatları, kıyafetlerin dikey ve yatay biçimde çizgiler ile bezemesi, şematik bir şekilde gösterilen yüz ifadeleri gibi bezemeler görülmektedir. Mühürler üzerinde yer alan ana tema ise tapınma sahnelerinden oluşmaktadır⁹¹. (Resim 21)

Kaniş Karum'un II. yapı katında görülen mühürlerde tasvir alanı saç örgüsü motifi ya da düz bir çizgi ile iki bölüme ayrılmaktadır. Ib katında ele geçirilen mühürlerde Eski Asur üslup biçiminde yapılan mühürlerin sayısının azaldığı görülmüş ki bu azalmanın Asur ile yapılan ticaretin zayıflamasından dolayı olduğu düşünülmektedir. Bu üslup grubuna ait en dikkat çeken örnek Kral Sargon'a ait olan mühürdür⁹².

3.1.2. Eski Babil Grubu

Eski Babil üslubuna bakıldığında oldukça ince işçiliğe sahip mühürler karşımıza çıkmaktadır. Mühürler üzerinde bezeli olan figürlerin yuvarlak hatlı olarak işlendiği görülmektedir. Eski Asur üslubunda da olduğu gibi mühürler üzerinde yer alan ana tema tapınma sahnelerinden oluşmaktadır. Kaniş Karum'un II. yapı katında gerçekleştirilen kazılar neticesinde elde edilen silindir mühür baskılarının Hammurabi'den önceki dönemlerde kullanıldığı görülen mühürlerin üslubundadır. Ib yapı katında yapılan araştırmalarda bulunan mühür baskılarının ise Hammurabi ve oğlu Samsu-İluna dönemi mühür baskıları üslubunda olduğu görülmüştür. II. yapı katı mühür baskılarının orta boylu, Ib yapı katında bulunan mühür baskılarının ise

⁹⁰ Beatrice Teissier, *Ancient Near Eastern Cylinder Seals From The Marcopoli Collection*, London, University of California Press, 1984, s. 66-71.; Süleyman Özkan, *Kültepe Mühür Baskılarında Eski Asur Üslubu*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1991, s. 5.; Türkmen, *Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Kültepe Mühür ve Mühür Baskıları Üzerinde Sunak Tasvirleri*, s. 21.; Erin, *Mardin Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Silindir Mühür*, s. 18.

⁹¹ Özkan, *Kültepe Mühür Baskılarında Eski Asur Üslubu*, s. 5.; Türkmen, *Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Kültepe Mühür ve Mühür Baskıları Üzerinde Sunak Tasvirleri*, s. 21.; Erin, *Mardin Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Silindir Mühür*, s. 18.

⁹² Süleyman Özkan, "Two Seal Impressions of the Assyrian Kings" *FsNÖzgüç*, Ankara, 1992, s. 501-502.; Türkmen, *Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Kültepe Mühür ve Mühür Baskıları Üzerinde Sunak Tasvirleri*, s. 21.; Duman, *Mardin Müzesi'nden Bir Grup Silindir Mühürün Anadolu ve Yakınoğu'daki Benzerleriyle Karşılaştırılması*, s. 30.

Mezopotamya’da olduğu gibi küçük boyutlarda karşımıza çıkmaktadır⁹³. Eski Babil üslubu, diğer üsluplara kaynaklık görevi görmekle beraber Kaniş Karum’un Ib katında temsil edilmektedir. Bu katta yapılan kazılarda elde edilen 60 adet silindir mühür baskısının dokuzunun bu üslup grubuna ait olduğu bilinmektedir. Bu üsluba sahip mühür baskıları üzerinde oturan ya da ayakta duran tanrılara tapınma şeklinde betimlemeler ile bezenmiş sahneler dikkat çekmektedir⁹⁴. (Resim 22).

Eski Babil grubu mühürleri çoğunlukla hematitten üretilmiş olmasına rağmen serpantin, kireçtaşı, mermer lapis lazuli gibi taşlardan yapılan mühürler de vardır. Eski Babil grubu mühür baskısı ya da mühür buluntularına; Boğazköy, Alacahöyük, Tarsus Gözlükule, Arslantepe, Acemhöyük, Daskyleion, Tell Açana, Kayalıpınar, Tümen Höyük, Oylum Höyük, Müslümantepe, ve Kültepe gibi yerleşim yerlerinde de rastlanılmıştır⁹⁵.

Kaniş Karum’un II. yapı katında bulunan Eski Babil mühürleri ikiye ayrılmaktadır⁹⁶;

1. III. Ur geleneğindeki Eski Babil mühürleri: Bu mühürler III. Ur Dönemi özelliklerini yansıtmakla beraber Babilli özelliklerin eklendiği de görülmektedir.
2. Simmuballit Dönemi ile beraber gelişim gösteren ve asıl Eski Babil üslubuna kaynaklık eden grup.

3.1.3. Eski Suriye Grubu

M.Ö. yaklaşık olarak 1850-1600 yılları arasında Suriye’de kendine has özelliklere sahip mühür üslubu gelişim göstermiştir. Halep çevresinde ele geçen kendine özgü

⁹³ Fikri Kulakoğlu, “Kaniş Karumu: Eski Asur Ticaretinin Anadoludaki Başkenti”, **Asurlular/Dicle’den Toroslar’a Tanrı Assur’un Krallığı**, (Ed. Kemalettin Köroğlu & Selim Ferruh Adalı), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2018, s. 72.; Türkmen, **Asur Ticaret Kolonileri Çağında Kültepe Mühür ve Mühür Baskıları Üzerinde Sunak Tasvirleri**, s. 21-22.; Erin, **Mardin Müzesi’nde Bulunan Bir Grup Silindir Mühür**, s. 18.

⁹⁴ Nimet Özgüç, **Kaniş Karum’u Ib Katı Mühürleri ve Mühür Baskıları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1968, s. 25.; Duman, **Mardin Müzesi’nden Bir Grup Silindir Mühürün Anadolu ve Yakınoğu’daki Benzerleriyle Karşılaştırılması**, s. 29-30.

⁹⁵ Özkan, **Eski Anadolu Mühür Sanatı**, s. 47.

⁹⁶ Özkan, **Eski Anadolu Mühür Sanatı**, s. 47.

karakteristik özellikleriyle zengin koleksiyonlar halinde dünya müzelerinde sergilenen bu mühürler Eski Suriye grubuna ait bir üslup niteliğindedir⁹⁷.

Kaniş Karum'u II. yapı katında Suriye ile aynı döneme ait bulunan mühür materyalleri çok az olması sebebiyle Eski Suriye üslubunun kaynak alanı tam anlamıyla belirlenememiştir. Ancak Kaniş Karum'u II. ve Ib yapı katlarında ele geçirilen mühür baskısı buluntuları Eski Suriye üslubu mühürlerinin gelişim aşamaları ve sınıflandırılması konusunda olanak sağlamaktadır⁹⁸.

Kaniş Karum'u II. yapı katı mühürleri Suriye-Koloni veya Suriye-Kapadokya olarak isimlendirilerek üç grup altında incelenmektedir. Bunlardan ilk grubu zengin motiflere sahip III. Ur üslubuna bağlı mühür baskıları oluşturmaktadır. III. Ur üslubu tarzında mühürlerde Suriyeli ilaveler ile figür eklenmesi yapılarak motifler zenginleştirilmiştir. İkinci grup ise linear üslup olan II. yapı katının Suriye üslubuna ait mühür buluntularını temsil etmektedir. Eski Asur üslubu etkisinde gelişen bu üslup Suriyeli unsurları içermektedir. Son gruba bakıldığında ise Mezopotamyalı, Suriyeli ve Anadolu figürlerin omuz ve baş kısımları şekillendirilirken matkabın kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca bu gruba ait mühür baskılarının Mitanni Dönemi mühürlerinin kaynağını oluşturduğu düşünülmektedir⁹⁹.

Suriye-Kapadokya üslubunu genel anlamda diğer üsluplardan ayıran özellikler incelendiğinde; tapınım yapan şahsın kenarları yuvarlak biçimde kesilmiş manto ve dar kenarlı bir takke giymiş olduğu görülmektedir. Mühür baskıları üzerinde yer alan koruyucu tanrılar birlikteliğinde oturan tanrı figürlerine tapma sahneleri ana konuyu oluşturmaktadır. Bu mühür üslubunda da Eski Asur mühür üslubunda görülen saç örgüsü motifi veya düz bir çizgiyle iki bölümden oluşan sahne alanı yapılmıştır. Mühürlerde saç örgüsü motiflerinin her iki yanlarına grifon, kuş adam, karışık varlıklar, sfenks, insan ve hayvan figürlerinin işlendiği görülmektedir. Eski Suriye

⁹⁷ Nimet Özgüç, **Kaniş Karum'u Ib Katı Mühürleri ve Mühür Baskıları**, s. 25.; Duman, **Mardin Müzesi'nden Bir Grup Silindir Mühürün Anadolu ve Yakınoğu'daki Benzerleriyle Karşılaştırılması**, s. 30.

⁹⁸ Tahsin Özgüç, **Kültepe-Kaniş/Neşa**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005, s. 262.; Türkmen, **Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Kültepe Mühür ve Mühür Baskıları Üzerinde Sunak Tasvirleri**, s. 22. Erin, **Mardin Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Silindir Mühür**, s. 18.

⁹⁹ Türkmen, **Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Kültepe Mühür ve Mühür Baskıları Üzerinde Sunak Tasvirleri**, s. 22.; Erin, **Mardin Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Silindir Mühür**, s. 19.

üslubuna ait mühürlerde gözlemlenen bir diğer özellik ise ana tasvir sahnelerin yanında yer alan tali sahnelerin varlığıdır¹⁰⁰. (Resim 23)

3.1.4. Yerli Anadolu Grubu

Kültepe mühür buluntuları arasındaki en büyük grubu, Anadolu halkının sanatını yansıtan, “Yerli Üslup” ya da “Anadolu Grubu” olarak adlandırılan mühürler oluşturmaktadır. Anadolu’da geleneksel mühür formu olan damga mühür kullanan bu yörenin insanı Asur Kolonileri Dönemi’nde Mezopotamya’nın da etkisiyle Anadolulu mühür kazıyıcıları silindir mühür işlemeye başlamışlardır. Bu gruba ait mühür sanatında; mührü yapan usta, mühürleri biçimlendirirken üzerinde yer alan figürleri derin bir şekilde oyduktan sonra yapılan hayvan ya da insan ayrıntıları birbirlerine paralel çizgiler ile taramaktadır. Dolayısıyla Anadolu Grubu’na bakıldığında bu mühür üslubu tam anlamıyla bir çizgi üslubudur¹⁰¹.

Anadolu’da var olan mühür üslupları arasında konu bakımından en zengin üslubun Yerli Anadolu Grubu olduğu görülmektedir. Yerli Anadolu Grubu’ndaki mühür buluntularının konularını; tapma sahneleri, mitolojik sahneler, av sahneleri, savaş sahneleri ile beraber frizlerin oluşturduğu görülmektedir. Zengin figür çeşitliliğinin yanı sıra kendine özgü bir şekilde yorumlanan çeşitli hayvanlar da bu üslupta yer almıştır. Ayrıca bu mühür grubu üzerinde görülen bezemelerin ve tasvirlerin çizgici bir üslupta yapıldığı görülmüştür¹⁰². (Resim 24)

Yerli Anadolu Grubu mühürlerinin yapımında başta diyorit, lapis lazuli, hematit gibi sert taşlar kullanılmıştır. Daha sonraları özellikle kaba tasvirli olanların yapımında ise kireçtaşı ya da kil gibi malzemelerin kullanıldığı görülmektedir¹⁰³.

Asur Ticaret Koloni Dönemi ile başlayıp, bunu takip eden Hititlerin erken dönemlerinde Anadolu insanının yeni tanıştığı silindirik formlu mühürlerle alışılmış olan damga mühür formu biçimsel açıdan birleştirilmeye çalışılarak ortaya değişik biçimde formlara sahip yeni mühür formunun (silindirik-damga kombinasyonu) çıkması sağlanmıştır. M.Ö. 17. yüzyıla tarihlendirilen bu yeni mühür formu olan

¹⁰⁰ Türkmen, **Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda Kültepe Mühür ve Mühür Baskıları Üzerinde Sunak Tasvirleri**, s. 22.

¹⁰¹ Özkan, **Eski Anadolu Mühür Sanatı**, s. 58.

¹⁰² Erkanal, **Mühür**, s. 1316.; Kaçmaz Levent, **Diyarbakır Arkeoloji Müzesi’ndeki Urartu Damga Mühürleri**, s. 11.; Erin, **Mardin Müzesi’nde Bulunan Bir Grup Silindir Mühür**, s. 19.

¹⁰³ Özkan, **Eski Anadolu Mühür Sanatı**, s. 58.

silindir-damgaların; yumru başlı ya da konik biçiminde olan saplar çekiç, gövde kısmı ise silindirik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yeni mühür formunun alt kısmı damgalamaya uygun iken, silindir şeklindeki yüzeyi ise kil üzerinde yuvarlamaya uygun olduğundan, bezemeler ve yazı için iki yüzeyden de faydalandığı görülmüştür. Böylece damga ve silindir mühürlerin işlevi tek bir mühürle sağlanmıştır¹⁰⁴.

Anadolu'da mühür gelişimi açısından oldukça mühim addedilen, Eski Krallık Dönemi'nin başlarından (M.Ö. 1660), İmparatorluk Çağı'nın sonlarına (M.Ö. 1190) kadar Hitit dünyasında üretilen mühürlerin gerek içerik gerekse de biçim bakımından oldukça zengin olduğu görülmektedir. Bu mühürler; çekiç başlı (Resim 25), damga ve beş yüzlü damga gibi formlara sahiptir. Ayrıca bu mühürler dışında nadir de olsa silindir mühür formlarına da rastlanılmıştır¹⁰⁵. Eski Hitit Krallık Çağı'nda yoğunlukla kullanılan mühürler; steatit, hematit, bronz, gümüş ve çeşitli madenler kullanılarak üretilmiştir. Ayrıca bu mühür biçimlerinin sırt kısmı yarım küre şeklinde, kaide kısmı ise yuvarlaktır. Üzerinde yatay birer delikleri olan ve buradan yarım daire biçimi bir sapı perçinleyen madenden bir çubuk geçirilmektedir. Mühürler; örgü, çifte örgü motifi, gioş motifi, yarısı gioş yarısı heraldik motifler, bitkisel ve simgesel motiflerle bezenmiştir¹⁰⁶.

Hititlerde mühür kullanımı, halkın ve yönetimde bulunan aristokratların kullandığı mühürler olarak ikiye ayrılmaktadır. Genel anlamda damga mühürlerin kullanımı yaygın olan Hititlerde, kral ve kraliçenin kullandığı mühürler üzerinde çivi yazısı ile kralı temsil eden bilgiler ve merkez de ise süsleme motifleri yer alırken, halkın kullandığı grup üzerinde sadece hiyeroglif kullanılmıştır¹⁰⁷.

Halkın kullandığı mühür üzerindeki hiyeroglifler ya da hiyeroglif olarak kullanılacak işaretler, genellikle bezeme ögesi olarak kullanılmıştır. Boğazköy'de Nişantepe'ye yakın bir yapıda yapılan araştırmalar sonucu ortaya çıkarılan 3000 kadar bulla, tek

¹⁰⁴ Ali Dinçol, Metin Alparslan, "Hitit Mühürcülüğü (Glyptik)", **Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu**, (Ed. Meltem Doğan Alparslan & Metin Alparslan), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2013, s. 395.; Yıldız, **Frig Dönemi Mühür ve Mühür Baskıları**, s. 16.; Duman, **Mardin Müzesi'nden Bir Grup Silindir Mühürün Anadolu ve Yakınoğu'daki Benzerleriyle Karşılaştırılması**, s. 31.

¹⁰⁵ Kaçmaz Levent, **Diyarbakır Arkeoloji Müzesi'ndeki Urartu Damga Mühürleri**, s. 12.

¹⁰⁶ Darga, **Hitit Sanatı**, s. 73.; Duman, **Mardin Müzesi'nden Bir Grup Silindir Mühürün Anadolu ve Yakınoğu'daki Benzerleriyle Karşılaştırılması**, s. 31.

¹⁰⁷ İşbilir Aydın, **Kimlik Betimleyici Tasarımlar: Mühürler**, s. 25.

bir kişiye ait olmayıp, çok sayıdaki devlet görevlisi ve prenslere ait 280 farklı ismi gözler önüne çıkarmaktadır. Bu durum da mühür kullanan kişilerin sayısının oldukça fazla olduğunu göstermektedir¹⁰⁸. (Resim 26)

Hitit İmparatorluk Dönemi kral mühürleri genel anlamda damga mühür şeklindedir. Hitit krallarından Alluwanna, Huzziya ve Tahurwaili'ye ait mühürlerde dış çerçeve kısmında kralın adı ve krallık unvanları yazılıken orta kısımda ise sağlık (üçgen) ve hayat (ankh) sembolleri ile çiçek biçiminde güneşin (UTU) yer aldığı görülmektedir. Bu tabir Güneş iyi yaşasın anlamına gelmektedir. Güneş yani majeste çiviyazılı belgelerde ^DUTUşi olarak yazılmaktadır. M.Ö. 1400-1380 yıllarında Arnuwanda döneminde mühür alanının ortasında bulunan rozet kalkarak yerine kanatlı güneş kursu eklenmiş ve hiyeroglif işaretlerle kralın adı da yazılmıştır. Daha sonraları mühür çerçevesine kralın isminin yanında soyu da eklenmiştir¹⁰⁹. (Resim 27)

Frig Uygarlığı'nın izlerini yansıtan yerleşmelerde gerçekleştirilen kazılar neticesinde az sayıda mühür buluntusu ele geçirilmiştir. Bu ele geçen mühür buluntuları arasında diğer Demir Çağı merkezlerinde görüldüğü gibi, Mısır skarabeleri ve Asur silindir mühürleri de bulunmaktadır¹¹⁰. Bu buluntular dışında kalan gerçek Frig damga mühürleri, biçimleriyle kendilerini hemen fark ettirirler. Bu uygarlığa ait mühürler, nadir olarak incelenebilmiş önemli bir eserler grubundadır. İlk defa Boğazköy'de bulunan ve tanımlanan Frig mühürleri, Gordion, Emirler, Nemrut Dağı Oluz Höyük, Kayapınar, Alishar Höyük, Porsuk Höyük, Şarhöyük, Kastamonu-Kınık, Kaman-Kalehöyük gibi yerleşmelerde ve bazı özel koleksiyonlarda karşımıza çıkmaktadır¹¹¹.

Friglere ait mühürler genel anlamda yuvarlak baskılı damga mühürlerden oluşmaktadır. Genellikle tutamaklı olarak karşımıza çıkan damga mühürlerin tutamak kısmı hayvan figürü şeklinde ya da delikli olarak yapılmıştır. Mühürler üzerinde görülen konular arasında; basit geometrik bezemeler, çiçek ve kuş, geyik, aslan, keçi gibi hayvan figürlerinin yanı sıra karışık yaratık biçimli figürlerde görülmektedir. Bu

¹⁰⁸ Antonio Sagona, Paul Zimansky, **Arkeolojik Veriler Işığında Türkiye'nin En Eski Kültürleri MÖ 1.000.000 – 550**, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2015, s. 251.

¹⁰⁹ Ali Dinçol, "Hitit Mühürçülüğü", **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi II**, Cilt 2, (1997), s. 1316.; Yıldız, **Frig Dönemi Mühür ve Mühür Baskıları**, s. 16-17.; Kaçmaz Levent, **Diyarbakır Arkeoloji Müzesi'ndeki Urartu Damga Mühürleri**, s. 12.

¹¹⁰ Özkan, **Eski Anadolu Mühür Sanatı**, s. 135.

¹¹¹ Özkan, **Eski Anadolu Mühür Sanatı**, s. 135.; Yıldız, **Frig Dönemi Mühür ve Mühür Baskıları**, s. 22.; Duman, **Mardin Müzesi'nden Bir Grup Silindir Mühürün Anadolu ve Yakınoğu'daki Benzerleriyle Karşılaştırılması**, s. 32.

mühürler üzerine işlenen tasvirlerde mitolojik konulara rastlanılmamıştır. Mühür baskı bölümüne yakın yerlerde veya tutamak kısmına işlenmiş olan halka motifi Frig mühürlerinin ayırıcı özelliklerindedir. Frig mühürlerinin yapımında bazı taş türleri, fildişi, kemik, tunç, pirinç, kaya kristali ve pişmiş toprak gibi malzemeler kullanılmıştır¹¹². (Resim 28)

Urartu ülkesinde mühürcülük sanatının ikonografik olarak kendine özgü özellikleri var olmakla beraber Anadolu, Kuzey Suriye ve özellikle Mezopotamya'daki mühürcülük sanatından etkilenerek bunlarla yakın bir ilişki içinde olduğu görülmektedir. Urartu Krallığı'nda mühürler özel mülkiyeti yansıtmamasının yanı sıra muska ve nazarlık olarak da kullanıldığı tespit edilmiştir¹¹³. Urartu mühürleri; damga mühür, silindir mühür ve damga-silindir mühür (Resim 29) olmak üzere üç kategoride incelenmektedir. Mühürler biçim olarak; hayvan biçimli, konikal yapıllar, disk veya makara şeklinde, bir alt ve dört yan yüzden oluşan beş yüzlü damgalılar olarak gruplandırılmışlardır. Ayrıca Urartuların kendilerine özgü damga mühür biçimleri de mevcuttur. Bunlar; kesik konikal yapıllar, çan biçimliler, elipsoid iki yüzlüler ve prizmatik damga şeklinde sıralanmaktadır¹¹⁴. (Resim 30-31-32)

Urartu mühürleri yoğunlukla yarı değerli taşlar olan akik, damarlı akik, kalsedon gibi malzemelerden yapılmıştır. Ayrıca mühürlerin frit, fildişi, tunç, demir, bakır, kemik, az olarak pişmiş toprak ve altın kaplı kilden de üretildiği görülmektedir¹¹⁵. Mühürler üzerine işlenen konular ve motifler arasında; Urartu dini ikonografisinde önemli yerleri olan kartal, aslan, boğa, balık, geyik, keçi gibi hayvanlarla beraber mitolojik yaratıklar, insan figürleri ve bitkisel motifler gibi betimlerin sevilerek kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca bu betimlemelerle beraber tanrılara sunu, av ve kutsal ziyafet gibi sahnelere de yer verilmiştir¹¹⁶.

¹¹² Yıldız, **Frig Dönemi Mühür ve Mühür Baskıları**, s. 22.; Özkan, **Eski Anadolu Mühür Sanatı**, s. 135-137.; Birgül Yıldız Köse, "Frigler'de Mühürcülük", **Mors Immatura Amanosların Gölgesinde Hayriye Akıl Anı Kitabı**, (Ed. K. Serdar Girginer & Gonca Dardeniz & Ayça Gerçek & Fatih Erhan & Elif Genç & İrfan Tuğcu & Özlem Oyman Girginer & M. Cem Fırat & Hakan Gerçek & M. Furkan Tufan), İstanbul, Ege Yayınları, (2020), s. 517.

¹¹³ Pınar Pınarcık, Bilcan Gökçe, "Elâzığ Müzesi'nden Bir Grup Urartu Mühürü", **Seleucia**, Sayı: X, (2020), s. 129.;

¹¹⁴ Yıldız, **Frig Dönemi Mühür ve Mühür Baskıları**, s. 18.

¹¹⁵ Özkan, **Eski Anadolu Mühür Sanatı**, s. 138.; Duman, **Mardin Müzesi'nden Bir Grup Silindir Mühürün Anadolu ve Yakınoğu'daki Benzerleriyle Karşılaştırılması**, s. 32.

¹¹⁶ Kaçmaz Levent, **Diyarbakır Arkeoloji Müzesi'nden "Antitetik Duran Kartal" Betimli Bir Urartu Damga Mühürü**, s. 396.; Pınarcık, Köse, **Elâzığ Müzesi'nden Bir Grup Urartu Mühürü**, s. 129.

3.2. Ön Asya'da Mührün Tarihsel Gelişimi

Paleolitik Dönem'de, insanların aşı boyası ile oluşturdukları duvar resimleri adeta bir görsel zenginlik olarak karşımıza çıkmıştır. Dönemine göre oldukça zengin olan bu estetik anlayış zamanla somutlaşarak birer objeye dönüşmüştür. Bu objelerden biri de mühürlerdir¹¹⁷.

Neolitik Dönem ile birlikte karşımıza çıkan Ön Asya'nın ilk mühür örneklerini taş ya da pişmiş topraktan yapılmış olan geometrik desenli damga mühürler oluşturmaktadır. M.Ö. 7. ve 6. bin yıllarında ortaya çıkan bu Ön Asya mühürleri Bademağacı, Yeşilova, Çatalhöyük, Ege Gübre Tepecik-Çiftlik, Tell Ramad, Ras Samra Tell Bukras ve Biblos gibi Neolitik Dönem yerleşmelerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu mühürlere ait baskıların elimizde olmayışından ötürü kullanım alanları hakkında net bir belirlilik söz konusu değildir. Büyük ihtimalle bu mühürler dayanıklı olmayan yumuşak malzemeler üzerine basıldığından günümüze kadar ulaşamamıştır. Sözü edilen mühürlerin insan cildi üzerine dövme yapılarak, dokuma, deri veya ekmek damgalamak amacıyla kullanıldığını göstermektedir¹¹⁸.

M.Ö. 6. binyılın ilk yarısında çizgisel bezemeli, tutamaklı, oval mühür biçimleri İran, Irak'ın kuzeyi, Suriye ve Güneydoğu Anadolu'da karşımıza çıkmaktadır. Amuk ve Suriye'deki kazılarda ele geçen mühürlerin güzel örneklerine M.Ö. 6. binyılın ikinci yarısında Kuzay Irak'ta (Tepe Gawra, Hassuna, Tell Arpaçiya) rastlanmaktadır. Bu dönemde karşılaşılan geometrik desenli mühürlerin bezemelerinde ve biçimlerinde yenilikler göze çarpmaktadır¹¹⁹.

M.Ö. 4. bin yılın ikinci yarısında Güneybatı İran ve Güney Irak'ta silindirik şeklindeki mühürlerin ortaya çıkması Yakın Doğu mühür sanatında bir devrim niteliğindedir. O zamana dek mühürler, daha modern zamanların geleneksel mühürleri gibi bir izlenim bırakmak için damgalanmaktaydı (damga mühürler). Silindirik şekil, mühürlenecek yüzey boyunca yuvarlanabildiği için, yüzeyleri sürekli bir tasarımla kaplamak gibi, işlevsel bir role damga mühürden daha uygun olmakla kalmıyor, aynı zamanda friz ya da figürlerin işlenebileceği daha geniş bir yüzey alanı

¹¹⁷ Erin, **Mardin Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Silindir Mühür**, s. 11.

¹¹⁸ Gülcan Yağcı, **İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde Saklanmakta Olan Kalkolitik Çağ'a Ait Bir Grup Mühür**, s.9.; Erin, **Mardin Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Silindir Mühür**, s. 11.

¹¹⁹ Gülcan Yağcı, **İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde Saklanmakta Olan Kalkolitik Çağ'a Ait Bir Grup Mühür**, s. 11.

da sunmaktaydı¹²⁰. Mezopotamya'nın mühür sanatına en büyük katkı sağlayan silindir mühürler M.Ö. 4. bin yıllarında Uruk Dönemi'nde ortaya çıkmış ve Ön Asya insanları tarafından üç bin yıldan fazla bir süre kullanılmıştır¹²¹.

Mezopotamya'da M.Ö. 3. binyılın başlarında silindir mühürler neredeyse damga mühürlerin yerini almış, özellikle Ön Asya'nın diğer bölgelerinde Batı İran ve Suriye de bu mühür formu tamamen benimsenmiştir. Ancak Anadolu'da damga mühürler farklı biçimlerde varlığını sürdürmeye devam etmiştir. M.Ö. 2. binyılın sonlarına doğru Levant'ta görülen damga mühürler muhtemelen Mısır skarab mühürleri ve Anadolu damga mühürlerinden etkilenecek şekilde ortaya çıkmış olmalıdır¹²².

Eski Ön Asya toplumlarında birçok farklı rolleri olan mühürler; işlevleri gereği yasal araçlardır. Ayrıca muska olarak ritüel bir işlevi yerine getirmesinin yanı sıra gündelik yaşam içerisinde askeri, ticari ve evsel alanlarda kullanılan bir objenin sanatsal bir kopyası olarak adak nesnelere hizmet edebiliyorlardı. Ancak işlevlerinden ötürü onlara sahip olan kişiler için birer içsel değere sahip olmakla beraber her şeyden önce oldukça önemli bir sanat eseridir. Hemen hemen her dönemde kireçtaşı, deniz kabuğu ve kemikten kesilerek oluşturulan mühürlerin, zamanla yarı değerli taşlardan örneklerine rastlamak da mümkündür. Dolayısıyla mermer en erken dönemlerin, kalsit Erken Hanedan Dönemi'nin, serpantin Akkad ve III. Ur dönemlerinin, hematit ise Eski Babil Dönemi'nin karakteristik özelliklerini yansıtan malzemelerdir. Tüm dönemlerde obsidyen, lapis lazuli, kaymak taşı, jasper ve diğer nadir taşlardan örnekler de karşımıza çıkmaktadır¹²³.

Halaf Kültürü, adını M.Ö. 5500-5000 yılları arasına tarihlendirilen tabakalara sahip olan Tell Halaf yerleşmesinden almaktadır. Bu kültüre ait mühür buluntuları yoğunlukla damga mühür olmasının yanı sıra bullalara da rastlanmıştır¹²⁴. Burada ele geçen damga mühürler dışında kare, dikdörtgen, rozet, yuvarlak ve hatta el biçimli mühür örnekleri de ele geçmiştir. Mühürler genellikle yumuşak formlu taşlar olan;

¹²⁰ Teissier, **Ancient Near Eastern Cylinder Seals From The Marcopoli Collection**, XXI.

¹²¹ Richard Arthur Martin, **Ancient Seals Of The Near East**, Chicago, (No Title), 1940, s. 3.

¹²² Teissier, **Ancient Near Eastern Cylinder Seals From The Marcopoli Collection**, XXI.

¹²³ Briggs Buchanan, **Early Near Eastern Seals In The Yale Babylonian Collection**, New Haven and London, Yale University Press, 1981, s. IX.; Duman, **Mardin Müzesi'nden Bir Grup Silindir Mühürün Anadolu ve Yakınoğu'daki Benzerleriyle Karşılaştırılması**, s. 32

¹²⁴ Özkan, **Eski Anadolu Mühür Sanatı**, s. 18.;

serpantin, steatit, sumermeri, kemik ve azda olsa pişmiş topraktan yapılmaktadır¹²⁵.
(Resim 33)

Halaf mühürleri üzerindeki bezemeler, taşların işlenmesinin zor olmasından kaynaklı birbirine benzemektedir. Dolayısıyla mühür üzerinde insan, hayvan ve bitki figürlerine rastlanılmamıştır. Halaf Dönemi mühürlerine, kazıları yapılan Güneydoğu Anadolu'da yer alan Halaf Dönemi merkezleri olan Çavi Tarlası, Fıstıklı Höyük, Samsat Höyük, Kazane Höyük ve özellikle Kahramanmaraş Domuztepe gibi yerleşim yerlerinde fazlaca rastlanmıştır¹²⁶.

Bilim insanları tarafından Güney Mezopotamya kökenli bir kültür olduğu belirtilen Obeyd Kültürü M.Ö. 5000-4100 yılları arasında varlığını sürdürmüştür. Obeyd Dönemi mühürlerine bakıldığında ise bu mühürlerin, baskı yüzü kabarık, yarı küresel forma sahip yassı biçimli boncuklara benzemektedir. Küçük boyutlarda olan bu dönem mühürleri çoğunlukla kireçtaşı, serpantin ve steatitten yapılmaktadır. Obeyd Dönemi mühürlerinde iki grup bulunmaktadır. Bunlardan ilki geometrik bezemelerle süslenen Neolitik Dönem'den beri gelen eski grup, diğeri ise bitki, hayvan ve insan figürleri ile bezenen yeni bir gruptur. Yeni grupta yer alan mühürler üzerine işlenen figürler arasında akrep, dağ keçisi, geyik, yılan, kartal, boğa başları gibi hayvanların yanı sıra insan figürleri de yer almaktadır¹²⁷.

Geç Uruk Dönemi (M.Ö.4100-3200), Güney Mezopotamya'da Sümer kültürünün tam anlamıyla ortaya çıktığı dönemdir¹²⁸. Geç Uruk Dönemi'ndeki üslup gelişimi, Uruk ve Susa'da ele geçen mühür ve mühür baskılarında görülmektedir ki burada bulunan büyük, derin kesilmiş formlara sahip, daha ince bir şekilde kazınan formlara sahip olan mühürlerden önce gelmektedir. Uruk'ta yapılan araştırmalar neticesinde şimdiye kadar bulunan en erken silindir mührün yapımında hem kazıyıcı hem de matkabın kullanılmış olduğu görülmektedir¹²⁹. Daha önceki dönemlerdeki bezemelerde yaygın olarak görülen geometrik motifler Uruk Dönemi mühür sanatında da yaygın olarak kullanılmaktadır. Fakat mühür yapımında matkabın

¹²⁵ Özkan, **Eski Anadolu Mühür Sanatı**, s. 18.; Erin, **Mardin Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Silindir Mühür**, s. 14.

¹²⁶ Özkan, **Eski Anadolu Mühür Sanatı**, s. 19.

¹²⁷ Türkteki, **Taşa Kazınan Sanat Emre Gürcan Koleksiyonu Damga ve Silindir Mühürleri**, s. 24.; Erin, **Mardin Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Silindir Mühür**, s. 14-15.; Özkan, **Eski Anadolu Mühür Sanatı**, s. 20.

¹²⁸ Özkan, **Eski Anadolu Mühür Sanatı**, s. 22.

¹²⁹ Teissier, **Ancient Near Eastern Cylinder Seals From The Marcopoli Collection**, 4.

kullanılmaya başlanması ile dönem ikonografisinde hayvanların ve insanların ortaya çıktığı betimler ön plandadır. Ayrıca Geç Uruk Dönemi mühürleri üzerinde yer alan betimlemelerde; sıralanmış hayvanlar, hayvanlarla mücadele, üretim yapan insan tasvirleri, insanların ve hayvanların bir yapı önünde yer aldığı sahneler çokça karşımıza çıkmaktadır. Geç Uruk Dönemi mühürlerinin yapımında lapis lazuli, akik, mermer, serpantin ve kalsedon gibi taşlar kullanılmıştır¹³⁰. (Resim 34)

M.Ö. 3200-2800 yılları arasına tarihlendirilen Cemdet Nasr Dönemi'nin izlerini yansıtan mühürler, büyük oranla matkap ile biçimlendirilmiş olup küçük ve bodur silindirlerdir. Bu dönem mühürlerinin yapımında koyu renkli taşlar kullanılırken bazen de bunlardan daha sert yapıya sahip kaya kristali de kullanılmıştır. Uruk Dönemi'ni yansıtan mühürler bireyler tarafından kullanılırken Cemdet Nasr Dönemi mühürlerinin ise kurumlar tarafından kullanılmış olduğu düşünülmektedir. Uruk Dönemi'nden daha geniş bir kullanım alanına yayılmış olan Cemdet Nasr Dönemi mühürleri çoğunlukla Suriye'de bulunmuştur. Mühür tasarımında bölgesel farklılıkların olduğu dikkat çekmektedir. Örneğin örümcek figürleri İran'da, akrep figürleri ise Suriye'de daha popülerdir fakat şaşırtıcı derece benzerliklerin olduğu da kabul edilmektedir¹³¹. Mühürler; deniz kabuğu, steaitit, pişmiş toprak, kaya kristali, akik, hematit ve kireçtaşından yapılmışlardır. Bu dönemde bulunan mühürler iki tiptedir. Bunların çoğunluğunu silindir mühürler oluştururken diğer tip ise oturan hayvan biçimli ya da hayvan başlı damga mühürlerdir. Cemdet Nasr Dönemi mühürleri üzerinde göz sıraları, koşan hayvan sıraları, oturan kadınlar ve geometrik bezemeler yer almaktadır¹³². (Resim 35)

Er Hanedanlar Dönemi mühür sanatının en temel özellikleri özgün olması ve çeşitliliğin fazla olmasıdır. Er Hanedanlar I Dönemi üslubuna bakıldığında, Uruk Dönemi gliptik sanatına ikonografik ve görsel açıdan bağlantılarının mevcut olduğu görülür. Aynı zamanda biçimsel anlamda Er Hanedanlar II ve III dönemlerini de

¹³⁰ Türkiye'deki, Taşa Kazınan Sanat Emre Gürçan Koleksiyonu Damga ve Silindir Mühürleri, s. 36-37.; Erin, Mardin Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Silindir Mühür, s. 15.; Duman, Mardin Müzesi'nden Bir Grup Silindir Mühürün Anadolu ve Yakınoğu'daki Benzerleriyle Karşılaştırılması, s. 35.

¹³¹ Collon, First Impressions Cylinder Seals In The Ancient Near East, s. 15-16.

¹³² Özkan, Eski Anadolu Mühür Sanatı, s. 26.; Türkiye'deki, Taşa Kazınan Sanat Emre Gürçan Koleksiyonu Damga ve Silindir Mühürleri, s. 38.; Erin, Mardin Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Silindir Mühür, s. 16.

öngörmektedir¹³³. Er Hanedanlar I mühürlerinin üzerine tapınak ekonomisini yansıtan, hayvanlar ve bu hayvanların sahiplerini gösteren konular bezenmiştir. Ayrıca birbiri ile savaşan ve büyük hayvanlara silahlarıyla saldıran kahramanlar popüler olarak işlenmiştir. Burada hayvanlar kahramanlardan daha büyük olarak biçimlendirilmiştir. Anadolu'da gerçekleştirilen kazılarda bu dönem mühürlerine, Adıyaman'daki Eski Kâhta Kalesi (Arsameia) ve Kargamış'ta rastlanılmıştır¹³⁴. (Resim 36)

Er Hanedanlar I Dönemi'nin gliptik sanatına katkısı, Frankfort tarafından "Brocade" olarak adlandırılan stilin geliştirilmesidir. Bu yeni stilde mührün tüm yüzeyi, mühür birden fazla kez açıldığında kırılma olmadan, dengeli ve düzgün bir desen ile doldurulmaktadır. Brocade Üslubu olarak adlandırılan bu stile ait mühürler üzerine aşırı stilize edilmiş bitki ve hayvan motifleri bezenirken mührün tüm yüzeyini boş yer kalmayacak şekilde, neredeyse bir kumaş deseni gibi doldurmaktadır¹³⁵.

Er Hanedanlar II Dönemi'ne gelindiğinde ise bu dönem figüratif gelişme dönemi olarak adlandırılarak, Cemdet Nasr üslubunda görülen bezemeler terk edilmiş bunun yerinde daha çok hayvan ve insan figürlerinin fazlaca olduğu sahnelere yer verilmiştir. Karışık yaratıklar, boğa adam, aslan, boğa, insan figürleri, aslanla mücadele eden insan, tahta oturan tanrılara sunum ya da tapınma gibi betimlemeler görülmektedir¹³⁶. Er Hanedanlar III Dönemi mühürleri ise kraliyet mezarlarından çıkan mühürler ile temsil edilmektedir. Ayrıca bu mühürler üzerinde kralların isimlerinin görülmesi ve yüksek kalitedeki mühür buluntuları, bu mühürlerin bir geleneğe ait olabileceğini düşündürmektedir¹³⁷.

Sümerlerden sonra, Sargon önderliğinde Sami kökenli Akkadlar şehir devletlerini birleştirerek Mezopotamya'nın ilk krallığını oluşturmuşlardır. Mezopotamya'da yaşanan bu siyasi değişimin kuşkusuz sanata da yansıdığı söylenebilir. Akkad

¹³³ Teissier, *Ancient Near Eastern Cylinder Seals From The Marcopoli Collection*, 7.; Duman, *Mardin Müzesi'nden Bir Grup Silindir Mührün Anadolu ve Yakınoğu'daki Benzerleriyle Karşılaştırılması*, s. 36.

¹³⁴ Teissier, *Ancient Near Eastern Cylinder Seals From The Marcopoli Collection*, 10.; Özkan, *Eski Anadolu Mühr Sanatı*, s. 33.

¹³⁵ Gustavus A. Eisen, *Ancient Oriental Cylinder And Other Seals: With A Descriptiob Of The Collection Of Mrs. William H. Moore*, Chicago, The University Of Chicago Oriental Institute Publications, 1940, s. 23.; Erkanal, *Mühr*, s. 1315.; Erin, *Mardin Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Silindir Mühr*, s. 16.

¹³⁶ Türkteki, *Taş Kazınan Sanat Emre Gürçan Koleksiyonu Damga ve Silindir Mührleri*, s. 41.

¹³⁷ Teissier, *Ancient Near Eastern Cylinder Seals From The Marcopoli Collection*, 9.

Devleti'nin (M.Ö. 2300-2095), siyasi yönden egemenliği elinde bulundurmasıyla birlikte kompozisyon ve üslup açısında da büyük bir aşama görülmektedir. Bu dönemde Ön Asya mühürcülüğünün en zirve noktasına ulaştığı söylenebilir¹³⁸. Akkad Dönemi mühürleri¹³⁹ serpantin, kireçtaşı, lapiz lazuli, mermer, kavkaa ve yeşim taşından yapılmıştır¹⁴⁰.

Sargon ile başlayan ve son Akkad kralı Şu-Durul'a kadar belirli hükümdarların dönemlerine atfedilebilecek mühür ve mühür baskılarına dayanarak Akkad gliptik sanatı genel anlamda erken ve geç evre olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Erken evre Sargon'un hükümdarlık döneminin çoğunu kapsarken, geç evre Sargon'un oğullarının nesli ile başlamaktadır. Genellikle savaş ve sunum sahneleri ile bezenen ve yalnızca belirli bir mühür tipinin gelişim gösterdiği mühür ve mühür baskıları, memurlar, kraliyet mensupları ve profesyonel kişiler tarafından kullanılmıştır. Dolayısıyla bu tür mühürler, özel bir işçilikle yapılmış bir kraliyet mührü tipini oluşturmuş olabilir¹⁴¹. Akkad mühürleri üzerinde; savaş tanrıları, hayvan frizleri, boğa kurbanı sahnesi, güreş sahneleri, hava tanrıları, savaşçı İştär, ejderli tanrılar (Tişpak ya da Ningişzida), müzik sahneleri, kayık sahneleri, tapınak inşası, bir yapının yanında yer alan karşılıklı varlıklar, av sahneleri ve doğa tasvirleri gibi betimlemeler yer almaktadır¹⁴². (Resim 37)

Mezopotamya'ya, Er Hanedanlar Dönemi'nin son bulmasıyla yaklaşık 200 yıl kadar Akkad İmparatorluğu hâkim olmuştur. Akkadlardan sonra tekrar Sümerler tarih sahnesinde yerini almışlardır. Bu yeni dönem Post Akkad Dönemi ya da Yeni Sümer Dönemi olarak adlandırılmıştır. Yeni Sümer Dönemi, yani III. Ur dönemi mühürlerinde Sümer inanışlarının önemli bir rol üstlendiği görülmektedir¹⁴³.

III. Ur Hanedanı Dönemi'nde ise, Geç Akkad Dönemi'nin resmi mühür tipi olan yazıtlı iki çift yarışma, III. Ur Hanedanlığı'nın ilk yıllarında üç figürlü yeni bir yarışma sahnesi kompozisyonuyla zenginleştirilerek kullanımına devam edilmiştir.

¹³⁸ Türkteki, **Taşa Kazınan Sanat Emre Gürçan Koleksiyonu Damga ve Silindir Mühürleri**, s. 42.; Erkanal, **Mühür**, s. 1315.; Kaçmaz Levent, **Diyarbakır Arkeoloji Müzesi'ndeki Urartu Damga Mühürleri**, s. 17.

¹³⁹ Akkad mühür sanatının zenginliği her yönü ile bu kaynaktadır. Bkz. Rainer Michael Boehmer, **Die Entwicklung Det Glyptik Während Der Akkad-Zeit**, Berlin, 1965.

¹⁴⁰ Özkan, **Eski Anadolu Mühür Sanatı**, s. 36.

¹⁴¹ Teissier, **Ancient Near Eastern Cylnder Seals From The Marcopoli Collection**, 12.

¹⁴² Özkan, **Eski Anadolu Mühür Sanatı**, s. 36.

¹⁴³ Erin, **Mardin Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Silindir Mühür**, s. 17.

Aynı zamanda bu dönemde Akkad Dönemi'nin zengin mitolojik ve anlatı dünyası tamamen ve aniden reddedilmiştir. Günümüze ulaşan sadece sunum formudur. III. Ur Hanedanlığı'nın idari yapısı ve hiyerarşisi, tasvirler ve yazıtların detayları arasındaki ilişki neticesinde aydınlatılabilmektedir. III. Ur idari yapısı içinde bu kompozisyon son derece standart bir hale dönüşmüş, genellikle taht üzerinde oturmuş hükümdar veya tanrıya, tanrıça Lama tapan figürü elinden tutarak getirmekte, bazen bu figürün önünde ya da arkasında dua ederek ona eşlik etmektedir. Bir kral huzurunda yapılan sunumdaysa bir tanrı huzurunda yapılan sunum daha fazla yaygındı¹⁴⁴. III. Ur Hanedanlığı mühürleri üzerinde çoğunlukla tapma sahneleri, mücadele sahneleri ve yanında kitabeler de yoğun olarak görülmektedir. Ayrıca; yüzen kazlar, palmye sunağı, ağaç figürleri, kuşlar ve kayık sahneleri de mühürlerde karşımıza çıkmaktadır¹⁴⁵. (Resim 38)

III. Ur Hanedanlığı'nın son bulmasıyla, Mezopotamya'da İsin ve Larsa şehirlerinde yerel hanedanlar güçlenerek bölge üzerinde hâkimiyeti sağlamışlardır. Dolayısıyla bu dönem Güney Mezopotamya'da, İsin/Larsa krallıkları dönemi olarak isimlendirilmiştir¹⁴⁶. İsin/Larsa Dönemi'nin tipik mühürleri, III. Ur Dönemi mühürlerinden farklılık göstermektedir. III. Ur mühür örneklerinde tanrıça figürü tapınan figürün arkasında iki elini kaldırmış olarak durmakta ve tapınan figüre önderlik etmektedir (Resim 39). Bu dönem de ise tapınan figür ellerini kavuşturmuş olarak ayakta durmakta ve cübbesinin püsküllü kenarı artık dışarı doğru çıkıntı yapmamaktadır. Ayrıca III. Ur Dönemi mühürlerinde biçimsel yönden tekdüzelik hâkimken İsin/Larsa Dönemi mühürlerinde ise tekrar bir canlanma göze çarpmaktadır. Mühür yüzeylerinde bulunan figürlerde zenginleşme izlenerek mühür yüzeyinde yer alan boş alanlara da değişik dolgu bezekleri yerleştirilmiştir¹⁴⁷.

“Eski Babil Tarzı”, M.Ö. 2000’li yıllardan Hammurabi hanedanlığının sona erdiği M.Ö. 1595 yılına kadar, Mezopotamya’nın güney (Sümer), orta (Akkad) ve kuzey olmak üzere üç ana bölgesinde geçerli ve karakteristik olan gliptik sanatı için kullanılan genel bir terimdir. M.Ö. 2000-1900 yılları arasında görülen gliptik sanatı

¹⁴⁴ Holly Pittman, “Seals And Sealings In The Sumerian World”, **The Sumerian World**, (Ed. Harriet Crawford), London and New York, (2013), s. 397.

¹⁴⁵ Türkiye’deki, **Taşa Kazınan Sanat Emre Gürçan Koleksiyonu Damga ve Silindir Mühürleri**, s. 45.

¹⁴⁶ Türkiye’deki, **Taşa Kazınan Sanat Emre Gürçan Koleksiyonu Damga ve Silindir Mühürleri**, s. 45.

¹⁴⁷ Collon, **First Impressions Cylinder Seals In The Ancient Near East**, s. 44.; Erkanal, **Mühür**, s. 1315.; Kaçmaz Levent, **Diyarbakır Arkeoloji Müzesi’ndeki Urartu Damga Mühürleri**, s. 17.

“İsin/Larsa” ya da “Erken Babil” olarak isimlendirilmiştir. Eski Babil Dönemi mühürlerinde ki temel repertuar; bir veya daha fazla tanrıyı ve onlara tapanları veya yalvaranlardan oluşan tapınma sahneleri, savaş sahneleri ve az da olsa görülen ritüel sahnelerinden oluşmaktadır. Eski Babil Dönemi mühür yapımında kullanılan taşlar arasında çoğunlukla; serpantin, hematit, limonit gibi sert malzemeler bulunmaktadır. Ayrıca jasper ve akik gibi parlak renkli taşlarda uzun yazıtlı sonraki Eski Babil Dönemi mühürlerinin yapımında kullanılmıştır¹⁴⁸. (Resim 40)

Eski Asur Dönemi mühürlerine, Mari, Aşur ve Kaniş Karum gibi yerleşmelerde rastlanılmıştır. Bu bölgelerde III. Ur Hanedanlığı ve Eski Babil Dönemi temalarının hâkim olduğu üç grup mühür tipi mevcuttur. Bunlardan ilki üzerinde boğa sırtında fırtına tanrısı gibi doldurma motiflerin yer aldığı Kuzey Mezopotamya grubudur. İkinci grup olan Suriye grubunda ise gruplar halinde insan ve hayvan toplulukları görülmektedir. Ayrıca ankh ve kanatlı güneş diski gibi tanrı sembollerinin yanında sıçrar vaziyette, zayıf figürlere de rastlanmıştır. Son grup olan Anadolu Grubu’nda ise Mezopotamya gliptik sanatı ile ilişkili olmasına rağmen, hayvan ve avlanma tasvirleri ile süslenmiş oldukça geniş bir repertuara sahip olduğu görülmektedir¹⁴⁹. (Resim 41)

Güney Mezopotamya’da Babil Hanedanlığı’nın çöküşünü fırsat bulan Kassitler iktidarı ele alarak bölge üzerinde hâkimiyeti sağlamışlardır. Kassit mühürleri, Ön Asya toplumlarında yaygın bir kullanım alanı bulmuştur. Kassit Dönemi gliptik sanatı ikonografi temelinde iki gruba ayrılmaktadır. Bu gruplardan ilki uzun formlarla doğrusal stilde yapılmış diğeri ise daha modelli ve natüralist stildedir. Her iki grup mühürlerinde de oyma stili kullanılmıştır. Ayrıca birinci grupta bulunan mühürler genellikle bir ya da iki figürün yanında uzun yazılı büyük mühürler ve çeşitli sembollerle karakterize edilir. Bu üslupta biçimlendirilen ve Kassit kralları tarafından kullanılan ve M.Ö. 14. yüzyıla ait olan bu mühür stili bu zamana dek yayımlanan en fazla mühür grubunu oluşturmaktadır¹⁵⁰. (Resim 42)

Hitit İmparatorluğu’nun güneydoğu kesiminde devlet kuran ve en büyük rakibi olan Mitanni Devleti, hâkim olduğu topraklarda Hurri-Mitanni üslubunda silindir

¹⁴⁸ Teissier, *Ancient Near Eastern Cylinder Seals From The Marcopoli Collection*, 20-22.

¹⁴⁹ Ayça Avcı, *Mezopotamya Silindir Mühürlerindeki Kutsal Ağaç Motifleri*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2013, s. 10.

¹⁵⁰ Teissier, *Ancient Near Eastern Cylinder Seals From The Marcopoli Collection*, 28.

mühürler yapmışlardır. Mitanni Dönemi gliptik sanatı, Kuzey Suriye’de yer alan Nuzi ve Alalakh’da ele geçen buluntulara dayanarak ortaya konulmaktadır. Mitanni mühürlerinin yayılım alanını Kıbrıs, Filistin, Assur ve Çukurova bölgelerinin kapsadığı görülmektedir¹⁵¹. Mitanni Dönemi üslubunu yansıtan mühürler, “Seri/Yaygın” ve “Zarif” üslup adı altında iki gruba ayrılmaktadır. M.Ö. 1450-1350 yıllarında üretilen Yaygın üsluba özgü Mitanni Dönemi mühürleri, frit kireçtaşından yapılmış, orta boya sahip ve kalın bir uçla biçimlendirilmiştir. Zarif üslupta üretilen mühürler ise küçük boyda, hematit, kalsedon ve akikten yapılarak ince uçlu bir kalemle işlenmiştir. Her iki üslup üzerinde bulunan ayak, diz, göz ve kuyruk gibi yerlerin yapımında matkap kullanılmıştır. Mühür üzerine işlenen konuların büyük kısmını dini konular oluşturmaktadır. Hayat ağacına tapınma sahneleri ya da bu ağacı yiyen keçiler çoğunlukla karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca iki kahraman veya cin tarafından iki yandan tutulan kanatlı güneş kursu da işlenen diğer bir konudur. Mitanni Dönemi mühürlerinde tapma sahneleri oldukça azdır¹⁵². (Resim 43-44)

Orta Asur Dönemi mühür sanatı, Erken Dönem (M.Ö. 1350-1200), Orta Dönem (M.Ö. 13. yüzyıl) ve Geç Dönem (M.Ö. 12. yüzyıl) olarak üç aşamaya ayrılmıştır. Bu dönem mühürleri üzerine hemen hemen her aşamada mücadele sahneleri ve yarışma sahneleri işlenmiştir¹⁵³. Orta Asur mühürleri, Kas ve Mitanni dönemi etkilerini yansıtmaktadır. Mühür yapımında malzeme olarak akik, yeşim taşı, kalsedon, hematit, mermer, çakmak taşı ve renkli kuartzlar kullanılmıştır¹⁵⁴. Bu dönem mühür üslubunda genel anlamda üç ayrı sahne resmedilmiştir. Bunlardan ilk tip sahnede Mitanni canavarları ile aslan ve grifon kullanılmış ve bu figürler bu dönemin karakteristik motifi olmuştur. İkinci tip sahnede ise kırlarda zıplayan ya da otlayan hayvanlar yer almaktadır. Ayrıca bu tip tek ve asimetrik sahnelerden oluşmaktadır. Orta Asur Dönemi’nin sonlarına dek kullanım gören üçüncü tipte ise tanrı ve tapınanların çeşitli görünüşlerinin yer aldığı sunu masası, kutsal bina ve sembollerin kullanıldığı sahnelerdir¹⁵⁵. (Resim 45)

¹⁵¹ Özkan, *Eski Anadolu Mühür Sanatı*, s. 119.; Teissier, *Ancient Near Eastern Cylinder Seals From The Marcopoli Collection*, 91.; Duman, *Mardin Müzesi’nden Bir Grup Silindir Mühürün Anadolu ve Yakınoğu’daki Benzerleriyle Karşılaştırılması*, s. 39.

¹⁵² Özkan, *Eski Anadolu Mühür Sanatı*, s. 119.

¹⁵³ Yücel, Parıltı, *A Group Of Cylinder Seals From The Diyarbakır Museum*, s. 39.

¹⁵⁴ Özkan, *Eski Anadolu Mühür Sanatı*, s. 122.; Avcı, *Mezopotamya Silindir Mühürlerindeki Kutsal Ağaç Motifleri*, s. 11.

¹⁵⁵ Avcı, *Mezopotamya Silindir Mühürlerindeki Kutsal Ağaç Motifleri*, s. 11.

M.Ö. 1000 yıllarında Asur yeniden güçlenerek, Kuzey Irak ve çevresinde çok geniş bir coğrafyaya hâkim olmuştur. Asurlular taş oymacılığı konusunda bu dönemde oldukça büyük bir aşama kaydetmiştir. Dolayısıyla mühürcülük Asur sanatında oldukça önemli bir yere sahip olmuştur. Bu döneme ait mühürlerin üretiminde; sileks (çakmak taşı), zımpara taşı gibi taşların yanı sıra kalaylı bronz, bakır ve demir gibi madenlerden yapılan aletler kullanılmıştır. Bu dönem mühür tipleri arasında damga ve silindir mühürler karşımıza çıkmaktadır. Ancak Mezopotamya’da o dönemde silindir mühür kullanımı yaygın olduğundan Geç Asur Dönemi mühürleri arasında silindir mühürler çoğunluktadır.¹⁵⁶ Geç Asur mühürleri tasvir ve biçim yönünden oldukça zengindir. Mühürler sığ ve doğrusal bir şekilde oyulmuş ve çizgisel üslup kullanılmıştır. Daha derin bir biçimde oyulmuş olan mühürler ise genel anlamda dekoratif amaçlı nesnelere olarak kullanılmıştır. Bu dönem mühürleri üzerine işlenen konular arasında genellikle av sahneleri, hayvan veya canavarlarla kahramanların mücadeleleri, kutsal ağacın yanında duran figürler, hayvanlar ve tapınma sahneleri yer almaktadır. Ayrıca bu konuların dışında kutsal ağaç sahneleri ve kanatlı diskler de karşımıza çıkan diğer bezeme örnekleridir. Ancak Geç Asur Dönemi mühür konuları arasında yer alan en gözde konuları ise hayvan ya da canavarlar ile mücadele eden kahramanlar oluşturmaktadır¹⁵⁷.

Geç Babil Dönemi’ne bakıldığında ise silindir mühür kullanımında azalma, damga mühür kullanımında ise bir artış göze çarpmaktadır. Mühürler üzerinde şematik olarak gösterilen tanrı figürü önünde dua eden ya da tapınım gösteren figür yer almaktadır. Bu dönem mühürleri üzerinde tanrı sembollerinin en fazla kullanıldığı damga ve silindir mühür örnekleri karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Geç Babil mühürleri yoğunlukla sert taşlardan üretilmiştir. Yapım tekniği incelendiğinde ise modele stil ve matkap en çok kullanılan tekniktir. Ördek ve kanoid biçimindeki mühürler de ayrıca bu dönemde en fazla kullanılan mühür formları arasındadır¹⁵⁸.

Asur ve Babil dönemlerinde linear, kesme, matkap ve modele dayalı olmak üzere karakteristik dört temel gliptik stil mevcuttur. M.Ö. 9. yüzyılın başından, M.Ö. 8.

¹⁵⁶ Erin, *Mardin Müzesi’nde Bulunan Bir Grup Silindir Mühür*, s. 20-21.

¹⁵⁷ EISEN, *Ancient Oriental Cylinder And Other Seals: With A Descriptiob Of The Collection Of Mrs. William H. Moore*, s. 29.; Erin, *Mardin Müzesi’nde Bulunan Bir Grup Silindir Mühür*, s. 21.

¹⁵⁸ Sezen, *M.Ö. I. Bin’de Anadolu’da Geç Asur ve Geç Babil Mühürleri*, s. 3.; Erin, *Mardin Müzesi’nde Bulunan Bir Grup Silindir Mühür*, s. 21.

yüzyılım sonuna kadar Asur'da çizgisel stillerde kesilmiş mühürler yaygın olarak görülmüş olup M.Ö. 7. ve 6. yüzyıllara kadar da varlığını sürdürmüştür. Çizgisel üslupta oyma stiline öncüler ise Kassit ve Elam mühür sanatında var olmuş ancak bu tekniğin kimler tarafından benimsendiği konusunda herhangi bir netlik söz konusu değildir. Basit konularla bezeli olan ve üzerinde yarışmalar veya sembollerle tapınma gibi sahnelerin yer aldığı mühürler matkap kullanılarak delinmiştir. Bu mühürler; mermer, kireçtaşı gibi malzemeler ve çoğunlukla akik, kalsedon gibi dayanıklı yarı değerli taşlar kullanılarak yapılmıştır. M.Ö. 8. yüzyılım sonlarına doğru Asurlu mühür ustaları kesme stilini benimsemiştir. Bu stil 7. yüzyılda da kullanılmaya devam etmiştir. Ayrıca kesme stiline M.Ö. 9. ve 8. yüzyılım başlarında Babil'e özgü bir stil olduğu bilinmektedir. Ancak bu stiline öncüler ise M.Ö. 13. ya da 12. yüzyıla kadar uzanmış olabileceği de düşünülmektedir¹⁵⁹.

M.Ö. 1. bin yıllarında Güney ve Kuzey Mezopotamya ile İran'da görülen silindirik mühürler, Yeni Asur, Yeni Babil, Yeni Elam ve Akhemenid mühürleri olarak gruplandırılarak incelenmiştir (Resim 46-47). Bu dönem mühürleri, bu toplumların aralarında var olan etkileşimlerinden kaynaklı olacak ki bu gruplarda yer alan sahnelerde bir aynılaştırma söz konusudur. Aynılaştırılan sahneler arasında dini konuların olduğu sahneler, mücadele sahneleri ve hayvanların işlendiği sahneler yer almaktadır. Yaşanan bu benzerlikten dolayı kutsal ağaç, hilal, kanatlı güneş diski ve yıldız motifleri bu gruplar içinde birbirine karışmıştır. Ayrıca bu dönemde yapılan mühürlerin biçimlerinde değişiklikler olmuştur; mühürlerin biçimleri incelenmiş ve bazı mühürlerin bir tarafı geniş diğer tarafı dar olarak konik bir hale dönüşmüştür¹⁶⁰.

Akhemenid Dönemi'nde hem damga hem de silindirik mühürler bir arada kullanılmıştır. Bu dönemde silindirik mühürler resmi amaçlar için kullanım görürken damga mühürler ise özel amaçlar için kullanılmaktadır. Akhemenid Dönemi gliptik sanatı ikonografik ve stilistik açıdan Yeni Asur ve Yeni Babil repertuarının fazlasıyla etkisi altında kalmıştır. Ayrıca bazı kompozisyonlarında Yunan ve Mısır etkisinin izleri de görülmektedir. Akhemenid mühürlerinin yapımında jasper, kalsedon, mermer ve akik gibi çeşitli renkte taşlar kullanılmıştır. Bunlar silindirik şekilli

¹⁵⁹ Teissier, *Ancient Near Eastern Cylinder Seals From The Marcopoli Collection*, 33-42.; Duman, *Mardin Müzesi'nden Bir Grup Silindirik Mühürün Anadolu ve Yakınoğu'daki Benzerleriyle Karşılaştırılması*, s. 40.

¹⁶⁰ Avcı, *Mezopotamya Silindirik Mühürlerindeki Kutsal Ağaç Motifleri*, s. 11.

olmasının yanı sıra fiçı biçiminde olan silindir mühür örnekleri de mevcuttur¹⁶¹. Mühürler üzerinde görülen ortak konu Perslere özgü kıyafet içindeki krali figürün kanatlı yaratık ya da hayvan arasında zafer durumunda gösterilmesidir. Ayrıca av sahneleri, boğa yakalayan figür, hayvanlar ve Yeni Asur mühürlerinde sıkça rastlanılan aslan mücadelesi sahnesi de bu dönem mühürleri üzerinde karşılaşılan konular arasındadır¹⁶². (Resim 48)

M.S. 3-7. yüzyıllar arasında görülen Sasani Dönemi kültür ve sanatının temellerini Asur, Babil ve Akhamenid kültürlerinin bir devamı olarak nitelendirmek mümkündür. Mezopotamya’da, M.Ö. 4. yüzyılın sonlarına kadar silindir mühürler çok sık kullanılırken, Yeni Asur Dönemi’nde ise piramidal ve konik formlu olan çeşitli kuvars türlerinden üretilen mühürler daha fazla kullanılmaya başlanmıştır. Ancak M.Ö. 331 yılında Büyük İskender’in, Akhamenid İmparatorluğuna son vermesiyle bölgede üretilip kullanılan piramidal ve konik formlu mühür ile silindir mühürlerin yapımının durduğu görülmüştür. Daha sonra bölgeye Partlar hâkim olmuş ve bunların döneminde ise yüzük mühürler yoğun olarak kullanım görmüştür. Part İmparatorluğu’nun da yıkılmasıyla ortaya çıkan Sasani Devleti döneminde damga mühürler kullanılmaya başlanmıştır. Sasanilere ait mühürlerin çoğunluğunu yarım daire ve elips biçimli mühürler oluşturmaktadır. Ayrıca düz, iç bükey ve dış bükey biçiminde mühür örneklerine rastlanmıştır¹⁶³. Mühürler üzerine işlenen figürler; geyik, koç, boğa, dağ keçisi, kuş gibi hayvanlarla beraber İran kültüründe estetik bir figür olan çiçek motifleri de yer almaktadır. Mühür tipolojisine bakıldığında elipsoid ve kubbe formuna sahip olmak üzere iki ana grup göze çarpmaktadır¹⁶⁴. (Resim 49)

¹⁶¹ Teissier, **Ancient Near Eastern Cylinder Seals From The Marcopoli Collection**, 45.; Avcı, **Mezopotamya Silindir Mühürlerindeki Kutsal Ağaç Motifleri**, s. 15.

¹⁶² Türkteki, **Taşa Kazınan Sanat Emre Gürçan Koleksiyonu Damga ve Silindir Mühürleri**, s. 56.; Avcı, **Mezopotamya Silindir Mühürlerindeki Kutsal Ağaç Motifleri**, s. 15.

¹⁶³ Mevlüt Eliüşük, “Hasankeyf”te Arkeolojik Kazılarda Ele Geçen Bir Mühür ve Düşündürdükleri”, **TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi**, Sayı:20, (2019), s. 87.

¹⁶⁴ Türkteki, **Taşa Kazınan Sanat Emre Gürçan Koleksiyonu Damga ve Silindir Mühürleri**, s. 57.

IV. BÖLÜM

KARS MÜZESİ'NDE BULUNAN DAMGA VE SİLİNDİR MÜHÜRLER

4.1. Mühürlerin Tipleri

Tez çalışma konumuzu; Kars Arkeoloji Müzesi'ne satın alma ve mahkeme kararı sonucu el konularak gelen 10 adet mühür oluşturmaktadır. Bu mühürlerden 7'si damga mühür formunda, 3'ü ise silindir mühür formundadır. Damga mühürler, oval formlu, bir alt ve dört yan yüzden oluşan beş yüzlü damgalı, iç bükey gövdeli çan biçimli, yarım küre veya kubbe formlu, elipsoid biçimli, dikdörtgen prizması biçimli ve iki baskı yüzeyli biçimindedir. Damga mühürler tutamaklı ve tutamaksız olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca mühürlerde bileğe ya da boyna asılabilmesi için ip delikleri de mevcuttur. Silindir mühürlerden 2 'sinde ise delikler mevcuttur.

4.2. Mühürlerin Yapımında Kullanılan Malzemeler

Kars Arkeoloji Müzesi'nde bulunan damga ve silindir mühürlerin yapımında kullanılan malzemelerin tanımı ve özellikleri şöyledir;

4.2.1. Kalsedon

Eski çağlarda, Khalhedon (Kadıköy) limanından batıya ihraç edilen bu taş adını liman şehrinin adından almaktadır. Yarı şeffaf ya da saydam, beyazdan griye ya da mavimsi griden kahverengine kadar değişik renklerde karşımıza çıkmaktadır. Asıl kalsedon taşı, Eskişehir Sarıcakaya'dan çıkarılan mavi renkli olandır. M.Ö. 5. yüzyıl da Sardes'te ele geçirilen Pers Dönemi eserleri arasında mavi renge sahip kalsedon nesnelere rastlanmıştır. Sardes'te bulunan bu eserler genellikle damga mühürlerdir¹⁶⁵. Kalsedon, kuvars taşı ailesine mensup bir taş çeşididir. Salkım şeklinde, sarkıtlar halinde ve kaya oyuklarının astarlarında oluşmaktadır. Şeffaf, donuk ya da yarı şeffaf

¹⁶⁵ Süleyman Özkan, "Eski Anadolu'da Kuvars Taşı İşlemeciliği", 2011, s. 266-267.

olabilir. Sınıfı: Tektosilikat, Kimyasal Formülü: SiO₂, Yoğunluk: 2,65-2,69, Sertlik: 7¹⁶⁶.

IV ve V katalog numaralı damga mühürler kalsedon kullanılarak üretilmiş olmalıdır.

4.2.2. Kireçtaşı

İnsanlar tarafından kullanılan en eski taşlar, minerallerin dışında kireçtaşlarıdır. İlk kullanım zamanı Erken Holosen'e (yaklaşık 10000 yıl) değin uzanmaktadır. İnsanların yerleşik medeniyetleri kurması ile sert ve gösterişli formda olanları çoğunlukla sütun başları, sütun, heykel, bina gövdeleri, duvar ve kapı süslemelerinde kullanılmıştır. Roma ve Hellenistik dönemlerinin en gözde yapı malzemesini kireçtaşları oluşturmaktadır. Anadolu uygarlıklarında, karbonatlı kayaların yaygın olarak kullanılmasının en temel nedeni yerleşim yerlerine yakın civarlarda bulunması ve bol olmasıdır. Esas anlamda yerleşim yerlerinin bu bölgeye kurulmasındaki en önemli nedenin, bu hammaddenin bu sahada fazla olmasıdır. Bu hammadde endüstri, mimari, kimya ve ziraat gibi alanlarda son yüzyıllarda hala yoğun bir kullanım görmektedir¹⁶⁷.

VIII ve IX katalog numaralı silindir mühürler kireçtaşından yapılmış olmalıdır.

4.2.3. Lapis Lazuli

Latince taş anlamına gelen "lapis" ve Farsçada mavi anlamına gelen "lazuli" sözcüklerinin birleştirilmesinden türemiştir. "Mavi taş" anlamına gelen lapis lazuli genel anlamda koyu mavi ya da lacivert renkli olduğundan lacivert taş olarak da isimlendirilmiştir¹⁶⁸. Bu mavi taş, kireçtaşlarının çeşitli etkilerle değişime uğramasıyla oluşan piroksen, kalsit ya da silikatlarla beraber fazla oranda lazurit minerali içeren mavi renkli, yarı şeffaf nitelikli değerli bir taştır¹⁶⁹. Mat koyu mavi ve

¹⁶⁶ Şuhay Dokuzer, **Kıymetli Taşlar ve İnceleme Yöntemleri (Gemoloji)**, Niğde Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 2015, s. 52.; Elif Özbay Candan, **Nebiköy (Tokat) Kalsedonlarının Mineralojik-Petrografik İncelemesi ve Gemolojik Özellikleri**, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir, 2022, s. 3.

¹⁶⁷ Enver Akın, Orhan Kavak, "Antik Dönemde Değerli Taşların Kullanımı ve Ticareti", **Farklı Yaklaşımlarla Madenler ve Değerli Taşlar**, (Ed. Orhan Kavak & Yusuf Kenan Haspolat), Ankara, Orient Yayınları, s. 529.

¹⁶⁸ Akın, Kavak, **Antik Dönemde Değerli Taşların Kullanımı ve Ticareti**, s. 527.

¹⁶⁹ Ayşe Nur Morkoç, Hatice Uyanık, "Tunç Çağı'nda Mezopotamya ve Mısır İlişkileri Bağlamında Lapis Lazuli", **Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi**, Sayı: 4, (2021), s. 1786.

bulanık görünümlüdür. Sınıfı: Silikat (Feldspatoid), Yoğunluk: 3-3,1, Sertlik: 5-5,5, Kimyasal Formülü: $(Na,Ca)_8(SO_4,S,Cl)_2(AlSiO_4)_6$ ¹⁷⁰.

Dünya üzerinde sınırlı miktarda lapis lazuli kaynağının mevcut olduğu bilinmekle beraber dünya genelinde oldukça nadir bulunan taşlardan biridir. Neolitik Dönem'den itibaren kullanıldığı bilinen, kendine özgü mavi rengi ve nadir olması sebebiyle lapis lazuli; mühür, boncuk gibi küçük dekoratif sanat eserlerinin, mücevherlerin ve çeşitli nesnelerin üretiminde kullanılmıştır¹⁷¹.

VI katalog numaralı damga mührün üretiminde lapis lazuli kullanılmıştır.

4.2.4. Hematit

Kahverengimsi kırmızı ya da çelik grisi-siyah renkte ve opaktır. En yaygın rengi kırmızı ve kahverengi olan ayrıca siyahtan griye farklı renk tonları olduğu bilinen hematit kan taşı olarak da adlandırılmaktadır. Suda eritilebilen hematit, medikal amaçlı olarak da kullanım imkânı vermektedir. Önemli bir demir minareli ve yumuşak bir taş çeşidi olan hematit yaygın olarak bulunabilen taşlardandır. Magmatik kayalarda ve hidrotermal damarlarda aksesuar minerali olarak bulunabilmektedir. Siyah kristalleri mücevher olarak yontulabilen hematit aynı zamanda çeliğin üretimi için kullanılan en önemli demir cevheridir. Eski çağlarda hematitin, davaların kazanılmasına yardımcı olacağına, kazancı arttıracığına ya da gözlere ve karaciğere iyi geldiğine inanılmaktadır¹⁷². Sınıfı: Oksitler, Yoğunluk: 5,26, Sertlik: 5,5-6,5, Kimyasal Formülü: Fe_2O_3 ¹⁷³

I, II ve VII katalog numaralı mühürlerin üretiminde hematitin kullanılmış olduğu düşünülmektedir.

4.3. Mühürlerin Yapım Teknikleri

Kars Arkeoloji Müzesi'nde bulunan mühürlerin yapımında birden fazla teknik kullanıldığı görülmektedir. Mühürlerle ilgili yapılan araştırmalar neticesinde mühürler üzerinde linear, matkap stili ve delgi tekniği görülmektedir. Burada

¹⁷⁰ Dokuzer, **Kıymetli Taşlar ve İnceleme Yöntemleri (Gemoloji)**, s. 59.

¹⁷¹ Akın, Kavak, **Antik Dönemde Değerli Taşların Kullanımı ve Ticareti**, s. 528.

¹⁷² Julide Suna Yinesor Demir, **Gaziantep Arkeoloji Müzesinde Sergilenen Yüzükler ve Yüzük Taşları**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2008, s. 41.; Dokuzer, **Kıymetli Taşlar ve İnceleme Yöntemleri (Gemoloji)**, s. 63.

¹⁷³ Dokuzer, **Kıymetli Taşlar ve İnceleme Yöntemleri (Gemoloji)**, s. 63.

tanımları yapılacak olan teknikler aynı zamanda katalogda yer alan mühürlerde uygulanan tekniklerdir.

4.3.1. Linear

Linear tekniği, mühürler üzerine işlenen desen ya da figürlerin konturlarının belirlenmesinde delici ve kesici aletler ile beraber sivri uçlu kalemler kullanılarak yapılan bir tekniktir. Sert bir malzeme üzerine uygulandığında yüzeysel bir iz bırakan bu tekniğin en erken örnekleri Yeni Elam ve Kassit gliptik sanatında görülmektedir. Ayrıca bu teknik M.Ö. 9. yüzyıldan itibaren Yeni Asur gliptik sanatında da karşımıza çıkmaktadır¹⁷⁴. Bu teknik kullanılarak yapılan mühürler üzerindeki sahnelerde figürler çizgisel olarak tasvir edilmiş ve ayrıca figürler şematik olarak dikey, yatay ve tarama çizgilerle gösterilmiştir. Aynı zamanda bu teknikte figürler ayrıntılı olarak biçimlendirilmiştir. Linear tekniği ile yapılan mühürlerde; hayvan sıraları, sıklıkla av ya da mücadele sahneleri, müzik, libasyon, tanrı ve sembollerine tapınma sahneleri, hayvanların birbiri ile mücadelesi, ayın yemeği, karşılıklı duran varlıklar gibi sahneler yoğunlukla tasvir edilmiştir¹⁷⁵.

Çalışma konumuz kapsamında yer alan Kat. I, Kat. II, Kat. III, Kat. IV, Kat. V, Kat. VI, Kat. VII, Kat. X mühürlerde bu tekniğin uygulandığı görülmektedir.

4.3.2. Delgi Tekniği

Bu teknik özellikler mühürlerde yer alan figürlerin; yüz ayrıntıları, gövde kısımları, göğüs ve sağrı kısımlarının ayrıntılarının yapımında kullanılmıştır. Kökeni M.Ö. 8. ve 7. yüzyıllar arasına uzanan bu teknik yoğunlukla sert yapıdaki malzemeler üzerine uygulanmıştır. Delgi tekniği Mitannilerin mühür yapım tekniği olarak bilinmektedir. Bu teknik uygulanırken çeşitli matkap uçlarından yararlanılmıştır. Genellikle hayvan figürlerinin sağrı ve göğüs kısımlarının biçimlendirilmesinde bu teknik kullanılmıştır. Matkabın ince uçlarından da dudak, göz vb. yüz ayrıntıları ve ayak pençeleri şekillendirilmiştir¹⁷⁶.

¹⁷⁴ Kaçmaz Levent, **Diyarbakır Arkeoloji Müzesi'ndeki Urartu Damga Mühürleri**, s. 25.; Erin, **Mardin Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Silindir Mühür**, s. 23.

¹⁷⁵ Sezen, M.Ö. I. Bin'de Anadolu'da Geç Asur ve Geç Babil Mühürleri, s. 69.; Duman, **Mardin Müzesi'nden Bir Grup Silindir Mühürün Anadolu ve Yakınoğu'daki Benzerleriyle Karşılaştırılması**, s. 46.; Özkan, **Eski Anadolu Mühür Sanatı**, s. 129.

¹⁷⁶ Kaçmaz Levent, **Diyarbakır Arkeoloji Müzesi'ndeki Urartu Damga Mühürleri**, s. 25.

Tez çalışma konumuz kapsamında Kat. VIII ve Kat. IX numaralı mühürler bu teknik kullanılarak yapılmıştır.

4.4. Mühürler Üzerinde Yer Alan Figürlü Sahneler, Konular ve Bezemeler

4.4.1. Kanatlı Keçi / Dağ Keçisi

Mezopotamya'nın en erken dönemlerinden beri kanatlı keçi figürlerine sıkça rastlanmaktadır. Kanatlı keçiler Mezopotamya inanç ve kültürlerinin farklı yönlerini temsil etmiş olmalıdır. Kanatlı, keçi başlı bu mitolojik varlık Urartu sanatında da çoğunlukla kullanılan figürler arasındadır. Gövdesinin yanında kanatlara sahip olan bu varlıklar gökyüzü ile yeryüzü âlemleri arasında seyahat edebilme imkânı sağlamaktadır. Keçiler tanrılar ile ölümlüler arasında aracı görülerek ruhani güç ve tanrısallığı sembolize ettiği düşünülmektedir. Mezopotamya'da kanatlı keçilerin bolluk ve bereket yarattıkları düşünülerek göklerden yeryüzüne bereket getirdiği düşüncesi hakimdir. Bu büyüleyici tasvirler, ruhani ve doğaüstü sembollerin eski Mezopotamya dini ve sanatındaki önemi vurgulamaktadır. Kanatlı keçi ya da dağ keçisi tasvirlerinin en erken örnekleri Mezopotamya'da Asur Dönemi'nde, I. Asurnasirpal'a ait Beyaz Obelisk olarak bilinen anıtın en alt kısmında yer alan kabartmada görülmektedir¹⁷⁷.

Çalışma konumuz kapsamında incelenen mühürlerden kanatlı keçi, dağ keçisi ya da keçi betimlemelerine Kat. II ve Kat. X da karşımıza çıkmaktadır.

4.4.2. Geyik

Mezopotamya kültüründe oldukça önemli bir yere sahip olan geyik figürleri, toplumların doğal güç, bereket ve avcılık gibi temalara atıfta bulunmasını yanı sıra sembolik anlamlar taşıdığı da düşünülmektedir. Öyle ki geyik figürleri, Mezopotamya kültüründe refah, bolluk ve bereketi temsil ederken doğal yaşamın da bir sembolü olarak kabul edilmektedir. Geyikler ruhsal dünya ile doğal dünya arasında bir köprü olduğu düşüncesine inanılmaktaydı. Dolayısıyla geyik tasvirleri o dönem toplumlarının dini inançları ve mitolojisine atıfta bulunabilir¹⁷⁸. Ayrıca geyik

¹⁷⁷ Kaçmaz Levent, *Diyarbakır Arkeoloji Müzesi'ndeki Urartu Damga Mühürleri*, s. 30.; Erin, *Mardin Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Silindir Mühür*, s. 24.;

¹⁷⁸ Erin, *Mardin Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Silindir Mühür*, s. 25.

tasvirlerini kullanan toplumların, bu tasvirlerin yanında diğer betimlere de yer vermiştir. Bazı mühür betimlemelerinde geyik figürlerinin yanında hayat ağacı, dağ keçisi, bitkiler ya da diğer hayvan figürleri de bir arada verilmiştir¹⁷⁹.

İncelediğimiz mühürler arasında geyik betimi diğer bezemelerle bir arada kullanıldığı görülmektedir. Çalışma konumuzu oluşturan mühürlerden Kat. II geyik betimi yer almaktadır. Ayrıca Kat. VII. de geyik betimi olduğu düşünülen bir tasvir görülmektedir.

4.4.3. Kanatlı Koç

Sasani mitolojisinde koç figürleri oldukça önemli bir yere sahiptir. Özellikle koç figürleri kraliyet ailesine mensup eşyalar üzerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu koç figürlerinin kraliyet servetini temsil ettiği düşünülmektedir. Dolayısıyla ekonomik önemi ve yararlılığı konusunda önemli olan bu hayvanlara dini kanun gereği uygun davranılması gerektiği de emredilmekteydi. Sasaniler de koç genellikle kraliyet avlarının bir nesnesi olarak gümüş eşyalar üzerine tasvir edilmektedir¹⁸⁰.

Çalışma konumuz içerisinde incelediğimiz mühürlerden Kat. V’de linear tekniğin uygulandığı stilize şekilde kanatlı koç figürü karşımıza çıkmaktadır.

4.4.4. Grifon

Genel anlamda kanatlı veya kanatsız aslan gövdeli, şahin ya da kartal başlı yaratıklara Grek sanatında grifon adı verilmektedir¹⁸¹. En erken örnekleri M.Ö. 3. bin yılında Mısır ve Mezopotamya sanatında karşımıza çıkmaktadır. Grifon-demon tasvirleri Mezopotamya’da ortaya çıkmış ancak Anadolu ve Girit’te de yaygın bir şekilde kullanım görmüştür¹⁸². Kutsal ruhun ve kutsal ağacın bir koruyucusu olarak kabul edilen grifonlar, Asur duvarlarını süsleyen kabartmalarda hayat ağacının içerdiği yaşamsal gücü korur veya bu gücü krala geçirirken betimlenmiştir¹⁸³.

¹⁷⁹ Collon, **First Impressions: Cylinder Seals in the Ancient Near East**, s. 55.

¹⁸⁰ Christopher J. Brunner, **Sasanian Stamp Seals In The Metropolitan Museum Of Art**, New York, The Metropolitan Museum Of Art, 1978, s. 91-92.

¹⁸¹ Jeremy Black, Anthony Green, **Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia**, Londra, The British Museum Press, 1992, s. 99.

¹⁸² Şehnaz Eraslan, “Antik Sanatta Efsanevi Bir Yaratık: Grifon”, **Arkeoloji ve Sanat Dergisi**, Sayı: 144: (2013), s. 70.

¹⁸³ Dicle Şen, **Urartu Sanatında Grifon**, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2023, s. 20.

Urartu sanatına bakıldığında ise grifon tasvirleri yoğunlukla kullanılan figürlerden biridir. Urartu sanat eserlerinden; kemerler, levhalar, kalkanlar üzerinde sıkça karşılaşılan grifon tasvirleri mühürler, savaş aletleri, koşum takımları ve duvar resimlerinde de yoğun olarak görülmektedir¹⁸⁴.

Çalışma konumuz kapsamında incelenen mühürlerden Kat. I'de linear tekniği kullanılarak yapılan mühür üzerinde yer alan sahnede eserin tahrip olması nedeniyle tam olarak anlaşılamayan mitolojik bir varlık yer almaktadır. Bu figürün grifon olduğu düşünülmektedir. Mührün tahrip olması nedeniyle figür tam olarak anlaşılammaktadır.

4.4.5. Av Sahnesi

Av sahnelerinin yer aldığı mühürlere bakıldığında, yaban keçisi boğa, koyun ya da dört ayaklı bir hayvanın hedef alındığı sahneler olarak karşımıza çıkmaktadır. At üzerinde betimlenen avcı ya da nişan alarak ayakta duran bir okçu en tercih edilen konular arasındadır. Asur şehirlerinde ve İran Kürdistanı (Sanandaj yakınlarında yer alan Zagros Mezarlığı), İran sınır bölgeleri olarak bilinen bölgelerde karşımıza çıkmıştır. Bu silindir mühürlerin kompozisyon düzenlemesinin ana unsuru, iki sınır çizgisi arasındaki dört ayaklı av, avcıya göre genişletilerek aradaki mesafesin ortadan kalkması için mevcut alanın doldurulmasıdır¹⁸⁵. Sasani Dönemi gümüş eşyaları üzerinde çoğunlukla karşılaşılan ve en sevilen konular arasında yer alan av sahneleri mühürler üzerinde sınırlı sayıda karşımıza çıkmaktadır. Bu av sahneli mühürlerinin sayısının az olması muhtemelen bu tasvirin aristokratik doğasından kaynaklı olduğu düşünülmektedir. At sırtında betimlenen avcı, bir ya da iki binicinin spesifik hareketleri ve sfenks ile bir yaya arasındaki mücadele gibi sahneler bu dönemin fantastik sahneleri arasındadır¹⁸⁶.

Çalışma konumuz kapsamında incelediğimiz mühürlerden Kat. VI. da bir av sahnesi betimlenmiştir. Linear tekniği ile yapılan mühürde bir avcı ve muhtemelen boğa olduğu düşünülen dört ayaklı bir hayvanı avlamak üzereyken tasvir edilmiştir.

¹⁸⁴ Şen, *Urartu Sanatında Grifon*, s. 24.

¹⁸⁵ Zoltan Niederreiter, *Catalogue Of The Cylinder Seals In The Royal Museum Of Art and History I Neo-Assyrian and Neo-Babylonian Periods (Circa 1000-500 B.C.)*, Budapeşte, Eötsöv University Press, 2020, s. 32-33.

¹⁸⁶ Brunner, *Sasanian Stamp Seals In The Metropolitan Museum Of Art*, s. 74-75.

4.4.6. Hayat Ağacı

Mezopotamya sanat ve kültürünün en tartışmalı konusu içinde yer alan ağaç motifi, farklı dönemlerde farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Dünya üzerindeki yaşamı temsil eden hayat ağaç tasviri, hayatın döngüsü içerisinde ölüm ile yeniden doğuşu sembolize etmektedir¹⁸⁷. Genel anlamda “Kutsal Ağaç” olarak bilinen bu bezeme modern yorumcular tarafından “Hayat Ağacı” olarak adlandırılmaktadır. Tarih öncesi çağlardan Yeni Babil Dönemi’ne kadar Mezopotamya sanatında farklı biçimlerde stilize edilen bu ağaç motifleri, bazen ağaç ayrıntı bir şekilde stilize edilirken bazen de doğalcılık eğilimi sergilediği görülmektedir¹⁸⁸.

Urartuların kuruluşundan yıkılışına kadar, Urartu sanatında en çok tercih edilen ve en çok sevilen bezemelerin başında kutsal ağaç motifleri gelmektedir. Bu motifler, en doğal halinden stilize edilen sembolik şekillere değin hemen hemen her açıdan işlenmişlerdir¹⁸⁹. Urartu sanatında yoğunlukla ve değişik şekillerde kullanılan hayat ağacı tasvirleri dinsel anlamlar içermesinin yanı sıra koruyucu amacı olduğu da düşünülmektedir. Ayrıca hayat ağacı tasvir ve sahneleri Asur-Urartu etkileşiminin bir sonucudur. Dolayısıyla Sümer, Babil, Hurri ve Asur’da görülen hayat ağacı inancıyla aynı anlamı taşımaktadır¹⁹⁰.

Hayat ağacı tasvirleri, Urartu sanatında mühürler, at alınlıkları kemerler, miğferler ile çeşitli eserlerde de karşımıza çıkmaktadır. Bereket ve bolluğun da bir simgesi olarak kabul edilen ağaç motifi tanrılar, krallar kanatlı cinler ya da keçi gibi hayvanlarla beraber betimlenmiştir. Ayrıca stilize ya da doğal olarak işlenen hayat ağacı yanında hayvanların işlendiği konulara Orta Asur ve Geç Kassit gliptik sanatında rastlanmaktadır¹⁹¹.

Çalışma konumuz kapsamında incelediğimiz mühürler de Kat. II, Kat. IX ve Kat. X da hayat ağacı betimlemeleri yer almaktadır.

¹⁸⁷ Erin, **Mardin Müzesi’nde Bulunan Bir Grup Silindir Mühür**, s. 28.

¹⁸⁸ Jeremy Black, Anthony Green, **Mezopotamya Mitoloji Sözlüğü Tanrılar İfritler Semboller**, (Çev. Necdet Hasgül), İstanbul, Aram Yayıncılık, 2003, s. 189-190.

¹⁸⁹ Oktay Belli, “Urartular’da Hayat Ağacı İnancı”, **Anadolu Araştırmaları**, Sayı: 8, (1982), s. 237.

¹⁹⁰ Kaçmaz Levent, **Diyarbakır Arkeoloji Müzesi’ndeki Urartu Damga Mühürleri**, s. 31.

¹⁹¹ Belli, **Urartular’da Hayat Ağacı İnancı**, s. 238.; Kaçmaz Levent, **Diyarbakır Arkeoloji Müzesi’ndeki Urartu Damga Mühürleri**, s. 32.

4.4.7. Yazıtlı Mühür

Çalışma konumuz kapsamında incelediğimiz mühürler arasında Kat. VIII deki mühürde dört sıra halinde çivi yazılı bir sahnede karşımıza çıkmaktadır. Delgi ve matkap tekniği ile şekillendirilen bu mühür Mitanni Dönemi'ne tarihlendirilmektedir. İncelenen bu mührün gövdesinde dört sıra halinde bir çivi yazısı mevcuttur. Mühür malzemesi kireçtaşı olduğundan tahribat ve aşınmalara maruz kalmıştır. Dolayısıyla çivi yazısı dışında üzerinde yer alan tasarımlar anlaşılammamaktadır. Bu mührün benzer örnekleri Azerbaycan'da Geç Tunç Çağı-Erken Demir Çağı'na tarihlenen mezarlarda karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Güney Kafkasya'da ve Artık' de Geç Tunç-Erken Demir Çağı mezarlarında da benzer örnekler görülmektedir¹⁹².

4.4.8. Sakallı Hayvan Figürü Üzerinde Kahraman

Çalışma konumuz kapsamında incelenen mühürler arasında Kat. IV numaralı mühür üzerinde sakallı olarak betimlenen dört ayaklı bir hayvan üzerinde elinde mızrak tutan bir kahraman betimlenmiştir. Burada hareket halinde olan sakallı olarak tasvir edilen hayvan üzerinde yer alan figür bir elinde mızrak tutmaktadır. Ayrıca bu figürün kafasında bir başlık bulunmaktadır. Sasani Dönemi'ne tarihlendirilen bu mühür kalsedondan üretilmiş ve linear tekniği uygulanmıştır. Ayrıca bu sahnenin önünde bir yazıt bulunmaktadır. Bu yazıtın ya kahramana ya da mührü yapan ustaya ait olduğu düşünülmektedir. Yapılan literatür taramaları sonucu bu mührün benzer örneğine rastlanılmamıştır.

4.5. Sembollerle Betimlenen Mühür Sahneleri

4.5.1. Rozet

Erken dönem silindir mühürleri üzerinde basit geometrik şekillerin (yıldızlar, dikey çizgiler, daireler) kullanıldığı görülürken daha sonraki örneklerde stilize ve karmaşık motiflerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu tasvirler arasında yer alan rozetler, genel anlamda dairesel bir merkez etrafında simetrik olarak düzenlenen yaprak ya da çiçeklere benzer şekillerden oluşmaktadır. Rozet tasvirlerinin ilk örnekleri Uruk

¹⁹² Mehmet Işıklı, Jan Bailey, "The Inanity of Political Borders in Archaeology in Light of a Striking Group of Artefacts from the Turkish/Armenian Borderland", **Studies on the Archaeology of the Ancient Near East in Honour of Antonio Sagona**, (Ed. Atilla Batöaz & Giorgi Bedianashvili & Aleksandra Michalewicz & Abby Robinson), Paris, 2018, s. 507-514.

Dönemi'nin sonlarına doğru ortaya çıkmıştır. Daha sonra ise Sümer, Asur ve Babil dönemi mühürlerinde de yaygın olarak kullanılan bir motif haline dönüşmüştür. Mitanni Dönemi mühürlerinde genellikle yedi noktadan oluşan rozet motiflerine rastlanılmıştır. Ayrıca Asur Dönemi'nde karşılaşılan rozet motiflerinin çoğu Asur kentinde yer alan İştâr Tapınağı'nda bulunduğu için bu motifi bazı araştırmacılar İştâr ile ilişkilendirmiştir¹⁹³. Urartu sanatında da özellikle kalkanlar, kemerler ve mühürler üzerinde görülen rozet motifleri çoğunlukla kompozisyon ve figürleri birbirinden ayırmak için ya da doldurma motifler olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁹⁴.

Çalışma konumuz kapsamında incelenen mühürlerden Kat. III'te rozet olduğu düşünülen sembol yer almaktadır. Burada tek noktadan çıkan kollarla oluşturulan dörtlü rozet şeklinde bir sembol karşımıza çıkmaktadır.

4.5.2. Hilal

Mühürler üzerinde yoğun olarak kullanılan ay şeklindeki hilal sembolü bazen bir tanrının başında, zaman zaman bir podyum üzerinde ya da hayat ağacının üzerinde tasvir edilmişlerdir. Ayrıca bazı mühürlerin yüzeyinde ise karşılıklı betimlenen iki figür arasında ya da peş peşe tasvir edilen figürlerin arasına ana sahneyi sınırlandırması amacıyla da işlendiği de görülmektedir. Hilal sembolü, Sümerlerde ay tanrısı Nanna ve Akkadlarda ise tanrı Sin'in bir sembolü olarak kabul edilmektedir. Bu sembol Mezopotamya uygarlıkları için dini ritüel ve günlük hayat açısından son derece önemli bir semboldür¹⁹⁵.

Çalışma konumuz kapsamında incelenen mühürlerden Kat. X'da sahnenin üst kısmında doldurma motif olarak eklenmiş hilal betimine yer verilmiştir.

4.5.3. Balık

Mühürlerde görülen balık sembolü genellikle su tanrısı Enki ile ilişkilendirilmiştir. Özellikle Eski Babil Dönemi mühürlerinde yer alan balık sembolü, insanlara kötülük getireceği düşünülen öğeler ve figürlerin yanına veya insanlara saldıran ifrit ve

¹⁹³ Black, Green, *Mezopotamya Mitoloji Sözlüğü Tanrılar İfritler Semboller*, s. 181.; Erin, *Mardin Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Silindir Mühür*, s. 28.

¹⁹⁴ Kaçmaz Levent, *Diyarbakır Arkeoloji Müzesi'ndeki Urartu Damga Mühürleri*, s. 32.

¹⁹⁵ Türkiye'deki, *Taşa Kazınan Sanat Emre Gürçan Koleksiyonu Damga ve Silindir Mühürleri*, s. 60.; Duman, *Mardin Müzesi'nden Bir Grup Silindir Mühürün Anadolu ve Yakınoğu'daki Benzerleriyle Karşılaştırılması*, s. 61.

tanrılar gibi betimlemelerin yakınına doldurma motif olarak eklendiği görülmektedir. Bu nedenlerden ötürü olacak ki balık sembolü kötü güçlere karşı bir hayır işareti olarak nitelendirilebilir¹⁹⁶.

Çalışma konumuz kapsamında incelenen mühürlerden Kat. VII. de yer alan iki baskı yüzü bulunan damga mührün baskı yüzeylerinden biri üzerinde balık tasviri karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Kat. II de beş yüzlü damga mührün baskı yüzeylerinden biri üzerinde doldurma motif olarak balık sembolü karşımıza çıkmaktadır.

4.5.4. Yıldız

En eski çağlardan Yeni Babil Dönemi'nin sonuna kadar kullanıldığı bilinen sekiz uçlu yıldız motifinin göksel bir anlamı ifade ettiği düşünülmektedir. Aşk, savaş ve bereket tanrıçası İştâr'ın ve Venüs'ün birer sembolü olarak bilinmektedir. Eski Babil Dönemi'nden sonra ise yıldız motifi yuvarlak bir disk ile çevrelenmiştir. Orta ve Yeni Asur dönemleri mühürlerinde ise İştâr olduğu düşünülen bir tanrıça figürünün üst kısımları bir hilal üzerine yerleştirilen yıldız motifleriyle kuşatılmış olduğu görülmektedir¹⁹⁷.

Çalışma konumuz kapsamında incelenen mühürlerden Kat. X'da sahenin alt ve üst kısımlarında doldurma motif olarak eklenmiş yıldız sembolüne yer verilmiştir.

¹⁹⁶ Black, Green, **Mezopotamya Mitoloji Sözlüğü Tanrılar İfritler Semboller**, s. 44.

¹⁹⁷ Black, Green, **Mezopotamya Mitoloji Sözlüğü Tanrılar İfritler Semboller**, s. 238.

V. BÖLÜM

5.1. Katalogda Yer Alan Mühürlerin Benzer Örnekler Işığında Değerlendirilmesi

Katalog I. de yer alan damga mühür baskı yüzeyinde bir mitolojik varlık olan grifon betimlenmiştir. Bu mührün form olarak benzer örneğine rastlanılmamıştır. Ancak figür olarak Van Kalesi höyüğünde ele geçirilmiş olan bir silindir mührün baskı yüzeyinde hayat ağacının iki yanında bacakları aslan şeklinde, kanatları ve başı kartal şeklinde olan iki grifonun olduğu sahne karşımıza çıkmaktadır (Levha I, Benzer Örn. I). Bu tasvirin yer aldığı silindir mühür baskılarının benzerlerine ayrıca Ayanis, Bastam ve Karmir Blur gibi önemli Urartu yerleşmelerinde elde edilen tablet ve bullalar üzerinde karşımıza çıkmaktadır (Levha I, Benzer Örn. II)¹⁹⁸.

Katalog II. de yer alan ve Kars Arkeoloji Müzesi'nde bulunan beş yüzlü damga mührün form olarak benzeri Van Müzesi'nde (4.182.79 Envanter nolu) karşımıza çıkmaktadır (Levha II, Benzer Örn. I). Bu benzer mührün bir baskı yüzeyinde de hayat ağacı olduğu düşünülen bir bitki motifi diğer baskı yüzünde ise geyik tasviri yer almaktadır¹⁹⁹. Çalışma konumuz kapsamında incelenen mühür üzerinde de hayat ağacı ve geyik tasvirleri yer almaktadır. Mühür formları ve baskı yüzeyinde yer alan benzerlikler dikkate alınarak çalışma konumuz kapsamında yer alan mührün tipik bir Urartu beş yüzlü damga mühür olduğu görülmektedir. Mühürlerin yapımında linear tekniğin uygulandığı görülmektedir. Ayrıca mühür tipi olarak beş yüzlü damga mühür buluntularına Karmir-Blur yerleşmesinde rastlanılmıştır. Aynı şekilde çalışma konumuz kapsamında yer alan mührün form ve üzerinde yer alan tasvir olarak benzerine, Elâzığ Müzesi'ne satın alma yolu ile gelen (79 TMCK 12-32. Envanter nolu) beş yüzlü damga mühür ile benzerlik göstermektedir (Levha II, Benzer Örn. II)²⁰⁰.

¹⁹⁸ Kenan Işık, "Van Kalesi Höyüğü Kazılarında Keşfedilen Urartu Yazılı Belgeleri", *Colloquium Anatolicum*, Sayı: 13, (2014), s. 174.; Ayrıca bkz. Ayla Baş, "İran Örnekleri Işığında Urartu Mühür Sanatı", *Cevat Başaran'a 60. Yaş Armağanı*, (Ed. Vedat Keleş & Hasan Kasapoğlu & H. Ertuğ Ergürer & Ersin Çelikbaş & Alper Yılmaz), Ankara, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, (2019), s. 96.

¹⁹⁹ Olcay Zengin, *Van Müzesine Satın Alma Yoluyla Gelen Urartu Mühürleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2000, s. 47-48.

²⁰⁰ Pınarcık, Gökçe, *Elâzığ Müzesi'nden Bir Grup Urartu Mühürü*, s. 143.; Alina Ayvazian, "Ritual Scenes In Urartian Glyptic", *Isimu*, Sayı:7, (2004), s. 126 (fig. 7).; Ayrıca bkz. Kaçmaz Levent, *Diyarbakır Müzesine Satın Alma Yoluyla Gelen Yarım Küre Formlu Bir Urartu Damga Mühüründen Yola Çıkarak Urartu Mühürleri Üzerine Bir Değerlendirme*, s. 378. (çizim 1).

Katalog III. de yer alan iç bükey gövdeli çan biçimli damga mühür linear tekniği kullanılarak bronzdan yapılmıştır. Mühür baskı yüzeyinde tek bir noktadan çıkan dört kol ile dört noktaya bağlanan bir sembol yer almaktadır. Bu sembolün rozet olduğu düşünülmektedir. Kars Arkeoloji Müzesi'nde yer alan bu mührün benzer örneği, Diyarbakır Arkeoloji Müzesi'nde (13/64/77 envanter numaralı) yer alan mühürle hem form hem de baskı yüzeyinde yer alan rozet sembolü açısından benzerlik göstermektedir (Levha III, Benzer Örn. I). Mühür baskılarında karşılaşılan rozet tasvirlerine aynı zamanda Toprakkale'de bulunan bir mermer parçası üzerinde ve Ayanis Tapınağı'nın cella duvarı üzerinde de karşılaşılmıştır (Levha III, Benzer Örn. II)²⁰¹. Çalışma konumuz kapsamında incelenen mühür form ve üzerinde yer alan figürlerin ikonografisi dikkate alındığında Urartu dönemine tarihlendirilmiştir.

Katalog IV. de yer alan damga mühür yarım küre formlu yuvarlak biçimlidir. Sasani Dönemi mühürlerinin formlarına bakıldığında²⁰², mühürler genel anlamda elipsoid ya da yarım küre şeklinde damga mühürlerden oluşmaktadır. Çalışma konumuz kapsamında incelenen mühürlerden Katalog IV. de yer alan mühür yarım küre (Levha IV, Benzer Örnek I) bir forma sahiptir. Mühür kül renkli kalsedon kullanılarak yapılmıştır. Baskı yüzeyinde yer alan tasvir linear yöntem uygulanarak biçimlendirilmiştir. Mühür baskı yüzeyinde sakallı olarak işlenen dört ayaklı bir hayvan üzerinden bir savaşçı ya da bir kahraman figürü yer almaktadır. Savaşçı ya da kahraman figürünün saçlarının bir bandana ile tutturulduğu görülmektedir. Çalışma konumuz içerisinde yer alan bu mührün baskı yüzeyinde yer alan figürün benzer örneği British Museum'da (Müze numarası 120336) yer almaktadır. Yapımında kalsedon kullanılan bu mühür üzerinde bir savaşçı ya da bir kahraman tasviri yer almaktadır (Levha IV, Benzer Örn II). Burada bir at üzerinde betimlenen figürün saçları bandana ile tutturulması ve ayrıca mühür baskı yüzeyinde bir yazıt yer alması

²⁰¹ Ursula Seidl, "Ein Marmorsockel aus Toprakkale", *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici*, Sayı: 42/1, (2000), s. 119. Abb. 10.; Kaçmaz Levent, *Diyarbakır Arkeoloji Müzesi'ndeki Urartu Damga Mühürleri*, s. 36.

²⁰² Sasani Dönemi mühür tipleri için bkz. Eliüşük, *Hasankeyf'te Arkeolojik Kazılarda Ele Geçen Bir Mühür ve Düşündükleri*, s. 87. (Şekil 2.); Nils C. Ritter, "Gemstones in Pre-Islamic Persia: Social and Symbolic Meanings of Sasanian Seals", *In: Gemstones in the first Millennium AD: Mines, Trade, Workshops and Symbolism*, (Ed. Alexandra Hilgner & Susanne Greiff & Dieter Quats), Mainz, Romisch-Germanisches Zentralmuseum, 2017, s. 279.

ve ayrıca form ile üretiminde kullanılan malzeme gibi yönleriyle benzerlik göstermektedir.²⁰³

Katalog V. de yer alan Kars Arkeoloji Müzesi envanterine kayıtlı olan damga mühür elipsoid biçimlidir. Sarı renkli kalsedondan üretilen bu mühürde linear teknik uygulanarak yapılan stilize bir kanatlı koç tasviri yer almaktadır. Bu mührün benzer bir örneği 1936 yılında Metropolitan Sanat Müzesi'ne satın alma yolu ile gelmiştir (Levha V, Benzer Örn. I-II)²⁰⁴. Sasani Dönemi'ne tarihlendirilen bu mühür tipi ve bezemeler, İran ve Mezopotamya bölgelerinde yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir başka benzer örneği ise günümüzde British Museum'da (Müze numarası 119845) sergilenmektedir (Levha VI, Benzer Örnek III)²⁰⁵. Çalışma konumuz kapsamında incelenen mührün benzer bir diğer örneği Brooklyn Museum'da karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca mührün baskı yüzeyinde kanatlı koç figürü görülmekte olup kalsedon kullanılarak yapılmıştır (Levha VI, Benzer Örn. IV)²⁰⁶.

Katalog VI. da bulunan dikdörtgen prizması şeklinde olan damga mühür linear yöntem ile biçimlendirilmiştir. Üretiminde lapis lazuli kullanılan mührün baskı yüzeyinde aslan avı sahnesi işlenmiştir. Sasanilerde en sevilen ve yoğun olarak kullanılan av sahneleri genel anlamda gümüş eşyalar üzerinde görülmektedir. Aslan avı ya da av sahneleri mühürler üzerinde sınırlı bir şekilde görülmesinin sebebi bu sahnenin aristokratik doğasından kaynaklı olabileceği düşünülmektedir. Burada görülen sahnede bir avcı elindeki mızrak ile kendisine doğru hareket halinde olan aslanı avlamak üzereyken betimlenmiştir.

Asur, Babil ve Akhamenid kültürleri Sasani kültürünün oluşmasında oldukça etkili olmuştur. Dolayısıyla aslan avı tasvirinin ikonografik gelişimi dikkate alınarak stil kritiği yönünden değerlendirilme yapıldığında Asur, Babil ve Akhamenid dönemlerinde mühürlerde görülen konular Sasani Dönemi'nde de karşılaşılmaktadır²⁰⁷. Çalışma konumuz kapsamında incelenen mühür üzerinde görülen av sahnesinin benzer bir örneği Asur Dönemi'ne tarihlendirilen bir mühürde

²⁰³ <https://www.britishmuseum.org/collection/term/BIB909>, (Erişim Tarihi 11.07.2024).

²⁰⁴ <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/323562>, (Erişim Tarihi 11.07.2024). Ayrıca kanatlı koç figürü için bakınız Brunner, **Sasanian Stamp Seals In The Metropolitan Museum Of Art**, s. 95.; Ritter, **Gemstones in Pre-Islamic Persia: Social and Symbolic Meanings of Sasanian Seals**, 279, (fig. 2)

²⁰⁵ https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1967-0220-390, (Erişim Tarihi 12.07.2024)

²⁰⁶ <https://www.brooklynmuseum.org/opencollection/objects/101591>, (Erişim Tarihi 15.07.2024)

²⁰⁷ Eliüşük, **Hasankeyf'te Arkeolojik Kazılarda Ele Geçen Bir Mühür ve Düşündükleri**, s. 87.

karşımıza çıkmaktadır (Levha VII, Benzer Örn. I). Bu mühür, British Museum’da yer almaktadır²⁰⁸. Aslan avı sahnesinin benzer bir diğer örneği Babil Dönemi mühür baskısı (Levha VII, Benzer Örn. II) üzerinde görülmekte olup bu av sahnelerinde aslan figürünün kuyruğunun yukarı doğru kıvrık olarak işlenmiş olması Asur, Babil, Akhamenid dönemleri mühürlerinde görülen benzer bir detay olmalıdır. Sasani Dönemi metal eşyalar ya da diğer sanat eserleri üzerinde görülen aslan avı sahnelerinde de aslanın kuyruğu yukarı doğru kıvrık olarak işlenmektedir. Akhamenid Dönemi’nde mühürlerde görülen av sahnelerinde bir gelişme göze çarpmaktadır. Asur ve Babil dönemlerinde bir avcı ve aslan betimlenirken Akhamenid Dönemi’ne gelindiğinde ise bir atlı araba üzerinde avcı elindeki ok ile aslanı avlarken betimlenmiştir. Mısır’da ele geçen bu mühür British Müzesi’nde yer almaktadır. Aslan avlayan Kral Darius betimlenmiştir (Levha VIII, Benzer Örnek III)²⁰⁹.

Sasaniler de aslan avı sahneleri çeşitli gümüş kaplarda ya da kabartmalarda yoğun olarak kullanılan sahnelerin başında gelmektedir. Aslan, antik Yakın Doğu’da krallığın ve gücün bir sembolü olarak önemli bir yere sahiptir. Sasaniler de özellikle kralların en çok beğendiği faaliyetlerden biri olan avcılık çeşitli sanat eserlerinde karşımıza çıkmaktadır. Sasani av sahnelerinde kral figürü ya da atlı olarak betimlenmekte olup elindeki yay veya mızrak ile aslan ya da diğer hayvanları (domuz, leopar, geyik, koç gibi) avlarken betimlenmektedir²¹⁰. Çalışma konumuz kapsamında incelenen mühür baskı yüzeyinde yer alan aslan avı sahnesi Haft-Tanan Müzesi’nde bulunan Sasani Dönemi’ne ait bir kabartma üzerinde aslan avı sahnesi karşımıza çıkmaktadır (Levha VIII, Benzer Örn. IV)²¹¹.

Katalog VII. de bulunan damga mührün iki baskı yüzeyi bulunmaktadır. Mühür baskı yüzeylerinde aşınma ve tahribat söz konusudur. Mühür oldukça fazla tahribata uğradığından ilk baskı yüzeyinde yer alan figür tam anlamıyla anlaşılammakta ancak bu figürün geyik olduğu düşünülmektedir. Diğer baskı yüzünde ise balık olduğu düşünülen bir tasvir bulunmaktadır. Yapılan literatür taramaları sonucu

²⁰⁸ Mark Bradley Garrison, “Seals and the elite at Persepolis: some observations on early Achaemenid Persian art”, *Ars Orientalis*, Sayı: 21, (1991). s. 9, (fig. 13)

²⁰⁹ Eran Almagor, “The Horse and the Lion in Achaemenid Persia: Representations of a Duality”, *Arts*, Volume: 10, (2021), s. 9.

²¹⁰ Parsa Ghasemi, “Two Sasanian Rock Reliefs Of The King Combatting A Lion”, *Historia i Swiat*, Sayı: 11, (2022). s. 49-50.

²¹¹ Ghasemi, *Two Sasanian Rock Reliefs Of The King Combatting A Lion*, s. 55. (fig. 10)

mührün form olarak benzer örneğine rastlanılmamıştır. Ancak yapılan incelemeler neticesinde mühür baskı yüzeyinde bulunan tasvirlerin yapımında linear yöntem uygulanmıştır²¹². Mühür baskı yüzeyinde balık figürü olduğu düşünülen tasvirin benzeri Brooklyn Museum'da yer alan Sasani Dönemi bir damga mühürde de karşımıza çıkmaktadır (Levha IX, Benzer Örn. I)²¹³. Katalog yer alan mühürün baskı yüzeyinde yer alan geyik figürü olduğu düşünülen figürün benzer örneği Brooklyn Museum'da bulunan bir damga mühür üzerinde görülmektedir (Levha IX, Benzer Örnek II)²¹⁴.

Katalog VIII. de bulunan frit kireçtaşıdan yapılan silindir mühür Kars ili Susuz ilçesi Aynalı köyünde 2005 yılında yapılan kaçak kazı sırasında bulunmuştur. 2008 yılında mahkeme kararı sonucu Kars Arkeoloji Müzesi'ne kazandırılan bu silindir mühürde linear ve matkap tekniği uygulanarak baskı yüzeyindeki bezemeler oluşturulmuştur. Mühür baskı yüzeyinde üç sıra halinde çivi yazısı ile yazılmış bir yazıt yer almaktadır. Dördüncü bölümde ise yaba bulunan mızrağa diz çökmüş bir figür tasvir edilmiştir. Altta yer alan figür ise mühürün aşınmasından ötürü anlaşıl原因amamaktadır. Bu mühür Orta Asur ya da Mitanni Dönemi'ne tarihlendirilmiştir. Bu mühürün benzer örnekleri Azerbaycan'da Geç Tunç Çağı-Erken Demir Çağı'na tarihlenen mezarlarda karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Güney Kafkasya'da ve Artik' de Geç Tunç-Erken Demir Çağı mezarlarında da benzer örnekler görülmektedir²¹⁵. Kars Susuz mühür buluntularının başka bir benzer örneği ise Ermenistan'da Anushavan yerleşmesinde ki Geç Tunç Çağı'na tarihlenen bir mezardan ele geçirilmiş olan mühür ile özellikle form olarak benzerlik göstermektedir (Levha X, Benzer Örn. I)²¹⁶.

Katalog IX. da bulunan bu silindir mühürde Kars-Susuz Aynalı köyünde 2005 yılında yapılan kaçak kazı sonucu ele geçirilmiştir. Mahkeme kararı ile 2008 yılında Kars Arkeoloji Müzesi'ne kazandırılan bu sanat eseri Mitanni Dönemi'ne tarihlendirilmiştir. Yapımında matkap ve linear tekniği kullanılmış olan bu mühür frit

²¹² Özkan, **Eski Anadolu Mühür Sanatı**, s. 129.

²¹³ <https://www.brooklynmuseum.org/opencollection/objects/101599>, (Erişim Tarihi 15.07.2024)

²¹⁴ <https://www.brooklynmuseum.org/opencollection/objects/101589>, (Erişim Tarihi 15.17.2024)

²¹⁵ Işıklı, Bailey, **The Inanity of Political Borders in Archaeology in Light of a Striking Group of Artefacts from the Turkish/Armenian Borderland**, s. 507-514.

²¹⁶ Rouben S. Badalian, Parkev S. Avetisyan, **Bronze and Early Iron Age Archaeological Sites in Armenia I: Mt. Aragats and its Surrounding Region** (Bar International Series 1697), Oxford, Archaeopress, 2007, s. 41. Pl. IV.

kireçtaşından üretilmiştir. Mühürde ciddi anlamda aşınmalar mevcuttur. Bu aşınmalardan ötürü baskı yüzeyinde yer alan betimler ayırt edilememektedir. Mühür baskı yüzeyinde hayat ağacı (bitkisel motif) tasviri yer almaktadır. Bu silindir mührün benzer örnekleri Azerbaycan'da Geç Tunç Çağı-Erken Demir Çağı'na tarihlenen mezarlarda karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Güney Kafkasya'da ve Artık' de Geç Tunç-Erken Demir Çağı mezarlarında da benzer örnekler görülmektedir²¹⁷. Ayrıca katalogda yer alan bu mühür formunun başka bir benzer örneği Metropolitan Sanat Müzesi'nde yer almakta olup kireçtaşıdan üretilen mührün baskı yüzeyinde hayat ağacı motifi yer almaktadır (Levha XI, Benzer Örn. I). Silindir mühür M.Ö. 16-14. yüzyıllara yani Mitanni Dönemi'ne tarihlendirilmiştir²¹⁸. Katalogda yer alan silindir mühür üzerinde görülen sahnenin bulunduğu başka bir mühür örneği de Marcopoli Koleksiyonunda bulunan Antik Yakın Doğu silindir mührlerinden Mitanni Dönemi'ne tarihlenen bir silindir mühür üzerinde benzer sahne karşımıza çıkmaktadır (Levha XI, Benzer Örn. II). Mühür baskı yüzeyine işlenen sahnede oturan bir figür hayat ağacını kavrarken tasvir edilmiş ve ayakta boynuzlu bir hayvan betimlenmiştir²¹⁹. Çalışma konumuz kapsamında incelenen mührlerden katalog IX da yer alan mühür baskı yüzeyinde mührün tahrip olmasından dolayı tam olarak anlaşılabilen figürlerin hayat ağacı yanında oturan figür ve bir hayvan tasvirinin olduğu düşünülmektedir. Benzer örnekler ışığında değerlendirildiğinde incelenen mühür Mitanni Dönemi'ne tarihlendirilmiştir.

Katalog X. da yer alan silindir mühür Kars Arkeoloji Müzesi'ne satın alma yoluyla kazandırılmıştır. Mühür linear tekniği kullanılarak yapılmıştır. Mühür baskı yüzeyinde stilize bir hayat ağacının sol tarafında kanatlı keçi, sağ tarafında ise kanatlı boğa tasviri yer almaktadır. Mühür baskı alanının üst tarafından hilal, sahnenin alt ve üst kısımlarında yıldız ve ayrıca boyundan itibaren yapılmış olan keçi başı doldurma motif olarak baskı yüzeyinde görülmektedir. Hayat ağacının etrafında yer alan kanatlı keçi ve kanatlı boğa sahnesinin benzer örneği Emre Gürçan Koleksiyonunda bulunan damga-silindir mühür üzerinde görülmektedir (Levha XII, Benzer Örn I). Merkezde hayat ağacının sağ tarafında kanatlı keçi, sol tarafında ise kanatlı geyik figürleri yer

²¹⁷ Işıklı, Bailey, **The Inanity of Political Borders in Archaeology in Light of a Striking Group of Artefacts from the Turkish/Armenian Borderland**, s. 507-514.

²¹⁸ <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/327196>, (Erişim Tarihi 13.07.2024).

²¹⁹ Teissier, **Ancient Near Eastern Cylinder Seals From The Marcopoli Collection**, Kat. 280-571.

almaktadır²²⁰. Bir başka benzer örnek ise Armavir yerleşmesinin doğu ve batı kalelerinde ve özellikle batı kalesine bitişik nekropolde gerçekleştirilen kazılar sırasında ele geçirilmiştir. Burada ele geçen damga- silindir mührün baskı alanında kanatlı keçi ve kanatlı boğa tasvirleri yer almaktadır (Levha XII, Benzer Örn. II)²²¹.

²²⁰ Türkteki, **Taşa Kazınan Sanat Emre Gürcan Koleksiyonu Damga ve Silindir Mühürleri**, Kat. 96.

²²¹ Nora Yengibaryan, "Seals From Argishtikhinili-Armavir", **Aramazd: Armenian Journal Of Near Eastern Studies**, Vol. XIII Sayı:2, (2019). s. 82. fig. 2/5.

SONUÇ

Neolitik Dönem’de ilk defa ortaya çıkan ve günümüze kadar kullanılan mühürler, yapıldığı dönemdeki uygarlıklar ya da toplumlar hakkında bizlere kıymetli bilgiler sunan birer tarihi belge niteliği taşımaktadırlar. Ayrıca o dönemde yaşamış insanların mitolojileri, dini inançları, sanat anlayışları, kültürel ve sosyal yapıları hakkında sağladığı bilgiler neticesinde bilim dünyasına ışık tutmaktadır. Tarih boyunca mühürler farklı tipolojik özellikler göstererek karşımıza çıkmıştır. İlk kez damga mühür biçiminde karşımıza çıkmış ardından damga mühür alanındaki sahne yetersizliğinden kaynaklı olacak ki daha geniş sahne alanına sahip silindir mühürler kullanılmaya başlanmış daha sonraları ise bu iki mühür formunun kombinasyonu ile silindir-damga mühür formu oluşmuştur. Damga mühürler kullanıldığı dönemin şartlarına göre teknik, biçim ve üretiminde kullanılan malzemeler açısından farklılık göstererek en sade ve basit biçimde tasarlanmıştır.

Damga mühürlerin baskı alanlarının kısıtlı olması nedeniyle daha geniş baskı alanına sahip silindir mühürlere ihtiyaç duyulmuştur. Silindir mühürlerin baskı yüzeyindeki tasvir ve figürler, damga mühürlerin baskı yüzeyine göre daha karmaşık ve yoğun sahnelerden oluşmaktadır. Silindirik biçiminde olan bu mühürlerin yapımında önce basit taşlar ve pişmiş toprak daha sonra ise zamanla yarı değerli taşlar da kullanılmıştır. Üretiminde kullanılan malzemeler ve yapım teknikleri damga mühürlerde olduğu gibi dönemsel farklılıklar göstermektedir. Sümerler tarafından ilk kez yapılan ve kullanılan bu mühürler Anadolu’ya ithal yollarla gelmiştir. Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda, Anadolu bu mühür formu ile tanışmıştır. Anadolu insanı ilk kez karşılaştığı bu mühür formunu geleneksel mühür formu olan damga mühürlerle aynı zamanda kullanmıştır. Silindir mühürlerin üzerinde yer alan tasvirler ve sahneler üslup olarak farklılık göstermiş olsa da Anadolu insanı bu üsluplarla sınırlı kalmayarak kendi üsluplarını geliştirmiştir.

Kars Arkeoloji Müzesi’ne satın alma ya da mahkeme kararı sonucu el konularak gelen 7 damga mühür, 3 silindir mühür olmak üzere 10 mühür üzerinde inceleme ve çalışma yapılmıştır. Gerçekleştirilen çalışmalar ve incelemeler neticesinde bu mühürlerin tarihlendirilmesi yapılarak kataloğu oluşturulmuş ve değerlendirilmesi yapılmıştır. Mühürler üzerindeki tasvirlerin ve sahnelerin ikonografik analizleri yapılarak bazı mühürlerin benzer örnekleri bulunmuştur. İncelenen mühürlerin

tipolojisine bakıldığında bu mühürlerden 7'si damga 3'ü ise silindir şeklindedir. Damga mühürlerin formlarını; iç bükey gövdeli çan biçimli tutamaklı, yarım küre formu yuvarlak, elipsoid veya kubbe biçimli, bir alt ve dört yan yüzden oluşan beş yüzlü damga mühür, biri dikdörtgen prizması şeklinde tutamaksız damga mühür, bir diğeri oval forma sahip tutamaksız damga mühür ve iki baskı yüzüne sahip tutamaksız mühürler oluşturmaktadır.

Çalışma konusu içerisinde incelenen Orta Asur ya da Mitanni Dönemi'ne tarihlendirilen katalog VIII yer alan mühür linear ve matkap tekniği kullanılarak yapılmıştır. Bu mühürlerin yapımında frit kireçtaşı kullanılmıştır. Bu döneme tarihlendirilen 2 silindir mühürlerden birinin üzerinde üç sıra halinde çivi yazısı ile yazılmış bir yazıt bulunmaktadır. Dördüncü alanda ise üçlü yaba bulunan mızrağa diz çökmüş bir figür yer almaktadır. Bu silindir mühür Kars-Susuz Aynalı köyünde yapılan kaçak kazı sonucu ele geçirilmiştir. Kars Arkeoloji Müzesi'nde yer alan bu mührün form olarak benzer örneklerine Güney Kafkasya ve Azerbaycan'da ki Geç Tunç Çağı- Erken Demir Çağı mezarlarında rastlanılmıştır.

Çalışma konumuz kapsamında incelenen ve Mitanni Dönemi'ne tarihlendirilen Katalog IX da yer alan mühür de aynı şekilde Aynalı köyünde yapılan kaçak kazı sonucu ele geçirilmiştir. Mühür baskı yüzeyinde bitkisel motif (hayat ağacı motifi) yer almaktadır ancak mührün tahrip olması nedeniyle diğer bezeme ya da tasvirler tam anlamıyla anlaşıl原因amamaktadır. Yapılan literatür taraması sonucu form ve üzerinde yer alan sahnenin benzer örneği Marcopoli Koleksiyonu ve Metropolitan Sanat Müzesi'nde yer alan Mitanni Dönemi kireçtaşı silindir mühürleriyle benzerlik göstermektedir.

Urartu Dönemi'ne tarihlendirilen Kat. I, Kat. II, Kat. III ve Kat. X'da bulunan mühürlerin yapımında linear tekniği uygulanmıştır. Katalog I'de yer alan damga mührün hematitten yapıldığı düşünülmektedir. Bu mührün üzerinde tam anlamıyla anlaşıl原因amayan mitolojik bir varlık bulunmaktadır. Bu figürün grifon olduğu düşünülmektedir. Damga mührün baskı yüzeyinde bulunan grifon tasvirin betimlendiği silindir mühür, tablet ya da bullalara Ayanis, Bastom, Karmir Blur ve Van Kalesi Höyüğü gibi yerleşmelerde rastlanılmıştır. Katalog II'de bulunan damga mühür dört yan yüz bir de alt yüz olmak üzere beş yüzden oluşan bir damga mühürdür. Muhtemelen hematitten yapılan bu mühür linear tekniği ile biçimlendirilmiştir. Mühür baskı yüzeyinde sırasıyla hayat ağacı, dağ keçisi, hayvan

başı boynuzlu asa ve yanında doldurma motifi olarak eklenmiş balık, ok ve alt yüzünde ise geyik tasviri yer almaktadır. Tipik bir Urartu mührü olan bu beş yüzlü damga mührün benzerleri Elâzığ Müzesi'nde ve Karmir Blur yerleşmesinde karşımıza çıkmaktadır. Katalog III'te yer alan iç bükey gövdeli çan biçimli tutamaklı damga mühür bronzdan yapılmıştır. Mührün yapımında linear tekniği kullanılmış olup üzerinde tek bir noktadan çıkıp dört kola bağlanan bir sembol bulunmaktadır. Bu sembolün rozet olduğu düşünülmektedir. Bu mührün form ve rozet sembolü olarak benzer örneği günümüzde Diyarbakır Arkeoloji Müzesi'nde yer almaktadır. Ayrıca rozet tasvirlerine Toprakkale'de bulunan bir mermer parçası üzerinde de rastlanılmıştır. Katalog X'da bulunan silindir mühür linear tekniği kullanılarak yapılmıştır. Silindir mührün baskı yüzeyinde yer alan sahne üzerinde bir hayat ağacının solunda kanatlı keçi, sağında ise kanatlı boğa figürleri yer almaktadır. Ayrıca doldurma motifi olarak eklenen hilal ve yıldız sembolleri bulunmaktadır ve kanatlı keçilerin üst kısımlarında yine doldurma motifleri olarak boyundan itibaren yapılan keçi başı figürleri de görülmektedir. Mühür baskı yüzeyinde görülen sahnenin benzerleri Armavir yerleşmesi ve Emre Gürçan Koleksiyonunda yer alan damga-silindir mührlerde karşımıza çıkmaktadır.

Sasani Dönemi'ne tarihlendirilen Kat. IV, Kat. V, Kat. VI ve Kat. VII'de yer alan mührerler linear tekniği kullanılarak yapılmıştır. Katalog IV'te bulunan mührün yapımında kül renginde kalsedon kullanılmıştır. Damga mührün baskı yüzeyinde sakallı olarak işlenen dört ayaklı bir hayvan üzerinde bir savaşçı ya da bir kahraman betimlenmiştir. Kahraman ya da savaşçı figürü bir elinde mızrak tutmaktadır. Figürün saçlarının bir bandana ile tutturulduğu görülmektedir. Kahraman figürünün önünde ise bir yazıt yer almaktadır, bu yazıtın kahramana ya da mührü yapan ustaya ait olduğu düşünülmektedir. Mühür baskı alanında karşılaşılan sahnenin benzer örneği British Museum'da görülmekte olup burada at üzerinde tasvir edilen figürün saçları aynı şekilde bir bandana ile tutturulmuş ve baskı yüzeyinde bir yazıt yer almaktadır. Katalog V'te yer alan mühür de aynı şekilde sarı renkli kalsedon kullanılarak yapılmıştır. Damga mührün baskı yüzeyinde stilize kanatlı koç figürü yer almaktadır. Mühür yapımında linear tekniğin uygulandığı görülmektedir. Mührün form ve sahne olarak benzer örnekleri British Museum ve Metropolitan Sanat Müzesi'nde görülmektedir. Katalog VI'da bulunan mührün yapımında linear teknik uygulanmış olup lapis lazuliden yapılmıştır. Dikdörtgen prizması şeklinde olan mühür baskı

yüzeyinde bir av sahnesi betimlenmiştir. Mührün baskı yüzeyinde bir avcı elindeki mızrakla kendisine doğru hareket halinde olan aslanı avlarken betimlenmiştir. Katalog VII’de yer alan mühür muhtemelen hematitten yapılmıştır. Linear tekniği kullanılarak biçimlendirilen mührün iki baskı yüzeyi bulunmaktadır. İlk baskı yüzeyinde tam olarak anlaşılabilen bir figür bulunmaktadır. Diğer baskı yüzünde ise geyik olduğu düşünülen bir hayvan tasviri yer almaktadır.

Mühürlerin üzerinde yer alan betimlemeler, ait oldukları dönemin, toplumların ve uygarlıkların sosyo-kültürel yapısı, idaresi, dini inançları, tarihi, düşünce yapısı hakkında fikir ve bilgi edinebilmemizi sağlayan önemli arkeolojik verilerdir. Mühürlerin üretiminde kullanılan yapım teknikleri ve malzemeler açısından hemen hemen her dönem farklılıklar göze çarpmaktadır. Bu yapım teknikleri ve malzemelere bakılarak mühürlerin tarihlendirilmesinin yapılması mümkündür. Mühürler yalnızca arkeoloji biliminin çalışma alanı olmayıp, multidisipliner bir inceleme sahasına dahil geniş bir konudur. Farklı perspektiflerden, farklı değerlendirmelerden ve yorumlamalardan beslenen bilimsel bir çalışma ürünüdür.

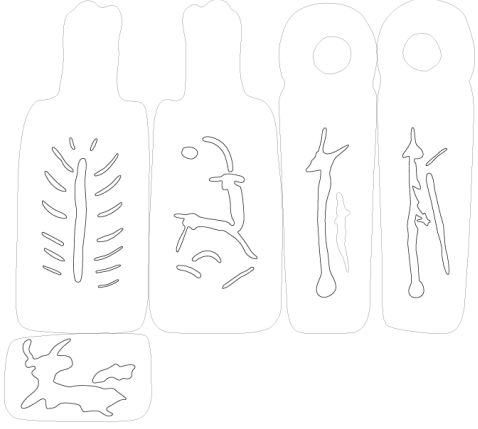

Ülkemizde bu zamana kadar arkeolojik kazılar, kaçak kazılar veya halkın bulduğu eseri müzeye satmasıyla müze envanterlerine kayıtlı binlerce mühür yer almaktadır. Bu mühürlerle alakalı bilimsel çalışmalar oldukça kısıtlıdır. Ayrıca müzede yer alan ve yayımlanmayı bekleyen mühür sayısı oldukça fazladır. Bundan ötürü yapılan bu çalışma daha sonraki mühür çalışmalarına kaynak teşkil edecek ve ışık tutacaktır. Aynı zamanda kendi dönemlerinin güzel örneklerini yansıtan bu mühürlerin bilim dünyasına kazandırılması amaçlanmıştır. Bu tez çalışması her birisi kendi dönemleri içinde oldukça güzel birer sanat eseri olan mühürlerin, Yakın Doğu Arkeolojisinde mühür alanında bundan sonra yapılacak olan çalışmalara kaynak teşkil edecek ve bu alanda önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

KATALOG

Katalog No: I

Müze Envanter No:	9.5.2012/2187	
Eserin Adı:	Damga Mühür	
Malzemesi:	Hematit	
Ölçüleri:	Yük.: 0,7 cm Çap: 0,9 cm	
Müze Geliş Şekli:	Satın Alma	
Dönemi:	Urartu	
Eserin Tanımı: Oval forma sahip olan bu damga mührün hematitten yapıldığı düşünülmektedir. Mührün yapımında linear teknik uygulanmıştır. Ayrıca mühürde boyna ya da bileğe asılabilmesi için bir ip deliği mevcuttur. Damga mührün baskı yüzeyinde mührün tahrip olmasından kaynaklı ne olduğu tam olarak belli olmamakla birlikte mitolojik bir varlık yer almaktadır. Bu mitolojik varlığın kanatlı cin ya da grifon olduğu düşünülmektedir.		
Benzerleri: Grifon figürünün benzerleri için bakınız (Işık, 2014: 174. Çizim 4), (Baş, 2019: 96. Figür 14)		

Katalog No: II

Müze Envanter No:	12.02.1995/1579	
Eserin Adı:	Damga Mühür	
Malzemesi:	Hematit	
Ölçüleri:	Yükseklik.: 2,2 cm Genişlik.: 0,9 cm	
Müzeye Geliş Şekli:	Mahkeme Kararı ile istirdat	
Dönemi:	Urartu	
Eserin Tanımı: Beş yüzlü damgalı olarak bilinen bu mühür tipik bir Urartu Dönemi mührüdür. Bu damga mühür dört yan yüz bir de alt yüz olmak üzere beş yüzden oluşan bir damga mührüdür. Muhtemelen hematitten yapılan bu mührde linear yöntem uygulanmıştır. Mühür baskı yüzeyinde sırasıyla hayat ağacı, dağ keçisi, hayvan başlı boynuzlu asa ve yanında doldurma motifi olarak eklenmiş balık, ok ve alt yüzünde ise geyik tasviri yer almaktadır.		
Benzerleri: (Pınarcık & Gökçe, 2020: 143), (Zengin, 2000: Levha XVI, Figür 60) (Kaçmaz Levent, 2016: 378)		

Katalog No: III

Müze Envanter No:	20.11.2021/2656	
Eserin Adı:	Damga Mühür	
Malzemesi:	Bronz	
Ölçüleri:	Yük.: 2,1 cm Çapı: 1,7 cm	
Müze Geliş Şekli:	Satın alma	
Dönemi:	Urartu	
Eserin Tanımı: İç bükey gövdeli çan formu damga mühür. Bronzdan yapılmış bu mührün tutamak kısmında bir ip deliği mevcuttur. Mührün yapımında linear tekniği kullanılmış olup üzerinde tek bir noktadan çıkıp dört kol ile dört noktaya bağlanan bir sembol bulunmaktadır. Bu sembolün rozet olduğu düşünülmektedir.		
Benzerleri: (Kaçmaz Levent, 2006: 36. Levha III/4), Rozet motifi için bakınız (Seidl, 2000: 119. Abb. 10)		

Katalog No: IV

Müze Envanter No:	10.2.1995/1577	
Eserin Adı:	Damga Mühür	
Malzemesi:	Kalsedon	
Ölçüleri:	Yükseklik: 2,8 cm Çap: 3,1 cm	
Müze Geliş Şekli:	Mahkeme kararı ile istirdat	
Dönemi:	Sasani	
Eserin Tanımı: Yarı küre formlu yuvarlak mührün yapımında kül rengi kalsedon kullanılmıştır. Mühür baskı yüzeyinde yer alan tasvir linear tekniği ile yapılmıştır. Damga Mührün baskı yüzeyinde sakallı olarak işlenen dört ayaklı bir hayvan üzerinde elini yukarı doğru kaldırmış bir savaşı ya da bir kahraman betimlenmiştir. Saçları bandana ile tutturulmuştur. Figürün önünde ise bir yazıt yer almaktadır. Bu yazıtın kahramana ya da mührü yapan ustaya ait olduğu düşünülmektedir.		
Benzerleri: https://www.britishmuseum.org/collection/term/BIB909 , Mühür formunun benzer örneği için bakınız (Eliüşük, 2019: 87. Şekil 2), (Ritter, 2017: 279. Fig. 2)		

Katalog No: V

Müze Envanter No:	11.2.1995/1578	
Eserin Adı:	Damga Mühür	
Malzemesi:	Sarı renkli Kalsedon	
Ölçüleri:	Yükseklik: 1,8 cm Mühür yüzü: Oval 2,7x1,8	
Müzeye Geliş Şekli:	Mahkeme kararı ile istirdat	
Dönemi:	Sasani	

Eserin Tanımı: Sasani dönemine tarihlendirilen bu mühür elipsoid biçiminde üstü ise kubbe şeklinde tasarlanmıştır. Yapımında linear tekniği uygulanan bu mühür sarı renkli kalsedondan yapılmıştır. Damga mührün baskı yüzeyinde stilize kanatlı koç figürü yer almaktadır. Ayrıca mührün ortasında boyna ya da bileğe asılabilmesi için bir ip deliği bulunmaktadır.

Benzerleri: Mühür benzer örneği için bakınız. (Brunner, 1978: 94)

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/323562>

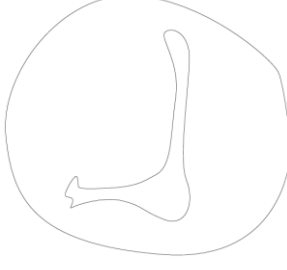
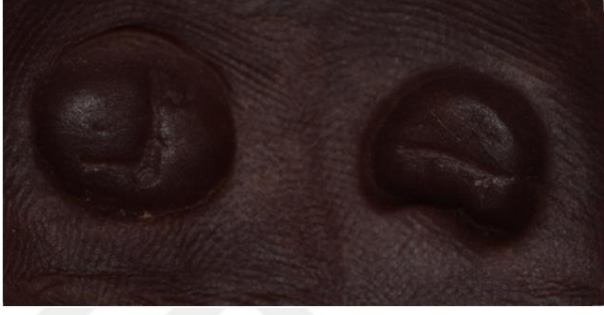

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1967-0220-390

<https://www.brooklynmuseum.org/opencollection/objects/101591>

Katalog No: VI

Müze Envanter No:	8.5.2012/2186	
Eserin Adı:	Damga Mühür	
Malzemesi:	Lapis lazuli	
Ölçüleri:	Uzunluk: 1,7 cm	
Müze Geliş Şekli:	Satın alma	
Dönemi:	Sasani	
Eserin Tanımı: Dikdörtgen prizması şeklinde olan bu damga mühür Sasani Dönemi'ne tarihlendirilmiştir. Mührün üst kısmında bileğe ya da boyna asılabilmesi için bir ip deliği mevcuttur. Mührün yapımında linear teknik uygulanarak malzeme olarak lapis lazuli kullanılmıştır. Mühür baskı yüzeyinde bir av sahnesi betimlenmiştir. Burada betimlenen sahnede avcı figürü kendisine doğru hareket halinde olan aslanı mızrak ile avlarken betimlenmiştir.		
Benzerleri: Mühür baskı yüzeyinde betimlenen aslan avı sahnesi için bakınız. (Garrison, 1991: 9. Fig. 13), (Almagor, 2021: 9. Fig. 5), (Ghasemi, 2022: 64. Fig. 10)		

Katalog No: VII

Müze Envanter No:	4.1.964/67	
Eserin Adı:	Damga Mühür	
Malzemesi:	Hematit	
Ölçüleri:	Yükseklik: 1,4 cm Çap: 1,1 cm	
Müze Geliş Şekli:	Satın alma	
Dönemi:	Sasani	

Eserin Tanımı: Hematitten yapılan bu mührün alt ve üstünde iki adet baskı yüzeyi bulunmaktadır. Orta kısmında bir ip deliği mevcuttur. Baskı yüzeylerinde aşınma ve tahribat söz konusudur. Mühür aşındığından bir baskı yüzeyinde yer alan figür tam anlamıyla anlaşılammaktadır. Diğer baskı yüzeyinde geyik olduğu düşünülen bir tasvir yer almaktadır.

Benzerleri: Baskı yüzeyinde yer alan balık figürü için bakınız. <https://www.brooklynmuseum.org/opencollection/objects/101599>, Mühür baskı yüzeyinde bulunan geyik olduğu düşünülen figür için bakınız. <https://www.brooklynmuseum.org/opencollection/objects/101589>.

Katalog No: VIII

Müze Envanter No:	24.3.2013/2248	
Eserin Adı:	Silindir Mühür	
Malzemesi:	Frit Kireçtaşı	
Ölçüleri:	Yük.: 2,4 cm Çap: 1,1 cm	
Müze Geliş Şekli:	Mahkeme kararı ile istirdat	
Dönemi:	Mitanni veya Orta Asur	
Eserin Tanımı: Linear ve matkap tekniği uygulanan mühürde aşınmaların olduğu görülmektedir. Mühür baskı alanında üç sıra halinde çivi yazısı ile yazılmış bir yazıt yer almaktadır. Dördüncü bölümde yaba bulunan mızrağa diz çökmüş bir figür yapılmıştır. Altta yer alan figür ise tam olarak anlaşılamamaktadır.		
Benzerleri: (Badalian & Avetisyan, 2007: 41. Pl IV)		

Katalog No: IX

Müze Envanter No:	25.3.2013/2249	
Eserin Adı:	Silindir Mühür	
Malzemesi:	Frit Kireçtaşı	
Ölçüleri:	Yük: 2,4 cm Çap: 1,0 cm	
Müze Geliş Şekli:	Mahkeme kararı ile istirdat	
Dönemi:	Mitanni	
Eserin Tanımı: Yapımında linear ve matkap tekniği kullanılmış olan bu mühür ciddi anlamda aşındığı için baskı yüzeyinde yer alan betimler ayırt edilememektedir. Ancak mührün baskı yüzeyinde bitkisel motif (hayat ağacı) olduğu görülmektedir. Hayat ağacının etrafında yer alan diğer betimlemeler anlaşılammaktadır. Tam anlamıyla ayırt edilemeyen figürlerin hayat ağacı yanında oturan bir figür ile bir hayvan olduğu düşünülmektedir.		
Benzerleri: (Teissier, 1984: Kat. 280. Fig. 571) https://www.metmuseum.org/art/collection/search/327196		

Katalog No: X

Müze Envanter No:	19.11.2021/2655	
Eserin Adı:	Silindir Mühür	
Malzemesi:	Siyah Renkte Taş	
Ölçüleri:	Uzunluk: 2,4 cm Kalınlık: 1,4 cm	
Müze Geliş Şekli:	Satın alma	
Dönemi:	Urartu	
Eserin Tanımı: Mühür linear tekniği kullanılarak yapılmıştır. Silindir mührün baskı yüzeyinde stilize bir hayat ağacının solunda kanatlı keçi, sağında ise kanatlı boğa tasviri yer almaktadır. Doldurma motifi olarak hilal, yıldız ve boyundan itibaren yapılmış keçi başı bulunmaktadır.		
Benzerleri: Mühür baskı yüzeyinde yer alan betimlerin benzeri için bakınız. (Türkteki, 2022: Kat. 96), (Yengibaryan, 2019: 82. Fig. 2/5)		

KAYNAKÇA

- Akın, E. Kavak, O. (2022). “Antik Dönemde Değerli Taşların Kullanımı ve Ticareti”, O. Kavak & Y. K. Haspolat (Ed.). *Farklı Yaklaşımlarla Madenler ve Değerli Taşlar*, (s. 526-533), Ankara: Orient Yayınları.
- Akkermans, P. M. M. G. Schwart, G. M. (2004). *The Archaeology of Syria: From Complex Hunter-Gatherers to Early Urban Societies (C. 16 000 – 300 BC)*, Leiden, National Museum of Antiquities.
- Almagor, E. (2021). “The Horse and the Lion in Achaemenid Persia: Representations of a Duality”, *Arts*, 10: s. 2-35.
- Atakuman, Ç. (2015) “Domuztepe’de Bulunan Halaf Dönemi Mühürlerinin Tipolojik Özellikleri ve Sosyal İşlevleri”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 32/1: s. 59-92.
- Avcı, A. (2013). *Mezopotamya Silindir Mühürlerindeki Kutsal Ağaç Motifleri*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.
- Ayvazian, A. (2004). “Ritual Scenes In Urartian Glyptic”, *Ilimu*, 7: s. 123-130.
- Badalian, R. S. Avetisyan, P. S. (2007). *Bronze and Early Iron Age Archaeological Sites in Armenia I: Mt. Aragats and its Surrounding Region (Bar International Series 1697)*, Oxford, Archaeopress.
- Basmaz, G. (2011). *M.Ö. 3000-M.Ö. 500 Yılları Arasında Anadolu Uygarlıklarında Kullanılan Mühürler ve Seramiğin Mühürlerdeki Yeri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- Baş, A. (2019). “İran Örnekleri Işığında Urartu Mühür Sanatı”, V. Keleş & H. Kasapoğlu & H. E. Ergürer & E. Çelikbaş & A. Yılmaz (Ed.). *Cevat Başaran’a 60. Yaş Armağanı*, (s. 79-98), Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları
- Belli, O. (1982). “Urartuşar’da Hayat Ağacı İnancı”, *Anadolu Araştırmaları*, 8: s. 237-246.

- Black, J. Green, A. (1992). *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia*, Londra, The British Museum Press.
- Black, J. Green, A. (2003). *Mezopotamya Mitoloji Sözlüğü Tanrular İfritler Semboller*, (Çev. N. Hasgül), İstanbul, Aram Yayıncılık.
- Boehmer, R.M. (1965). *Die Entwicklung Det Glyptik Während Der Akkad-Zeit*. Berlin.
- Brunner, C. J. (1978). *Sasanian Stamp Seals In The Metropolitan Museum Of Art*, New York, The Metropolitan Museum Of Art.
- Buchanan, B. (1981). *Early Near Eastern In The Yale Babylonian Collection*, New Haven and London, Yale University Press.
- Collon, D. (1987). *Fist Impressions: Cylinder Seals In The Ancient Near East*, London, British Museum Publications.
- Collon, D. (1990). *Interpreting The Past Near Eastern Seals*, London, British Museum. s. 11-17.
- Coşkun, İ. Kılıç, N. (2020). “Erken Tunç Çağı’nda (MÖ 3000-2000) Anadolu’da Çeç Mühürleri”, Sadık Erol Er (Ed.). *Güncel Sosyal Bilimler Araştırmaları*, Ankara, Akademisyen Yayınevi Bilimler Araştırmalar Kitabı, s. 171-180.
- Çilingiroğlu, Ç. (2009). “Of Stamps, Loom Weights and Spindle Whorls: Contextual Evidence on the Function(s) of Neolithic Stamps From Ulucak, İzmir, Turkey”, *Journal Of Mediterranean Archaeology*, 22: s. 3-27.
- Darandeli, A. F. (2022). *Arkeolojik Kazılar Işığında Hurri Mitannilerin Önasya Arkeolojisindeki Yeri ve Önemi*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep.
- Darga, A. M. (1992). *Hitit Sanatı*, İstanbul, Anadolu Sanat Yayınları.
- Dede, M. G. (2014). *Anadolu’da Bulunmuş Eski Tunç Çağı’na Ait Silindir ve Damga Mühürler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

- Dinç, M. Ç. (2023). *Erzurum İli Köprüköy İlçesinde Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars.
- Dinçer, N. (1943). “Anadolu Damga Mühürleri”, *A.D.T.C. Fakültesi Dergisi*, 2/1: s. 73-81
- Dinçol, A. (1997). “Hitit Mühürçülüğü”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, (II: 1316-1317), İstanbul.
- Dinçol, A. Alparslan, M. (2013). “Hitit Mühürçülüğü (Gliptik)”, M. Doğan Alparsalan & M. Alparslan (Ed.). *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*, (s. 392-404), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dinçol, A. Dinçol, B. (2002). “Büyükler, Persler, Beyler: Mühürleri Işığında İmparatorluk Yönetiminin Zirvesindekiler”, *Hititler ve Hitit İmparatorluğu 1000 Tanrılı Halk*. s. 428-431.
- Dokuzer, Ş. (2015). *Kıymetli Taşlar ve İnceleme Yöntemleri (Gemoloji)*, Niğde Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Niğde.
- Duman, B. (2023). *Mardin Müzesi'nden Bir Grup Silindir Mühürün Anadolu ve Yakınoğu'daki Benzerleriyle Karşılaştırılması*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Eisen, G. A. (1940). *Ancient Oriental Cylinder And Other Seals: With A Descriptiob Of The Collection Of Mrs. William H. Moore*, Chicago, The University Of Chicago Oriental Institute Publications.
- Eliüşük, M. (2019). “Hasankeyf'te Arkeolojik Kazılarda Ele Geçen Bir Mühür ve Düşündürdükleri”, *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, 20: s. 84-93.
- Eraslan, Ş. (2013). “Antik Sanatta Efsanevi Bir Yaratık: Grifon”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 144: s. 69-79.
- Erin, M. (2023). *Mardin Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Silindir Mühür*, Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Batman.

- Erkanal, A. (1997). “Mühür”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, (II: 1314-1316), İstanbul.
- Esin, U. (2002). “Değirmentepe”, *ArkeoAtlas II*. s. 118.
- Fiandra, E. (2003). “Mühürler, Kil Mühür Baskıları”, *ArkeoAtlas II*, s. 32-34.
- Garrison, M. B. (1991). “Seals and the elite at Persepolis: some observations on early Achaemenid Persian art”, *Ars Orientalis*, 21: s. 1-29.
- Ghasemi, P. (2022). “Two Sasanian Rock Reliefs Of The King Combatting A Lion”, *Historia I Swiat*, 11: s. 49-70.
- Gorelick, L. Gwinnett, A. J. (1981). “The Origin and Development Of The Ancient Near Eastern Cylinder Seal”, *Expedition*, s. 17-30.
- Güney, A. (2014). *Anadolu’da Başlangıcından MÖ. I. Binin Sonuna Kadar Hayvan Biçimli Damga Mühürler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Işık, K. (2014). “Van Kalesi Höyüğü Kazılarında Keşfedilen Urartu Yazılı Belgeleri”, *Colloquium Anatolicum*, 13: s. 173-183.
- Işıklı, M. Bailey, J. (2018). “The Inanity of Political Borders in Archaeology in Light of a Striking Group of Artefacts from the Turkish/Armenian Borderland”, A. Batmaz & G. Bedianashvili & A. Michalewicz & A. Robinson (Ed.). *Studies on the Archaeology of the Ancient Near East in Honour of Antonio Sagona*, (s. 499-520), Paris.
- İşbilir Aydın, B. (2007). *Kimlik Betimleyici Tasarımlar: Mühürler*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas.
- Kaçmaz Levent, E. (2006). *Diyarbakır Arkeoloji Müzesi’ndeki Urartu Damga Mühürleri*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van.
- Kaçmaz Levent, E. (2015). “Diyarbakır Arkeoloji Müzesi’nden “Antitetik Duran Kartal” Betimli Bir Urartu Damga Mühürü”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10: s. 394-399.

- Kaçmaz Levent, E. (2016). “Diyarbakır Müzesine Satın Alma Yoluyla Gelen Yarım Küre Formlu Bir Urartu Damga Mühüründen Yola Çıkararak Urartu Mühürleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi* 2/1: s. 368-378.
- Kavak, A. (2020). “Eski Mezopotamya’da Silindir Mührün Gelişimi”, *Turkish Studies-Historical Analysis*, 15/1: s. 124-134.
- Kavak, A. (2020). “Yeni Asur Döneminde Silindir Mühürler Üzerinde Çizgisel Üslupta Betimlenen Mücadele, Hayat Ağacı, Savaş Arabası Ziyafet Sahneleri”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 101: s. 135-143.
- Koçak, G. (1996). *Sümer Silindir Mühür Resimleri*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanatta Yeterlilik Tezi, Eskişehir.
- Kulakoğlu, F. (2011). “Kültepe Kaniş-Karumu: Anadolu’nun En Eski Uluslararası Ticaret Merkezi”, F. Kulakoğlu & S. Kangal (Ed.). *Anadolu’nun Önsözü Kültepe Kaniş-Karumu: Asurlular İstanbul’da*, (s. 40-51), İstanbul: Kayseri Büyük Şehir Belediyesi Kültür Yayınları
- Kulakoğlu, F. (2018). “Kaniş Karumu: Eski Asur Ticaretinin Anadoludaki Başkenti”, K. Köroğlu & S. F. Köroğlu (Ed.). *Asurlular/Dicle’den Toroslar’a Tanrı Assur’un Krallığı*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Kutlu, D. (2023). *Batı Anadolu’da Geç Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı Damga Mühürleri*, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Burdur.
- Martin, R. A. (1940). *Ancient Seals Of The Near East*, Chicago, (No Title).
- Morkoç, A. N. Uyanık, H. (2021). “Tunç Çağı’nda Mezopotamya ve Mısır İlişkileri Bağlamında Lapis Lazuli”, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 4: s. 1785-1799.
- Niederreiter, Z. (2020). *Catalogue Of The Cylinder Seals In The Royal Museum Of Art and History I Neo-Assyrian and Neo-Babylonian Periods (Circa 1000-500 B.C.)*, Budapeşte, Eötvös University Press.

- Okatan, M. H. (2019). *Seyitömer Höyük Erken Tunç Çağı III Silindir Mühürleri*, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.
- Örnek, D. (2020). “Telkari ve Mühür (Gliptik) Sanatı Açısından Cumhurbaşkanlığı Mührü”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 111: s. 232-239.
- Özbay Candan, E. (2022). *Nebiköy (Tokat) Kalsedonlarının Mineralojik-Petrografik İncelemesi ve Gemolojik Özellikleri*, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir.
- Özdemir, B. (2019). *Halûk Perk Müzesi’nden Bir Grup Damga Mühür*, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tez, Kütahya.
- Özdemir, B. Kortanoğul, M. S. (2020). “Halûk Perk Müzesi’nden Bir Grup Damga Mührün Değerlendirilmesi”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (20): s. 175-203.
- Özgüç, N. (1968). *Kaniş Karum’u Ib Katı Mühürleri ve Mühür Baskıları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özgüç, T. (2005). *Kültepe-Kaniş/Neşa*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Özkan, S. (1991). *Kültepe Mühür Baskılarında Eski Asur Üslubu*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Özkan, S. (1992). “Two Seal Impressions of the Old Assyrian Kings”, FsNÖzgüç, Ankara.
- Özkan, S. (2011). “Eski Anadolu’da Kuvars Taşı İşlemciliği”, s. 263-726.
- Özkan, S. (2011). “Kaniş’te Mühür Sanatı”, F. Kulakoğlu & S. Kangal (Ed.). *Anadolu’nun Önsözü Kültepe Kaniş-Karumu: Asurlular İstanbul’da*, (s. 148-153), İstanbul: Kayseri Büyük Şehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Özkan, S. (2022). *Eski Anadolu Mühür Sanatı*, Ankara, Akademisyen Kitabevi.
- Öztürk, G. (2019). *Yeni Kazılar Işığında M.Ö. 3. Binyıl’ın Sonunda ve M.Ö. 2. Binyıl’ın Sonuna Başında Kültepe Mühür ve Mühür Baskıları*, Ankara

- Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Pınarcık, P. Gökçe, B. (2020). “Elâzığ Müzesi’nde Bir Grup Urartu Mühürü”, *Seleucia*, X: s. 127-153.
- Pittman, H. (1995). “Cylinder Seals and Scarabs in the Ancient Near East”, Jack M. Sasson (Ed.). *Civilization Of The Ancient Near East*, (s. 1589-1603), New York.
- Pittman, H. (2003) “Son Kalkolitik Çağ Mühürleri”, *Arkeoatlas II*, İstanbul.
- Pittman, H. (2013). “Seals And Sealings In The Sumerian World”, H. Crawford (Ed.). *The Sumerian World*, (s. 319-341), London and New York.
- Pittman, H. Aruz, J. (1987). *Ancient Art In Miniature: Near Eastern Seals From The Collection of Martin And Sarah Cherkasky*, New York, The Metropolitan Museum of Art.
- Porada, E. (1993). “Why Cylinder Seals? Engraved Cylindrical Seal Stones Of The Ancient Near East”, *Fourth to First Millennium B.C.*, 4: s. 563-582.
- Ritter, N. C. (2017). “Gemstones in Pre-Islamic Persia: Social and Symbolic Meanings of Sasanian Seals”, A. Hilgner & S. Greiff & D. Quats (Ed.). *In: Gemstones in the first Millennium AD: Mines, Trade, Workshops and Symbolism*, (s. 277-292), Mainz, Romisch-Germanisches Zentralmuseum
- Saltuk, S. (1997). *Arkeoloji Sözlüğü*, İstanbul, İnkılap Kitabevi.
- Seidl, U. (2000) “Ein Marmorsockel aus Toprakkale”, *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici*, 42/1: s. 103-124.
- Sevin, V. (2003). *Eski Anadolu ve Trakya Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Sezen, G. (2015). *M.Ö. I. Bin’de Anadolu’da Geç Asur ve Geç Babil Mühürleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Sogona, A. Zimansky, P. (2015). *Arkeolojik Veriler Işığında Türkiye’nin En Eski Kültürleri MÖ 1.000.000 – 550*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

- Şen, D. (2023). *Urartu Sanatında Grifon*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van.
- Teissier, B. (1984). *Ancient Near Eastern Cylinder Seals From The Marcopoli Collection*, London. University of California Press.
- Tekin, H. (2017). “Hakemi Use’den Bir Pintadera”, S. Özkan & H. Hüryılmaz & Atila Türker (Ed.). *Samsat’tan Acemhöyük’e Eski Uygarlıkların İzinde Aliye Öztan’a Armağan*, (s. 231-238), İzmir: Ege Üniversitesi Rektörlüğü Basımevi Müdürlüğü.
- Türkcan, A. U. (2006). “Çatalhöyük Damga Mühürleri”, Mine Haydaroğlu (Ed.). *Topraktan Sonsuzluğa Çatalhöyük*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, s. 45-49.
- Türkmen, A. N. (2019). *Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda Kültepe Mühür ve Mühür Baskıları Üzerinde Sunak Tasvirleri*, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Türkteki, M. (2022). *Taşa Kazınan Sanat Emre Gürcan Koleksiyonu Damga ve Silindir Mühürleri*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Umurtak, G. (1999-2000). “Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağlar’da Burdur-Antalya Bölgesi Mühürcülüğü Üzerine Bazı Gözlemler”, ADALYA, 4: s. 1-19.
- Yağcı, G. (2010). *İstanbul Arkeoloji Müzeleri’nde Saklanmakta Olan Kalkolitik Çağ’a Ait Bir Grup Mühür*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Yağcı, R. (1996). *Anadolu Medeniyetler Müzesi Koleksiyonundaki Geç Asur-Yeni Babil, Akamenid Damga Mühürleri*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Yazgın, Y. (2017). *Kıbrık Arkeolojik Silindir Mühürlerinin Analizi ve Baskı Resme Yansımaları*, Yakındoğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Lefkoşa.
- Yazgın, Y. (2021). “Kıbrıs Arkeolojik Silindir Mühür Görsellerinin Analizi”, *Euroasia Journal Of Social Sciences & Humanities*, 3: s. 10-26.
- Yıldız Köse, B. (2020). “Frigler’de Mühürcülük”, K. S. Girginer & G. Dardeniz & A. Gerçek & F. Erhan & E. Genç & İ. Tuğcu & Ö. Oyman Girginer & M. C.

- Fırat & H. Gerçek & M. F. Tufan (Ed.). *Mors Immatura Amanosların Gölgesinde Hayriye Akıl Anı Kitabı*, (s. 515-529), İstanbul: Ege Yayınları.
- Yıldız. B. (2010). *Frig Dönemi Mühür ve Mühür Baskıları*, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.
- Yengibaryan, N. (2019). “Seals From Argishtikhinili-Armavir”, *Aramazd: Armenian Journal Of Near Eastern Studies*, 2: s. 82-100.
- Yinesor Demir, J. S. (2008). *Gaziantep Arkeoloji Müzesinde Sergilenen Yüzükler ve Yüzük Taşları*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- Yücel, Ç. (2020). “Diyarbakır Arkeoloji Müzesi’nden Bir Grup Silindir Mühür”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 165: s. 1-12.
- Yücel, Ç. Parıltı, U. (2020). “A Group Of Cylinder Seals From The Diyarbakır Museum”, *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15: s. 32-56.
- Yücel, M. (2013). *Erken Dönem Sasani Tarihi ve Sikkeleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Yüksel, C. K. (2017). *Neolitik Dönemden Erken Tunç Çağı Sonuna Kadar Batı Anadolu’da Mühürlerin Gelişimi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Zengin, O. (2000). *Van Müzesine Satın Alma Yoluyla Gelen Urartu Mühürleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

E- KAYNAKLAR

<https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim Tarihi 10.01.2024).

<https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim Tarihi 22.01.2024).

<https://www.britishmuseum.org/collection/term/BIB909>, (Erişim Tarihi 11.07.2024).

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/323562>, (Erişim Tarihi 11.07.2024).

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1967-0220-390, (Erişim Tarihi 12.07.2024).

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/327196>, (Erişim Tarihi 13.07.2024).

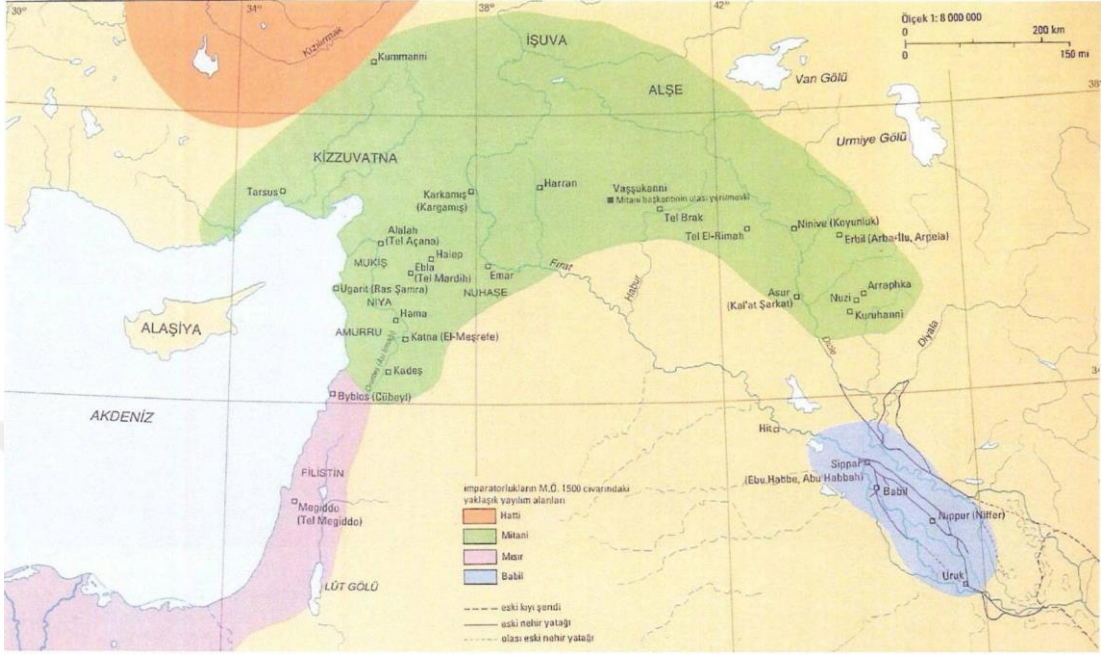
<https://www.brooklynmuseum.org/opencollection/objects/101599>, (Erişim Tarihi 15.07.2024).

<https://www.brooklynmuseum.org/opencollection/objects/101589>. (Erişim Tarihi 15.07.2024).

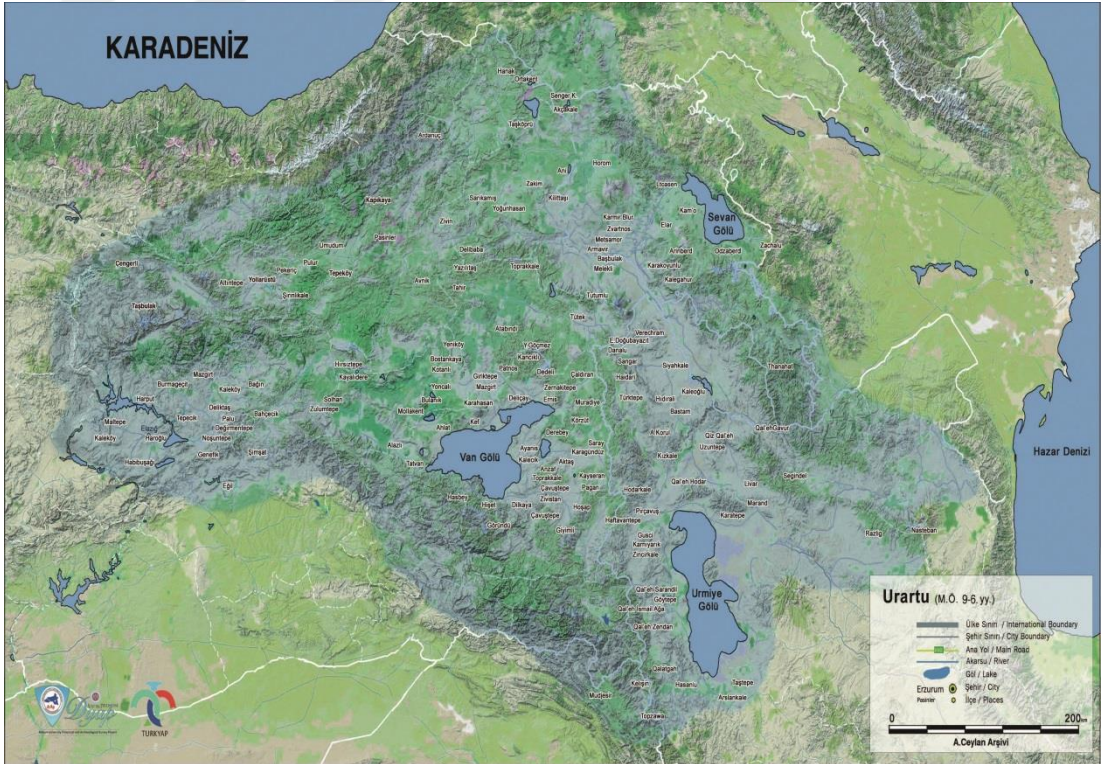
<https://www.brooklynmuseum.org/opencollection/objects/101591>. (Erişim Tarihi 15.07.2024)

EKLER

Haritalar

Harita 1: Hurri-Mitanni Devleti (Darandeli, 2022: 184)

Harita 2: Urartu Yayılım Alanı (A. Ceylan Arşivinden, Dinç, 2023: 83)

Harita 3: Sasani Yayılım Alanı (Yücel, 2013: 209)

Resimler

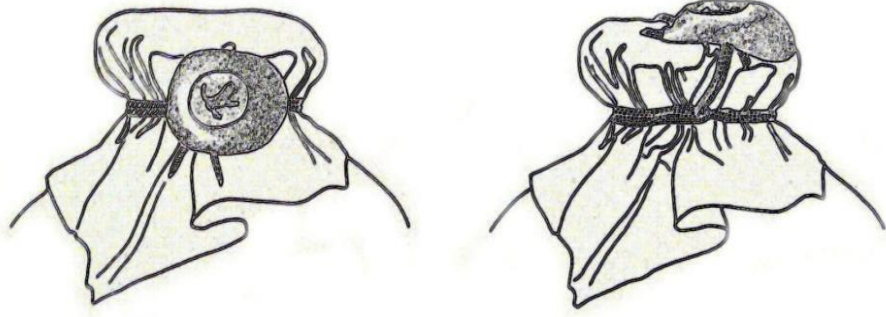
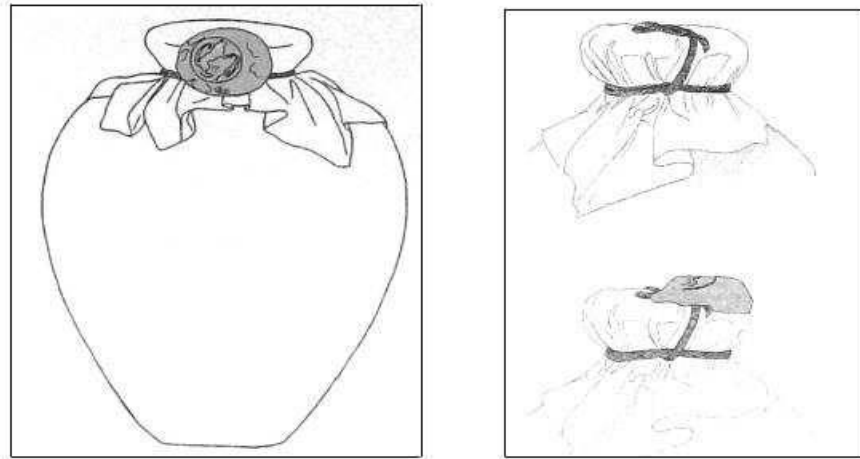
Resim 1: Mühür Baskı Örneği (Pittman, 2003: 35)

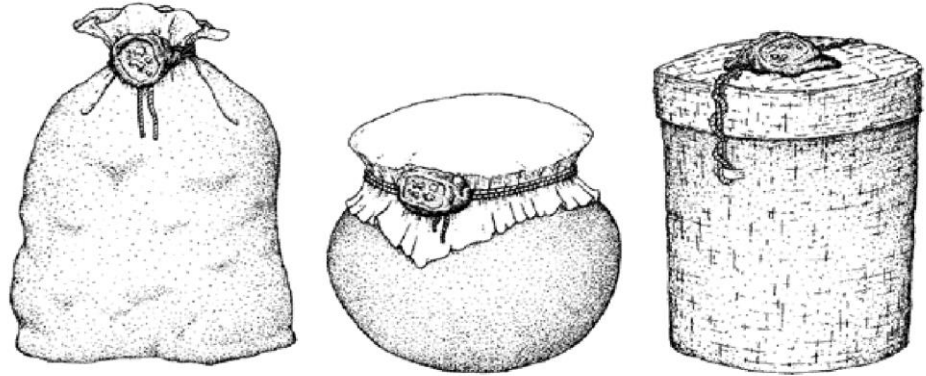
Resim 2: Kültepe'den mühür baskılı iki değişik tipte bulla (Özkan, 2010: 150)

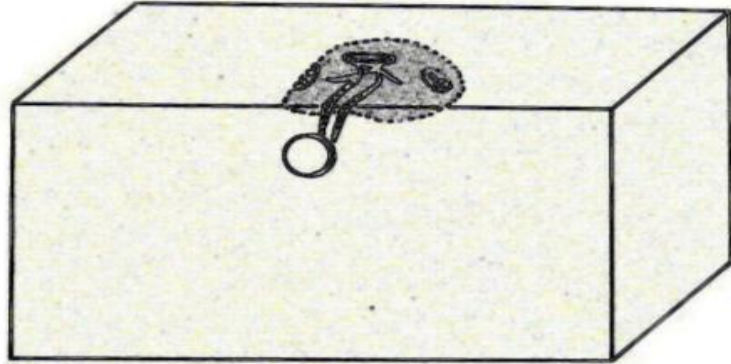
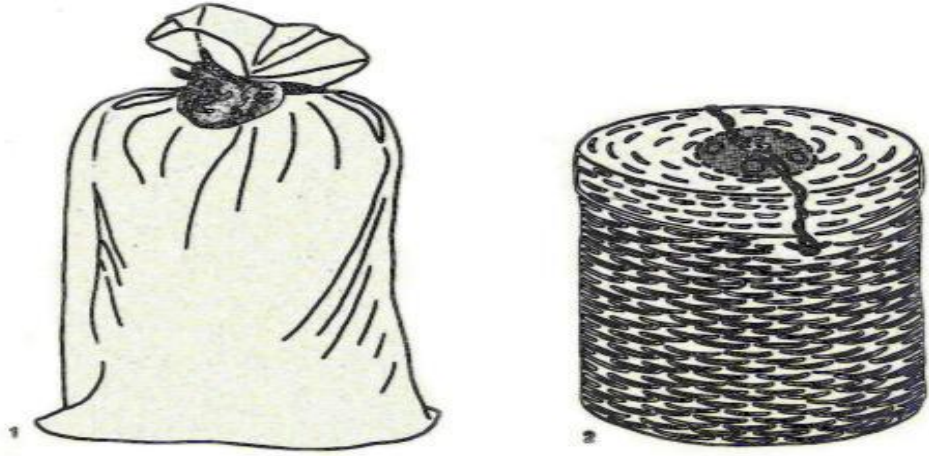
Resim 3: Sepetin mühürlenmesi işlemi (Basmaz, 2011: 4)

Resim 4: Küplerin mühürlenmesi işlemi (Basmaz, 2011: 8)

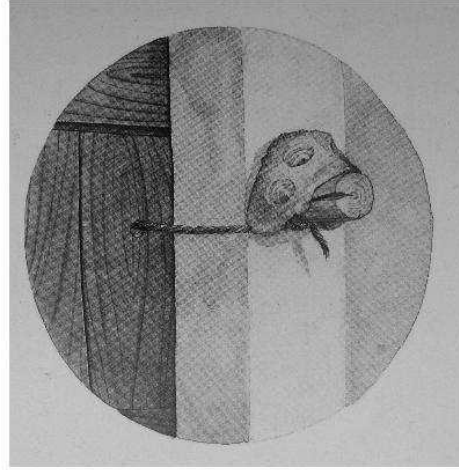
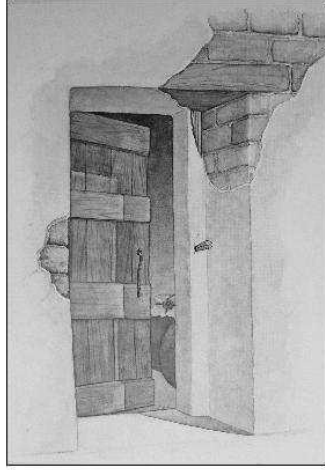
Resim 5: Ürün depolama malzemelerini güvence altına almak amacıyla yapılan damgalama işlemi (Akkermans & Schwartz, 2004: 140)

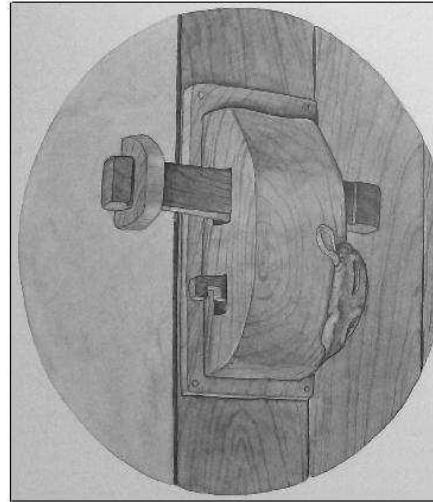
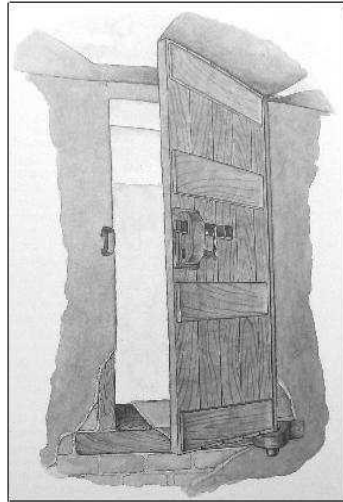
Resim 6: Çuval, eşya, sepet ve küplerin mühürleme işlemi

Resim 7: Çuval ve küplerin mühürlenmesini gösteren resimleme (Basmaz, 2011: 7)

Resim 8: Kapı üzerinde yapılan mühürleme işlemi (Basmaz, 2011: 6)

Resim 9: Kapı kilidi üzerine yapılan mühürleme işlemi (Basmaz, 2011: 6)

Resim 10: Kültepe'den zarf üzeri mühür baskısı (Özkan, 2010, 150)

Kuvars

Ametist

Kalsedon

Akik

Lapis Lazuli

Hematit

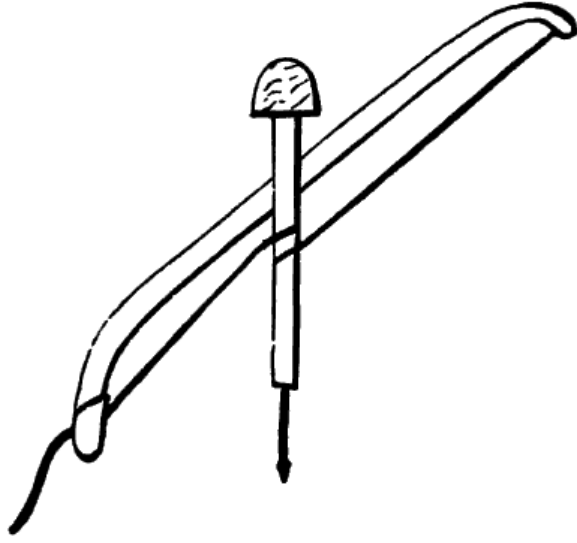
Resim 11: Mühürlerin üretiminde kullanılan bazı yarı değerli taşlar (Dokuzer, 2015: 46-63)

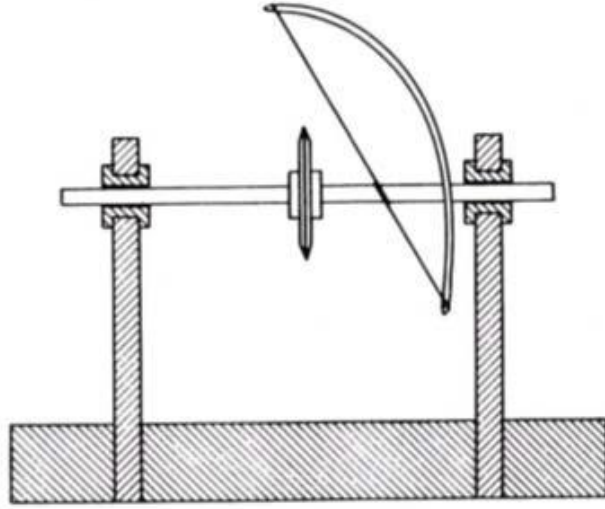
Resim 12: Gem mühür örneği (Basmaz, 2011: 14)

Resim 13: Kameo mühür örneği (Basmaz, 2011: 13)

Resim 14: Yaylı matkap Örneği (Küçükkavas, 2019: 51)

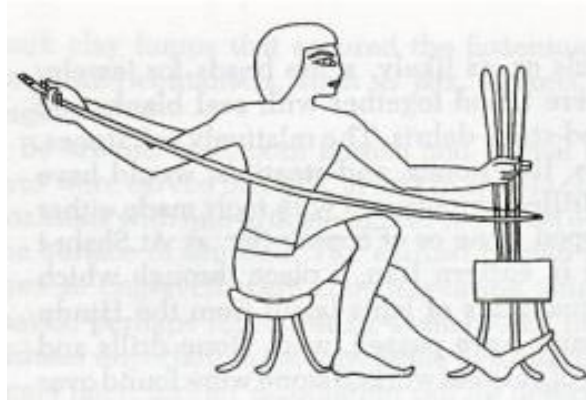
Resim 15: Kesim Çarkı (Küçükkavas, 2019: 51)

Sakkara Ty Mezarı'ndan duvar resmi

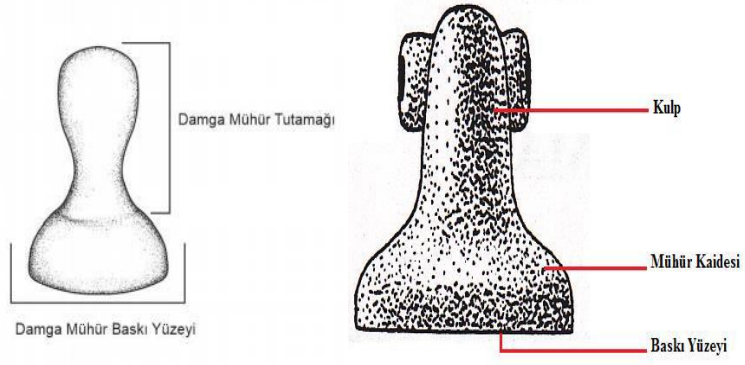

Mısır'an duvar resmi

Rekhmira Mezarı'ndan duvar resmi

Resim 16: Thebes'te Rekh-mire'nin mezarındaki duvar resimleri üzerinde yer alan sahnede yay matkabının kullanımı tasvir edilmiştir. Sakkara'daki duvar resminde oturan bir erkek figür elindeki matkap ile mühür yaparken resmedilmiştir. (Gorelick & Gwinnet, 1981: 24)

Resim 17: Damga mühür çizimi (Karataş Yüksel, 2017: 19)

Resim 18: Tutamaksız Damga mühür örneği (Kaçmaz Levent, 2007: 59)

Resim 19: Tutamaklı Damga mühür örneği (Türkmen, 2019: 17)

Resim 20: Silindir Mühür örneği (Türkmen, 2019: 19)

Resim 21: Eski Asur Grubu silindir mühür örneği (Özkan, 2010: 149)

Resim 22: Eski Babil Grubu silindir mühür örneği (Özkan, 2010: 150)

Resim 23: Eski Suriye Grubu silindir mühür örneği (Özkan, 2010: 150)

Resim 24: Yerli Anadolu Grubu silindir mühür örneği (Özkan, 2010: 149)

Resim 25: Tarsus Mührü (Çekiç başlı mühür örneği) (Darga, 1992: 70)

Resim 26: III. Mursili'ye ait mühür baskısı (Dinçol & Alparslan, 2013: 393)

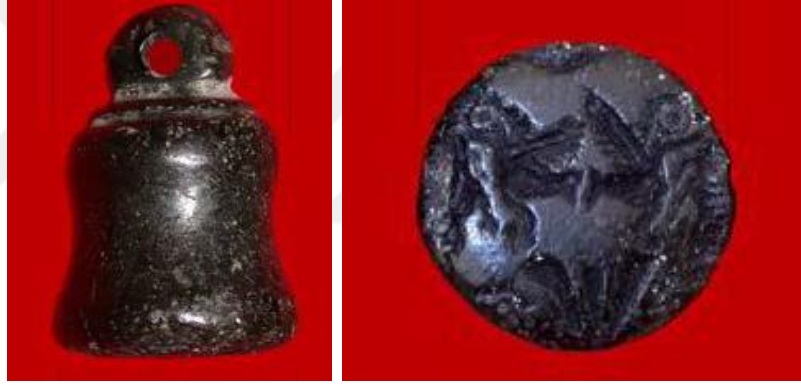
Resim 27: II. Mursili'ye ait bir mührün çizimi (Dinçol & Alparslan, 2013: 401)

Resim 28: Frig Dönemi yaban keçisi veya geyik biçimli tutamaklı damga mühür
(Yıldız Köse, 2020: 526)

Resim 29: Silindir damga (kompozit) mühür örneği (Özkan, 2010: 150)

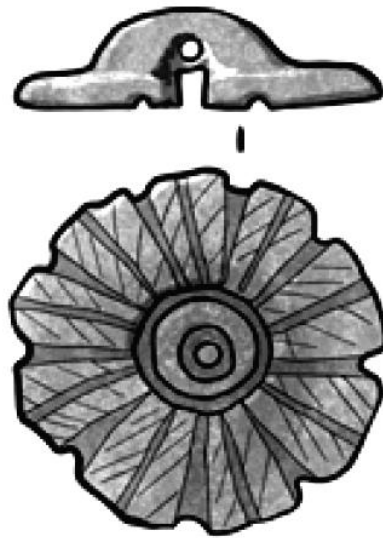
Resim 30: Çan biçimli Urartu damga mühür örneği (Kaçmaz Levent, 2015: 399)

Resim 31: Urartu Dönemi silindir mühür örneği (Pınarcık & Gökçe, 2020: 149)

Resim 32: Urartu Dönemi beş yüzlü damga mühür örneği (Pınarcık & Gökçe, 2020: 148)

Resim 33: Halaf Dönemi damga mühür örneği (Atakuman, 2015: 65)

Resim 34: Geç Uruk Dönemi silindir mühür örneği (Pittman & Aruz, 1987: 53)

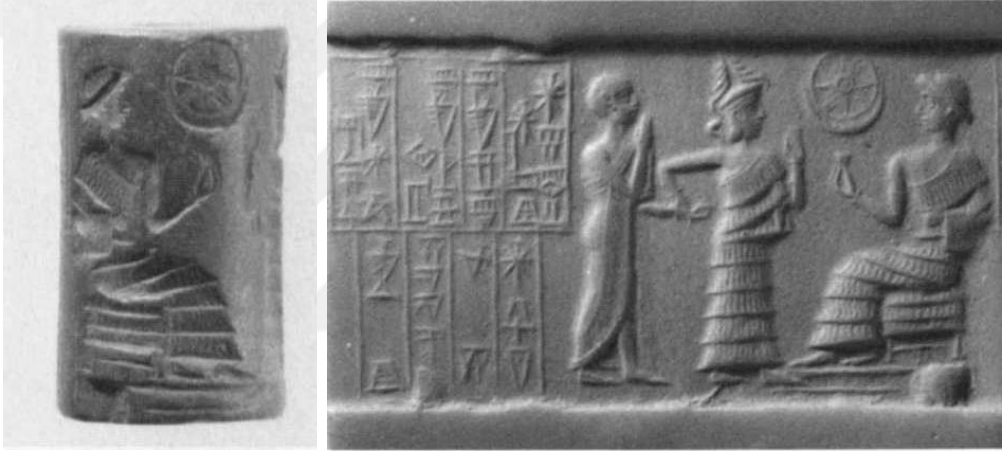
Resim 35: Cemdet Nasr Dönemi silindir mühür örneği (Pittman & Aruz, 1987: 53)

Resim 36: Er Hanedanlar Dönemi silindir mühür örneği (Martin, 1940: 3)

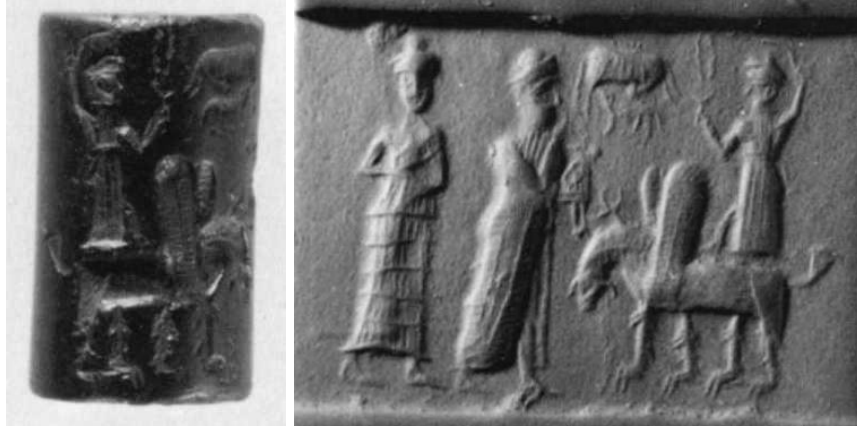
Resim 37: Akkad Dönemi silindir mühür örneği (Pittman & Aruz, 1987: 56)

Resim 38: III. Ur Dönemi silindir mühür örneği (Pittman & Aruz, 1987: 56)

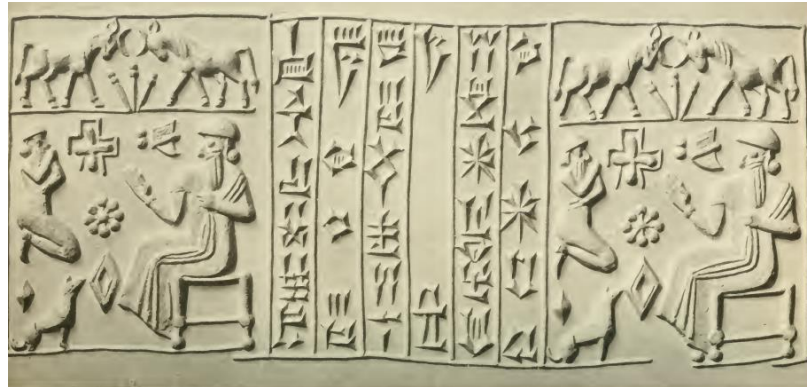
Resim 39: İsin/Larsa Dönemi silindir mühür örneği (Collon, 1987: 45)

Resim 40: Eski Babil Dönemi silindir mühür örneği (Pittman & Aruz, 1987: 59)

Resim 41: Eski Asur Dönemi silindir mühür örneği (Teissier, 1984: Kat. 208-382)

Resim 42: Kassit Dönemi silindir mühür örneği (Martin, 1940: 9)

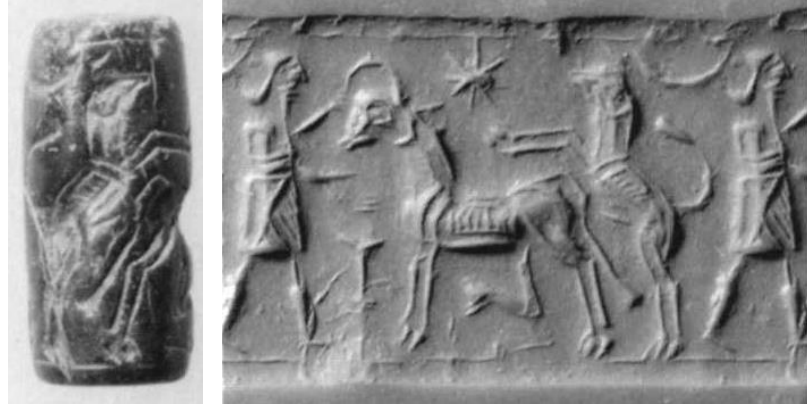
Resim 43: Mitanni Dönemi silindir mühür örneği (Collon, 1987: 64)

Resim 44: Mitanni Dönemi silindir mühür örneği (Işıklı & Bailey, 2018: 513)

Resim 45: Orta Asur Dönemi silindir mühür örneği (Martin, 1940: 11)

Resim 46: Yeni Asur Dönemi silindir mühür örneği (Pittman & Aruz, 1987: 69)

Resim 47: Yeni Babil Dönemi silindir mühür örneği (Pittman & Aruz, 1987: 70)

Resim 48: Akhamenid Dönemi silindir mühür örneği (Pittman & Aruz, 1987: 74)

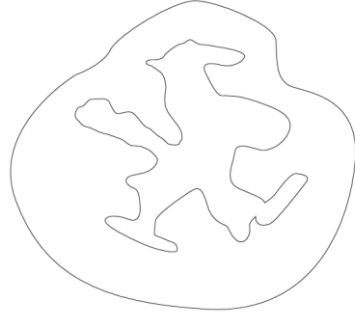

Resim 49: Sasani Dönemi damga mühür örneği (Eliüşük, 2020: 86)

LEVHALAR

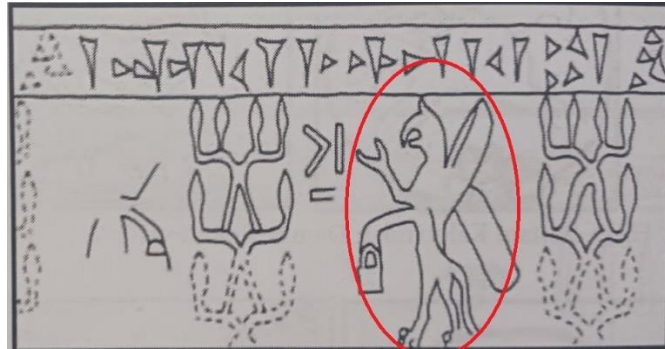
LEVHA I

Kat. No 1: Kars Arkeoloji Müzesi'nde bulunan damga mühür ve mühür baskı yüzeyinin çizimi

Benzer Örnek I: Van Kalesi Höyüğü'nden Silindir Mühür üzerinde hayat ağacının iki yanında grifon tasviri benzer örneği

Benzer Örnek II: Bastam Kalesinden bir mühür baskı yüzeyi üzerinde grifon tasviri

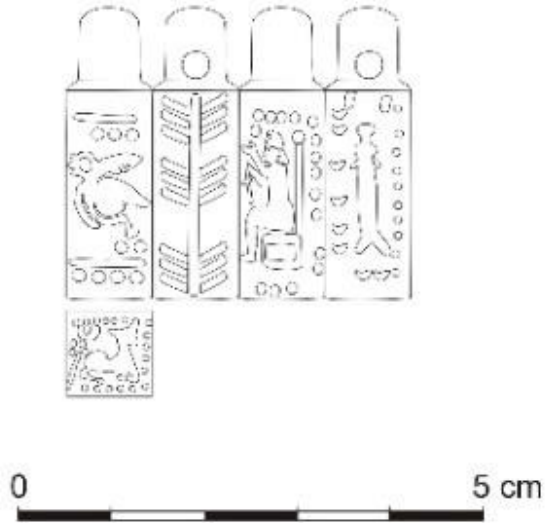
LEVHA II

Kat. No 2: Kars Arkeoloji Müzesi'nde bulunan beş yüzlü damga mührün baskı yüzeylerinin çizimi

Benzer Örnek I: Van Müzesinde yer alan beş yüzlü damga mührün baskı yüzeylerinin çiziminin benzer örneği

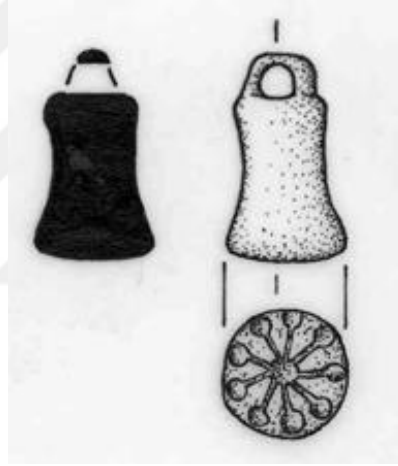

Benzer Örnek II: Elâzığ Müzesi'nde bulunan beş yüzlü damga mührün baskı yüzeylerinin çiziminin benzer örneği

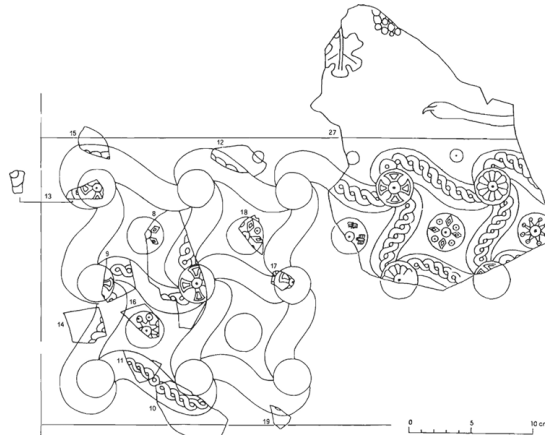
LEVHA III

Kat. No 3: Kars Arkeoloji Müzesi'nde bulunan damga mühür ve mühür baskı yüzeyinin çizimi

Benzer Örnek I: Diyarbakır Arkeoloji Müzesi'nde bulunan damga mühür ve baskı yüzeyinin çizimi (form ve rozet tasviri benzer örneği)

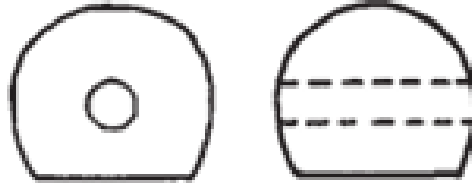

Benzer Örnek II: Toprakkale'den ele geçmiş olan bir mermer parçası üzerinde rozet betimi

LEVHA IV

Kat. No 4: Kars Arkeoloji Müzesi'nde bulunan yarım küre formlu damga mühür ve mühür baskı yüzeyinin çizimi

Benzer Örnek I: Damga mührün form olarak benzer örneğinin çizimi

Benzer Örnek II: Sasani Dönemi damga mühür ve mühür baskı yüzeyinde yer alan figürün benzeri

LEVHA V

Kat. No 5: Kars Arkeoloji Müzesi'nde bulunan damga mührü ve mührü baskı yüzeyinin çizimi

Benzer Örnek I: Metropolitan Sanat Müzesi'nde bulunan damga mührü baskısı benzer örneği

Benzer Örnek II: Metropolitan Sanat Müzesi'nde bulunan damga mührü baskısı benzer örneği

LEVHA VI

Benzer Örnek III: British Müzesi'nde yer alan Ssasani Dönemi damga mühür benzer örneği

Benzer Örnek IV: Brooklyn Museum'da Sasani Dönemi damga mühür ve mühür baskısı üzerinde stilize kanatlı koç figürü

LEVHA VII

Kat. No 6: Kars Arkeoloji Müzesi'nde bulunan dikdörtgen prizması biçimli damga mühür ve mührün baskı yüzeyinin çizimi

Benzer Örnek I: Bir bulla üzerine basılmış olan aslan avı sahnesi (Asur Dönemi)

Benzer Örnek II: Babil Dönemi mühür baskısı üzerinde aslan avı sahnesi

LEVHA VIII

Benzer Örnek III: Akhamenid Dönemi silindir mührü üzerinde aslan avı sahnesi

Benzer Örnek IV: Haft-Tanan Müzesi'nde Sasani Dönemi bir kabartmanı fotogrametrisi üzerinde aslan avı sahnesi

LEVHA IX

Kat. No 7: Kars Arkeoloji Müzesi'nde bulunan damga mühür

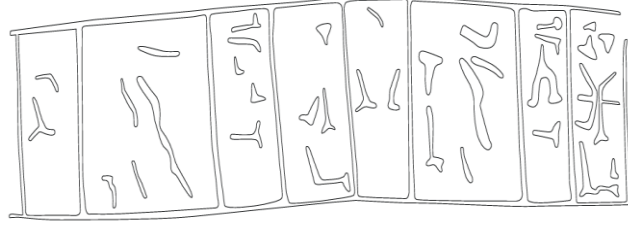

Benzer Örnek I: Sasani Dönemi'nden Brooklyn Museum'da bulunan bir damga mühür üzerinde balık tasviri

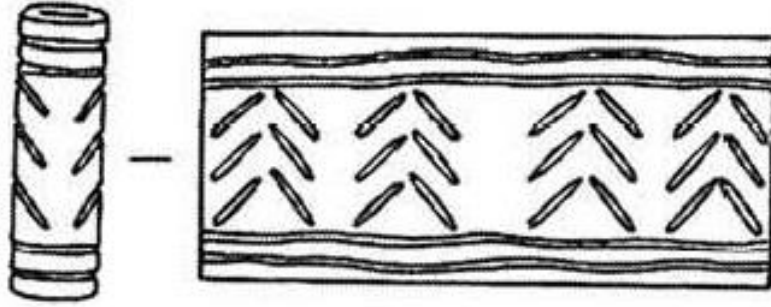

Benzer Örnek II: Brooklyn Museum'da yer alan bir damga mühür üzerinde geyik tasviri

LEVHA X

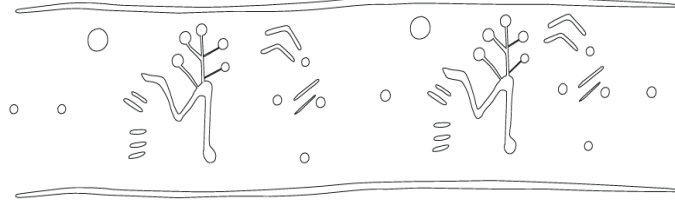

Kat. No 8: Kars Arkeoloji Müzesi'nde bulunan silindir mühür ve mühür baskı yüzeyinin çizimi

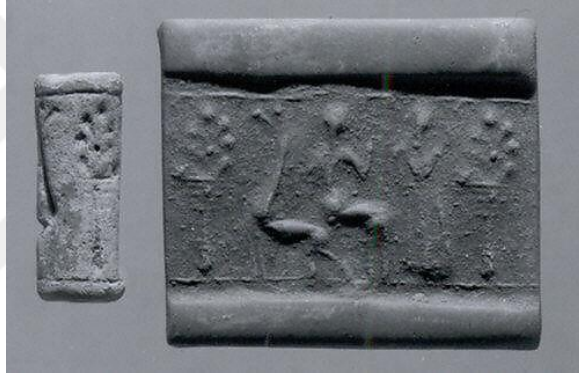

Benzer Örnek I: Anushavan'da bulunan Mitanni Dönemi'ne tarihlendirilen frit kireçtaşından yapılan silindir mühür ve baskı yüzeyinin çizimi (Katalogda yer alan mührün form olarak benzer örneği)

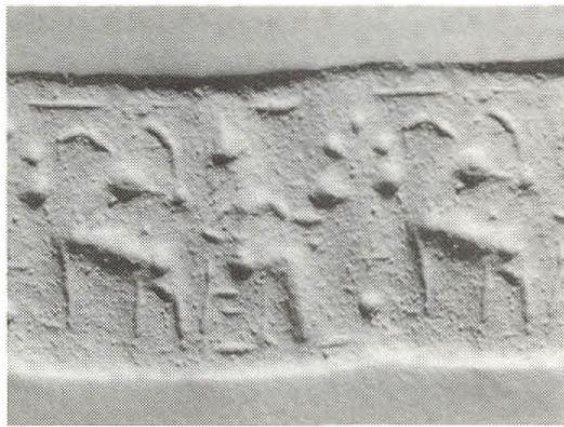
LEVHA XI

Kat. No 9: Kars Arkeoloji Müzesi'nde bulunan silindir mühür ve mühür baskı yüzeyinin çizimi

Benzer Örnek I: Metropolitan Sanat Müzesi'nde bulunan Mitanni Dönemi benzer silindir mühür örneği

Benzer Örnek II: Marcopoli Koleksiyonunda Antik Yakın Doğu silindir mühürleri arasında Mitanni Dönemi benzer mühür örneği

LEVHA XII

Kat. No 10: Kars Arkeoloji Müzesi'nde bulunan silindir mühür ve mühür baskı yüzeyinin Çizimi

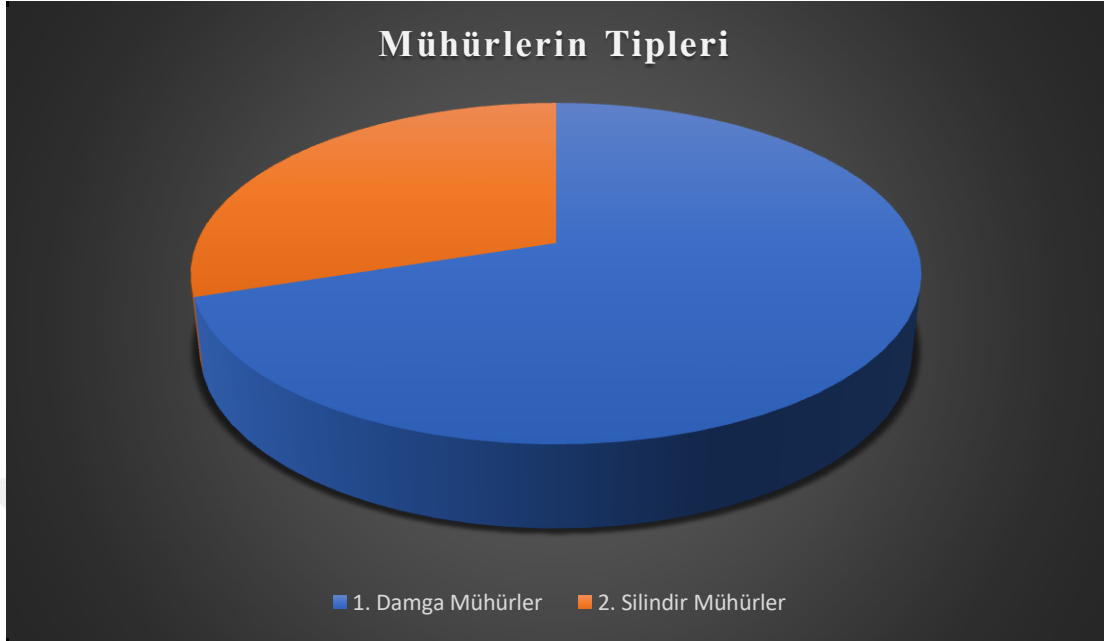

Benzer Örnek I: Emre Gürcan Koleksiyonunda Urartu Dönemi silindir mühür benzer örneği

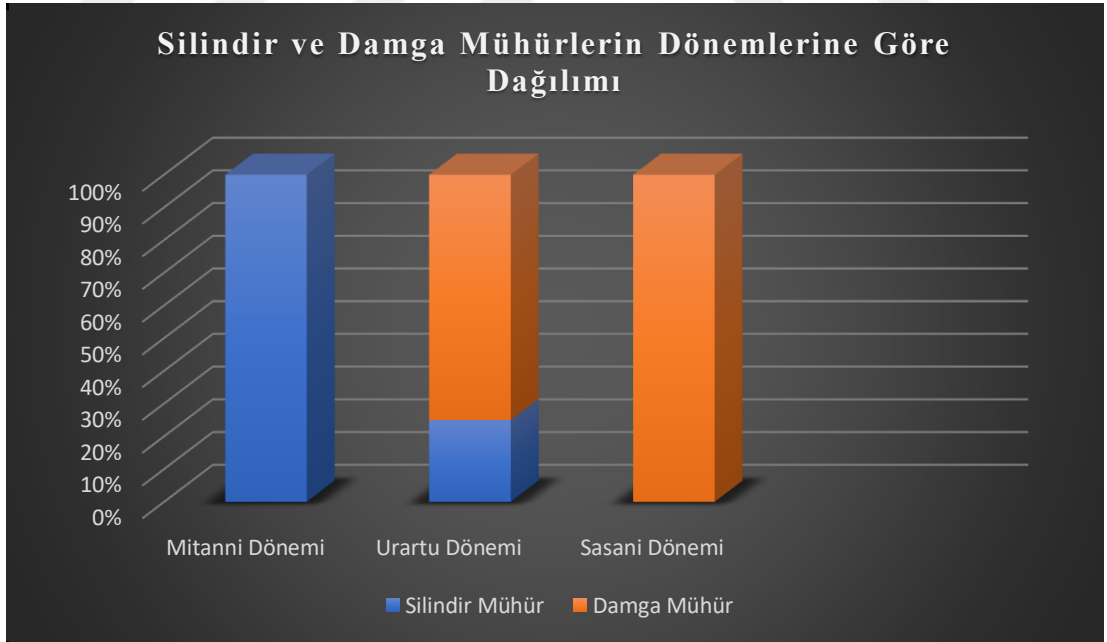

Benzer Örnek II: Silindir mühür baskı yüzeyinin çizimi kanatlı keçi ve kanatlı boğa tasvirleri benzer örneği

TABLolar

Tablo 1: Mühürlerin Tipleri

Tablo 2: Silindir ve Damga Mühürlerin Dönemlerine Göre Dağılımı